

Het stemrecht der gemeente: historisch onderzoek naar het aandeel dat de gemeente van Christus van oudsher gehad heeft aan de verkiezing der geestelijkheid

<https://hdl.handle.net/1874/262423>

8

3

HET STEMRECHT DER GEMEENTE.

HISTORISCH ONDERZOEK NAAR HET AANDEEL DAT DE GEMEENTE
VAN CHRISTUS VAN OUDSHER GEHAD HEEFT AAN DE
VERKIEZING DER GEESTELIJKHEID.

EERSTE GEDEELTE.

VAN DEN APOSTOLISCHEN TIJD TOT AAN DE HERVORMING.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

AAN DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT.

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

D^r. F. A. W. MIQUEL,

Gewoon Hoogleraar in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde,

MET TOESTEMMING VAN DEN ACADEMISCHEN SENAAAT

EN

VOLGENS BESLUIT DER GODGELEERDE FACULTEIT,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

op Woensdag den 22sten Juni 1870, des namiddags te Één uur,

DOOR

NANNING TYDEMAN,

geboren te Amsterdam.

Gedrukt ter

Stoomdrukkerij van Loman, Kirberger & van Kesteren.

AMSTERDAM.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

THE HISTORY OF THE

UNION OF THE

LABORERS

IN THE

UNITED STATES

BY

WALTER D. HALL

CHICAGO, ILL.

1911

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

1100 EAST 58TH STREET

CHICAGO, ILL.

AAN

MIJNE OUDERS.

INNOVATION

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

INHOUD.

INLEIDING.

bl. XIII—XVI.

EERSTE HOOFDSTUK. HET APOSTOLISCH TIJDVAK, bl. 1—28.

Vestiging der eerste chr. gemeente, bl. 1. Geloofwaardigheid van de H. d. A., bl. 1—4. De verkiezing van Matthias, bl. 4—8. De verkiezing der zevenmannen, bl. 8—10. De naam »diakenen» komt nergens in de H. d. A. voor, bl. 10. Ten tijde van Paulus waren er geen vaste ambten van diakenen of oudsten, bl. 11—13. De zevenmannen niet dezelfde als de latere diakenen, bl. 13—15. Het ambt der zevenmannen heeft in dat der presbyters voortgeleefd, (Hypothese von Böhmer.) bl. 15—17. Beschouwing over Hand. XIV: 23, bl. 17—18. Kritiek der opvatting van Rothe van die plaats, bl. 18—20. Idem van Grotius, bl. 20—21. Onze opvatting van deze plaats dezelfde als van Augusti, bl. 21—23. Kort overzicht van het tot hiertoe behandelde, bl. 23—24. Het algemeen priesterschap der geloovigen, bl. 24—28.

TWEEDE HOOFDSTUK. HET NA-APOSTOLISCH TIJDVAK, bl. 28—40.

Overzicht van de literatuur van dit tijdvak, bl. 28—29. De (eerste) brief van Clemens aan de Corinthiërs, bl. 29. Hij verwisselt de woorden *πρεσβύτερος* en *ἐπίσκοπος*, bl. 29—30. Hij schrijft de instelling van het ambt der opzieners en diakenen aan de apostelen toe en stelt ook verordeningen omtrent de opvolging op hunne rekening, bl. 30—32. De toestemming der gemeente werd vereischt, bl. 32. Die toestemming meer dan een bloot votum negativum, bl. 33. Oorspronkelijke identiteit der *ἐπίσκοποι* en *πρεσβύτεροι*, bl. 34—35. Oorsprong en wording van 't latere episcopaat, bl. 35—37. De brieven van Ignatius, bl. 38. Cyprianus, bl. 39.

DERDE HOOFDSTUK. HET TIJDYAK VAN DE VESTIGING DER KATHOLIEKE KERK, HARE VERHEFFING TOT STAATSKERK EN HARE HEERSCHAPPIJ IN HET GRIEKSCH-ROMEINSCHE RIJK, VAN DEN AANVANG DER 3° TOT HET EINDE DER 6^e EEUW, Bl. 40—83.

De katholieke kerk gevestigd; twee standen, clerus en volk, bl. 40. Overzicht der bronnen voor de behandeling van deze periode, bl. 41—42. De berichten aangaande ons onderwerp bij Cyprianus, bl. 42—45. Idem bij Socrates, Theodoretus, Gregorius Nazianzenus, Sozomenus, Origenes, Lampridius, Leo Magnus, bl. 45—47. Verschillende wijze van verkiezing, a) *door het lot*, bl. 47. Wat Augustinus hiervan zegt? bl. 47—48; b) *per inspirationem*, bl. 48 vlg. De verkiezing van Fabianus, bl. 50. Die van Martinus v. Tours, bl. 50—51. Die van Ambrosius, bl. 52—53. Hoe de eigenlijke *electio* plaats had? bl. 53—55. Onstuimige volksverkiezingen vóór Constantijn zeldzaam, bl. 55. Verhaal van Sidonius Apollinaris hieromtrent, bl. 56. Nog andere voorbeelden van volksverkiezingen. De verkiezing van Augustinus en diens opvolger, bl. 57—58. Die van Athanasius, enz., bl. 58—59. De benaming *parentes*, bl. 59. Hoe Chrysostomus over dergelijke volksbewegingen oordeelt? bl. 59—60. Te Alexandrië berustte 't recht der bisschopskeuze bij de geestelijkheid en niet bij het volk, bl. 60—61. Opdracht der keuze aan een enkelen bisschop, bl. 61. Benoeming van bisschoppen voor ver verwijderde streken. Frumentius, bl. 61—62. Meermalen koos een bisschop zelf zijn opvolger. Paulus, bisschop der Novatianen te Constantinopel, bl. 62—63. Hoe hierover te oordeelen? bl. 63—64. Verordening van de Synode van Antiochië, a. 341, op dit punt, bl. 64. De Palmarische Synode, bl. 64—65. Het ambt der *intercessores* of *interventores* in de Afrikaansche kerk, bl. 65. Sommige bisschoppen vervulden de vacante plaatsen op eigen gezag; hiertegen verzette zich o. a. Leo de Groote, bl. 66. Tusschenkomst des keizers in verband met de toen heerschende haeresiën en de daaruit ontstane partijen, bl. 66—70. Wat hieromtrent van de Oostersche kerk gezegd werd, geldt evenzeer voor de Westersche, bl. 70. De vierde canon van het concilie van Nicaea, bl. 70—72. Verschillende interpretaties aan deze bepaling gegeven, bl. 72—73. De dertiende canon van 't concilie van Laodicea, bl. 73—74. Verordeningen van keizer Justinianus omtrent de bisschopsverkiezingen, bl. 75—76. Uitspraken van verschillende latere synoden omtrent dit punt, bl. 76—77. Idem van enkele pausen, bl. 78—79. *De verkiezing der lagere geestelijkheid*, bl. 79. Uitspraken hieromtrent van Hieronymus, Possidius, Siricius, bl. 80. Verordening van 't conc. Carthag. IV, bl. 80—81. Op de toestemming des volks werd gaandeweg minder acht geslagen, bl. 81—82. De diakenen werden al zeer vroeg door de bisschoppen op eigen gezag aangesteld, bl. 82—83.

VIERDE HOOFDSTUK. HET TIJDVAK VAN GREGORIUS DEN GROOTE
TOT GREGORIUS DEN ZEVENDE, bl. 84—122.

Plan van behandeling, bl. 84. A. De Westersche kerk, bl. 84—119.

I. Italië, bl. 84—90. Odoacer, bl. 84—85. De 5e synode te Rome onder Symmachus, bl. 85. Theodorik mengt zich in den strijd tusschen Symmachus en Laurentius, bl. 85—86. Verdere lotgevallen van S. bl. 86. Het edict van Athalarik, bl. 87. Theodatus, koning der Gothen, bl. 87. Italië op nieuw eene provincie van 't Grieksche keizerrijk; keizerin Theodora, bl. 87—88. Inmenging der Grieksche keizers in de kerkelijke verkiezingen, bl. 88. Paus Gregorius de Groote; zijne verkiezing, bl. 89. Invloed der Lombardische koningen op de keuze der bisschoppen, bl. 89—90. Karel de Groote maakt in 774 aan de heerschappij der Longobarden een einde, bl. 90.

II. Afrika, bl. 90—91. Beschouwing van den toestand der Afrikaansche kerk onder Gensarik, bl. 90; onder Huncrik, Hilderik en Trasimundus, bl. 91.

III. Spanje, bl. 91—94. De heerschappij der Westgothen, bl. 91. Concilie van Barcelona, bl. 91—92. Idem van Toledo, ac 633, 681 en 694, bl. 93. De heerschappij der Mooren, bl. 93—94. Orducho II legt den grond tot een nieuw Spaansch rijk, bl. 94. Alle kerkelijke aangelegenheden werden door de koningen naar willekeur bestierd, bl. 94.

IV. Brittannië, bl. 94—95. Invoering van het Christendom aldaar, bl. 94. De verkiezingen werden meestal geheel naar 't goeddunken des konings geleid, bl. 94—95.

V. Het Frankische rijk, bl. 95—112. A. Het Merovingische tijdvak tot op Karel den Groote, bl. 95—105. Inleiding bl. 95. Onderscheid tusschen de Oostersche en Westersche kerk betreffende den invloed der vorsten en regenten op de kerkelijke verkiezingen, bl. 95—96. Clovis en zijne naaste opvolgers, bl. 96. De synode te Clermont in Auvergne, bl. 97. Idem te Orleans in 549, bl. 97. Het gevaarlijke van de inmenging der wereldlijke macht in zaken van kerkbestuur. Klacht van Gregorius van Tours over simonie, bl. 98. De 3e synode van Parijs, bl. 98—99. De 5e synode van Parijs onder Chlotarius, bl. 99—100. Koning Charibert, bl. 100—101. De invloed des monarchs was den rijksgrouten zeer naar den zin, bl. 101. Deze inmenging vaak door conciliën bekrachtigd, bl. 102. Bonifacius' brief aan paus Zacharias, bl. 102. De synoden onder Bonifacius, bl. 102—103. Zij waren niet van zuiver kerkelijken aard, bl. 103—104. Totaal-indruk van de bisschopsverkiezingen in dit tijdvak, bl. 104—105.

B. Van Karel den Groote tot Gregorius VII, bl. 105—112. Capitulaire van Karel den Groote door Lodewijk den Vrome herhaald, bl. 106. Heeft paus Hadrianus aan Karel 't recht tot aanstelling van bisschoppen verleend? bl. 106—107. Lodewijk de Vrome mengde

zich gaarne in de verkiezingen, bl. 107—108. Het presentatierecht vaak ongestoord door de leeken uitgeoefend, bl. 108. Karel de Kale en zijne opvolgers, bl. 108—109. Klachten van verschillende synoden, bl. 109—110. De geschriften (brieven) van Hincmar van Rheims, bl. 110—111. Privilegiën aan sommige kerken verleend, bl. 111. Ook hertogen en graven oefenden vaak grooten invloed uit op de verkiezing der bisschoppen, bl. 112.

VI. Duitschland, bl. 112—115. Hier ongeveer dezelfde toestanden als in 't Gallische rijk aanwezig, bl. 112—113. Hoe ging het gewoonlijk met de bisschopsverkiezingen toe? bl. 113—114. Politieke oogmerken der vorsten, bl. 114. Krachtens het investituur-recht gaven de keizers aan de vacante gemeenten vaak uitstekende herders, bl. 114—115.

VII. Nederland, bl. 115—119. Inleiding, bl. 115. De stichting van het bisdom van Utrecht; Willebrord, bl. 115—116. Bonifacius, Gregorius, Alberik, bl. 116. Frederik I en zijne opvolgers, bl. 117. Radboud, Balderik, Ausfried, bl. 117—119. Kort overzicht van het medegedeelde; onvolledigheid onzer berichten, bl. 119.

B. de Oostersche kerk, bl. 119—122. Het 7e oecumenische concilie van Nicaea, bl. 119—120. De beeldenstrijd bl. 120—121. Het 8e oecumenische concilie van Constantinopel, bl. 121. Scheuring der Oostersche en Westersche kerk, bl. 122.

VIJFDE HOOFDSTUK. HET TIJDVAK VAN GREGORIUS DEN ZEVENDE TOT DE HERVORMING. Bl. 123—148.

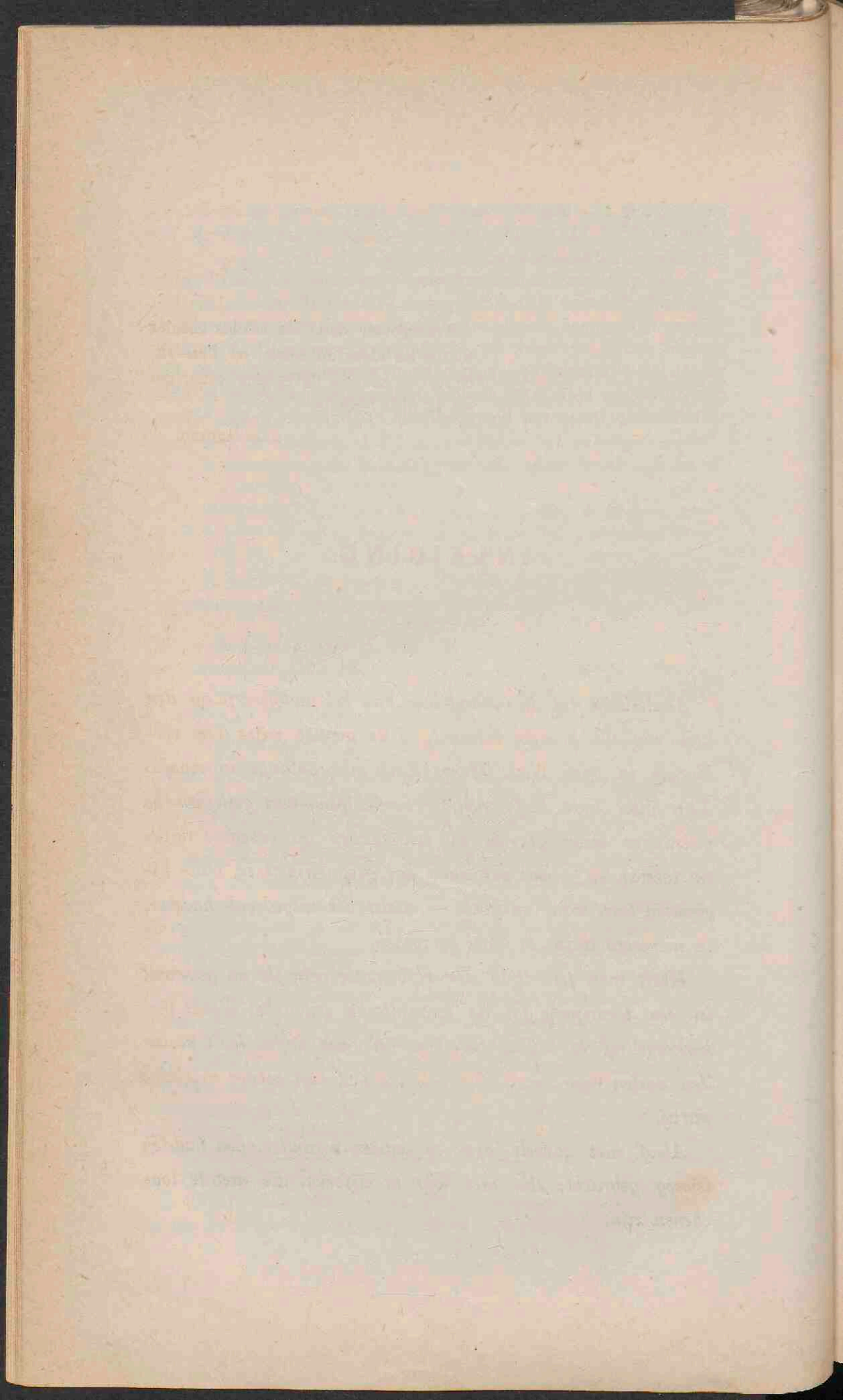
Inleiding, bl. 123. I. *Het Patronaatrecht*, bl. 124—131. Welke was de oorsprong van het patronaatrecht? bl. 124. Wanneer worden de eerste sporen van dit recht aangetroffen? bl. 124—125. De verordeningen van Justinianus omtrent het patronaatrecht, bl. 125—126. Welke omstandigheden werkten de uitbreiding van dit recht in de hand? bl. 126—127. Eigenaardigheden van dit recht, bl. 127. Overzicht van de geschiedenis van het patronaatrecht op onzen bodem, bl. 127—130. Wat heeft het concilie van Trente omtrent dit recht bepaald? bl. 130—131.

II. *De keizerlijke investituur*, bl. 131—135. Oorsprong der investituur, bl. 131—132. Het investituur-recht de groote twistappel tusschen pausen en keizers, bl. 132. Het programma van Gregorius VII, bl. 132. Belangrijke momenten in den strijd over de investituur, bl. 133. Het concordaat van Worms, bl. 134. Wie waren nu tot de uitoefening van het kiesrecht bevoegd? bl. 134—135. Het kiesrecht der kapittelen door Frederik II en paus Honorius III bekrachtigd, bl. 135.

III. *De pauselijke reservatiën*, bl. 135—138. Welke was de naaste aanleiding? bl. 135—136. Deaanmatigingen van Clemens IV, Innocentius III

en Honorius III, bl. 136. Schandelijke simonie van Clemens V en Johannes XXII, bl. 136-137. Pogingen tot hervorming der kerk. De conciliën van Pisa, Constanz en Basel, bl. 137-138.

IV. *Overzicht der bisschopsverkiezingen gedurende dit tijdvak in de Nederlandsche kerk*, bl. 138-148. Bisschop Adelbold, Bernulf, bl. 138-139. Willem I, Koenraad, Burchard, Godebald, enz. bl. 139-140. De graven mengen zich in het werk der bisschopsverkiezing; voorbeelden hiervan, bl. 140-143. Invloed der pausen, hunne reservatiën, bl. 143-145. Het groote schisma, bl. 145-146. Rudolf en zijne tegenbisschoppen, bl. 146-147. Bisschop David van Bourgondië en Frederik van Baden, bl. 148.

Transporter dans les siècles reculés
toutes les idées du siècle, où l'on vit,
c'est des sources de l'erreur celle, qui
est la plus féconde.

MONTESQUIEU.

INLEIDING.

*Aanleiding tot de behandeling van het onderwerp op den
titel van dit boekje vermeld, is de nieuwe wijze van ver-
kiezing in onze Ned. Herv. Kerk nu onlangs ingevoerd.
Ten allen tijde heeft men ter verdediging van geliefkoosde
meeningen steun gezocht in een beroep op vroegere tijden
en toestanden, veelal vergetend hoe gevaarlijk 't is, oude be-
ginselen toen waar en goed — maar die uitgediend hadden,
in nieuwere tijden te doen heerschen.*

*Heeft men ten tijde der reformatie getracht en gemeend
in een teruggang tot de apostolische eeuw het ideaal van
kerkregeling te zullen bereiken, in onze dagen is 't »naar
den ouden tijd terug,» het wachtwoord van zekere machtige
partij.*

*Alsof niet zoovele jaren en eeuwen veranderingen hadden
teweeg gebracht, die niet weg te cijferen, die niet te loo-
chenen zijn.*

De kwestie van het algemeen stemrecht is aan de orde van den dag; de politieken begeeren het, de kerkelijken zijn voorgegaan.

Geeft de zegeviering van het streven der laatsten, de uitvoering van 't bekende art. 23 stof tot vreugde of tot klagen? Ik meen dat wij nog niet in staat zijn een juist oordeel over de werking van dezen maatregel te vellen, maar daartoe minstens nog eenige jaren zullen hebben te wachten. 't Zal daartoe ook wenschelijk zijn, dat allengs meerdere gemeenten zich aansluiten aan deze nieuwe verkiezingswijze: het oordeel over hare werking, zal er aan juistheid en belangrijkheid door winnen.

In grootere en kleinere, meer en minder belangrijke brochures is 't principe neergelegd in Art. 23 en de uitvoering er van behandeld; zelfs heeft Dr. A. Kuyper 1) zich reeds aan een oordeel over zijne werking gewaagd.

Eene geschiedenis zoowel van de wording als van de uitvoering van dit Art. — over de uitvoering is \pm 20 jaren gestreden — is nog niet geleverd. Eene grondige en ietwat uitvoerige kritiek van het beginsel uitgesproken in Art. 23: »het recht der verkiezing enz. berust bij de gemeente,» evenmin. Billijke waardeering en juiste kritiek vorderen hier dan ook in de eerste plaats een nauwgezet historisch onderzoek.

Ligt het in den geest der Hervorming de organisatie der kerk democratisch of aristocratisch te doen zijn? Welke waren hieromtrent de denkbeelden van Calvijn en à Lasco, Luther en Zwingli? Hoe waren de eerste Hervormde gemeenten voornamelijk op onzen bodem ingericht? Ziedaar vragen,

1) Zie de Brochure: „De werking van Art. 23.” Amst. 1869.

dacht ik, die groot belang hebben, eene opzettelijke behandeling overwaard.

Intusschen rees bij mij de vraag op, of het ook niet eenige waarde hebben zou, de zaak breeder op te vatten en aan dit onderzoek te doen voorafgaan een overzicht van de verkiezing van kerkelijke waardigheidbekleeders, zooals die geschiedde in de eeuwen die aan de reformatie voorafgingen, in de groote Katholieke Kerk, die immers ook de moeder der onze was.

Mag men aannemen dat niet vóór de tweede eeuw van de Katholieke kerk sprake kan zijn, wij zouden daarom niet onvermeld laten wat ons bekend werd te dezer zake in het apostolisch en na-apostolisch tijdvak, in den boezem der oud-christelijke gemeenten.

Het was daarom mijn plan in de volgende bladzijden mijne zwakke krachten te wijden aan de beantwoording dezer vraag: Heeft de gemeente — d. i. de leeken, het volk, de leden der gemeente — aandeel gehad, en zoo ja, welk aan de verkiezing der geestelijkheid?

Dit onderzoek wilde ik zoo nauwkeurig mogelijk instellen en zoo ver mogelijk uitstrekken, om met 't verkregen antwoord winst te doen voor de kritiek en de waardeering van onzen kerkelijken toestand van heden met 't oog op het beginsel van Art. 23: »Het recht der verkiezing enz., berust bij de gemeente.»

Doch deze breedere opvatting mijner taak is oorzaak geworden, dat mijn tegenwoordig onderzoek niet verder gaat dan de Hervorming.

Voorloopig meende ik daar te moeten eindigen, wijl 't mij wenschelijk scheen — vooral ook met het oog op 't aan-

staande kerkelijk examen — aan mijne academische studien een einde te maken en mijne promotie niet langer uit te stellen.

Van harte hoop ik, dat het mij vergund moge zijn 't tijdvak na de Hervorming tot op onze dagen, vooral met het oog op de Hervormde Kerk van Nederland later te behandelen.

En hiermede wenschen wij den lezer, wiens toegevend oordeel zij ingeroepen, heil!

H O O F D S T U K I.

HET APOSTOLISCH TIJDVAK.

Wel was het een bewijs van krachtig geloof en een reeds zeer gevestigd vertrouwen in de zaak van Jezus, dat de jongeren onmiddellijk na zijnen dood te Jerusalem hunne blijvende verzamelpplaats hielden.

Daár vormde zich dan ook de eerste Christelijke gemeente, die, van dien tijd af, aan het hoofd stond van alle geloovige aanhangers van Jezus uit de Joden.

De elf apostelen met eenige vrouwen en Maria, de moeder van Jezus, en zijne broeders, ziedaar volgens Hand. I: 13, 14 de eerste belijders van den Heer, vereenigd in de »opperzaal," eendrachtig (*ὁμοθυμαδόν*) volhardende in den gebede.

Wie zich het boek der Handelingen voorstelt als de eerste proeve eener kerkgeschiedenis, eener zuivere en onbevungen geschiedschrijving, moet zich al ras teleurgesteld vinden.

Wij zullen ons hier niet verdiepen in den strijd der geleerden over de vraag of dit boek een Tendenz-geschrift is. Bekend is de meening, 't eerst door Schneckenburger ¹⁾ breedvoerig ontwikkeld, door Baur ²⁾, die haar reeds

¹⁾ Ueber den Zweck der Ap. Gesch. (1841.)

²⁾ O. a. in zijn werk: Paulus, der Ap. Jesu Christi (1845) en elders.

vroeger gekoesterd en uitgesproken had, in allen deele beaamd — daarna door Zeller ¹⁾ en Schwegler ²⁾ omhelsd en toegelicht omtrent de grondgedachte van het boek der H. d. A. en de beweegredenen, die tot zijne vervaardiging gestrekt hebben. Zij zien er in: een apologetische proeve van een Paulinist, om een toenadering en vereeniging van de beide toen bestaande partijen mogelijk te maken, hierdoor, dat Paulus zooveel mogelijk petrinisch, Petrus zooveel mogelijk paulinisch wordt voorgesteld; dat over verschilpunten en oneenigheden die, naar de eigene, on-dubbelzinnige verklaring van den Apostel Paulus in zijn brief aan de Galatiërs, zonder eenigen twijfel, werkelijk tusschen de beide Apostelen hebben plaats gegrepen, zooveel mogelijk een verzoenende sluier geworpen wordt, terwijl de haat der Heiden-christenen tegen de Christenen uit de Joden — en omgekeerd — die eene verzoening der beide partijen onmogelijk dreigde te maken, op den achtergrond geschoven en in vergetelheid gebracht wordt tegenover den haat aan beiden gemeen tegen de ongeloo-vige Joden, voor wie Paulus steeds het voorwerp was van den hevigsten tegenstand ³⁾.

Deze meening — naar het ons voorkomt — door de meest evidente en onwederlegbare bewijzen gestaafd, vooral door Zeller met zeldzame scherpzinnigheid ontwikkeld, nemen wij zonder eenig voorbehoud over. De bewijzen zijn ons te machtig. Eene onbevooroordeelde toetsing van de berichten der Hand. aan de brieven van Paulus en de literatuur der 2e eeuw, maakt de vroeger algemeen gang-bare voorstelling inderdaad onhoudbaar. Dit nader in 't

¹⁾ In zijn voortreffelijk werk: Die Apostelgeschichte nach ihrem Inhalt und Ursprung kritisch untersucht (1854).

²⁾ A. Schwegler: Das nachapost. Zeitalter in den Hauptmomenten seiner Entwicklung. (1846) I, 90. II, 75 ff. 111 ff.

³⁾ Baur: Ueber den Ursprung des Episkopats. S. 142.

licht te stellen ligt echter, gelijk wij reeds opmerkten, niet op onzen weg.

Maar wat voor ons doel wel van belang is, is de vraag in hoeverre in de berichten der Hand. omtrent den toestand der eerste gemeente, hare inrichting en uitbreiding de zendingsreizen en vervolgingen een historische kern aanwezig is. En hier vereenigen wij ons volstrekt niet met het oordeel van Bruno Bauer e. a., die aan deze berichten even als aan die omtrent Stephanus' terechtstelling, de bekeering van Paulus enz. elk geschiedkundig karakter ontzeggen.

Waar de Schr. ons het optreden van Stephanus en de vervolging, die van zijne vrijzinnige prediking een uitvloeisel was, mededeelt, staan wij zeker op geschiedkundigen bodem.

De uitbreiding van het jeugdige Christendom door de vervolging, waarbij Stephanus martelaar werd en ten gevolge waarvan vele leden der gemeente verstrooid werden naar Judea en Samaria, en nieuwe gemeenten ontstonden ¹⁾, de stichting — in 't jaar 41 volgens Renan — van de eerste gemeente van Heiden-christenen te Antiochië, waar van de zijde der heidensehe bevolking aan de belijders van den Christus (in analogie met de namen: herodiani, pompeiani, caesariani) de naam van chris- of christiani gegeven werd, van welke gemeente de krachtige stoot tot zendingsreizen uitging en de geldelijke ondersteuning aan behoeftige gemeenten, zijn b. v. werkelijke feiten.

Tegen de geloofwaardigheid van de berichten der Hand. omtrent de verkiezing van een apostel in de plaats van Judas Iskariot, omtrent de aanstelling der Zevenmannen, omtrent het aanwezig zijn van oudsten (presbyters) in de gemeenten zoo te Jerusalem als elders enz. hebben wij mede volstrekt geen bezwaar. Doch ook al waren deze

¹⁾ Hand. VIII: 1; XI: 19 vlg.

mededeelingen aan groote bedenkingen onderhevig, wij zouden ze toch nauwkeurig moeten behandelen, daar men recht heeft te eischen, dat door ons van alle plaatsen in 't N. T., waar van de verkiezing of aanstelling tot gemeente-ambten wordt melding gemaakt, ten behoeve van ons onderzoek kennis worde genomen, omdat men zich bij voorkeur in deze kwestie op 't apostolisch tijdvak beroept.

We komen dan nu zonder verder verwijl ter zake.

En dan is de eerste plaats, die hier onze aandacht trekt: Hand. I vs. 15 vlg. vooral 21—26.

»En in die dagen stond Petrus op in het midden der broederen ¹⁾ en zeide — er was nu eene schare bijeen van omtrent honderd twintig personen: — »Mannen broeders enz.

Hij verhaalt dan het noodlottig uiteinde van Judas (vs. 16—20) en acht het noodig dat de ledige plaats vervuld worde (21—22). En nu volgt vs. 23: *Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσήφ τὸν καλούμενον Βαρσαββᾶν, ὃς κ. τ. λ. καὶ Μαθθίαν.* vs. 24. *καὶ προσευξάμενοι εἶπαν Σὺ κ. τ. λ.* en vs. 26 *καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτοῖς* ²⁾ *κ. τ. λ.* »en zij lootten over hen;» niet: »en zij wierpen kunne loten» (Staten-vert.)

De vraag doet zich nu voor, of die uitdrukkingen: *καὶ ἔστησαν δύο — προσευξάμενοι εἶπαν — ἔδωκαν κλήρους* op die schare van 120 personen, dan wel op de Apostelen toepasselijk is. Hugo Grotius (de imperio summarum potestatum circa sacra cap. X § 3—5³⁾, die beweert, dat de apostel-verkiezing evenmin als de verkiezing der Zevenmannen — waarover straks, — voor het recht der gemeenteleden iets bewijst, ja dat in het geheele N. T. ook zelfs

¹⁾ ἀδελφῶν heeft Tischendorf in plaats van μαθητῶν in den Rec.

²⁾ De Rec. heeft ἁπλῶν.

³⁾ Hugonis Grotii operum theologicorum, T. III, p. 258 ed. Lond. ao. 1679.

geen spoor voorhanden is van bisschops- of presbyter-keuzen door de gemeente bewerkstelligd, — Hugo Grotius meent, dat bedoelde uitdrukkingen in geen en deele op de menigte der geloovigen betrekking hebben, zooals reeds de meeste kerkvaders in tegenstelling van Chrysostomus aannamen.

R. Rothe ¹⁾, betoogt nadrukkelijk, dat we hier het eerste bewijs hebben van het democratisch karakter der eerste christelijke gemeentelinrichting en dat overal, waar het gemeente-aangelegenheden betreft, de Apostelen nooit op eigen gezag en in eigen naam handelen. „Petrus” zegt hij, »wendt zich tot de geheele, toen ongeveer 120 leden tellende, gemeente (ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν), tracht hun de noodzakelijkheid te betoogen van de keuze van een’ nieuwen apostel en roept hen tot deelneming aan die keuze op. De gemeente kiest hierop een tweetal kandidaten (καὶ ἔστρεψαν δύο vs. 23); allen bidden (προσευξάμενοι εἶπον Vs. 24) en allen werpen het lot” (ἔδωκαν κλήρους αὐτοῖς Vs. 26.)

Het komt ons voor, dat de exegese van Rothe de juiste is, en die van Grotius eene gewrongene. De gevolgtrekking intusschen, die Rothe hieruit maakt, is gedeeltelijk onjuist.

Laat het waar zijn, dat de gemeenteleden rechtstreeks invloed uitoefenden op het genomineerde tweetal — de eigenlijke keuze, waar hier alles op aankomt, — was toch niet aan hunne beslissing, maar aan die van God zelven overgelaten. Het gebed ²⁾ immers luidde nadrukkelijk: *Σὺ... ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα.* Inderdaad stelde men zich voor, dat God nu zelf gekozen, zijnen wil door het lot kenbaar gemaakt had.

¹⁾ In zijn belangrijk werk: „Die Anfänge der christlichen Kirche und ihrer Verfassung” s. 149.

²⁾ (Vs. 24.)

Dit brengt ons als van zelf op de onjuiste verklaring en vertaling van het slotvers door onze Statenvertalers. Deze geven het oorspronkelijke aldus weer: (Vs. 26). »En zij wierpen hunne loten, en het lot viel op Matthias, en hij werd met gemeene toestemming tot de elf apostelen gekozen.»

Dat wij, ten gevolge van de juistere lezing van Tischendorf — ook in de Nieuwe Bijbelvertaling gevolgd — mochten vertalen: „en zij lootten over hen’’, zagen wij reeds; de tweede onjuistheid is door een verkeerde verklaring van 't oorspronkelijke ontstaan. Het woord *συναξασθησθη* ¹⁾ mag hier niet letterlijk opgevat worden van *het door 't uitbrengen van stemmen aan iemand* (hier: Matthias) *een plaats aanwijzen onder of bij een zeker aantal anderen* (in casu: *de elf apostelen*). Immers, er is hier geen sprake van *ψηφίζω*: *suffragando decernere*. Geen *suffragium* werd hier uitgebracht, maar het *lot* werd geworpen. Hoe dit in zijn werk ging, is duister; maar dat er, nadat het lot reeds op Matthias gevallen was, van het uitbrengen van stemmen door de gemeenteleden (zeker om Gods keuze te bekrachtigen? vraagt Grotius terecht) geen sprake kan zijn, ligt voor de hand.

Hier heeft *συναξασθησθη* eenvoudig de beteekenis: *annumeratus est, hij werd toegevoegd aan, er bij gerekend*, om het resultaat, dat nu door de aanwijzing van Matthias als den door God gewilden persoon verkregen was, nader aan te duiden.

Tot staving der meening, dat 't werkwoord *συμψηφίζω*

¹⁾ In den Clavis N. T. philologica v. Wilke, omgewerkt en op nieuw uitgegeven (1868) door Dr. C. L. W. Grimm, vinden we deze beteekenis aangegeven: *deponendo (parā) in urnam calculo, i. e. suffragando assigno (alicui) locum inter (σύν) ...; τινά μετὰ τινων* en hij citeert dan Act. I: 26.

deze beteekenis *mag*, ja *moet* hebben, wijzen we op Hand. XIX: 19^b: waar we lezen: *συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν* i. e. *βιβλίων*: zij berekenden de waarde der boeken, zij rekenden de waarde dier boeken bij elkaar. Deze zijn, meen ik, de eenige plaatsen in het N. T. waar de samenstelling van *ψηφίζω* met *σὸν* voorkomt. Dat in Hand. I: 26 *κατὰ* er nog bijgevoegd is, zal in de beteekenis zooveel verschil niet uitmaken. Het woord is synoniem ongeveer met wat we lezen, Hand. I: 17, waar van Judas gezegd wordt: *κατηριθμημένος ἦν ἐν ἡμῖν*, hij was met ons gerekend — onder ons geteld.

Het zwaartepunt van dit geheele verhaal is derhalve niet hierin gelegen, dat de apostelen eenen ambtgenoot in de plaats van Judas, niet zonder toestemming der gemeente, aangesteld hebben, maar daarin, dat zij, aarzelende wegens het gewicht der zaak wien der beide kandidaten, die zij voor even waardig en voortreffelijk hielden, te kiezen de beslissing overlieten aan God, die door middel van het lot zijn wil kenbaar zou maken.

Men behoort bovendien in het oog te houden, dat hier niet van de vervulling van een gemeenteamt sprake is, maar van de aanvulling van 't twaalfstal dier mannen, welke de Heer bij zijn leven zelf had aangesteld.

En nu geeft Chrysostomus ¹⁾ er deze verklaring van, dat de apostelen de gave des H. Geestes nog niet ontvangen hadden, en derhalve het vermogen misten door inspiratie een keuze te doen, waarom zij de beslissing aan den Heer overlieten.

Carl Schöne ²⁾ spreekt als zijn oordeel uit, dat de verkiezing van Matthias door het lot, of ook de verkiezing zelve den Heer niet aangenaam zal geweest zijn, daar hij later

¹⁾ Hom. V in 1 Tim.

²⁾ In zijne „Geschichtsforschungen” Th. I s. 249.

Paulus op buitengewone wijze tot apostel riep, en verder het lot niet meer gebruikt wordt.

Wij vermelden dit gevoelen van Schöne, dat misschien de meening van vele gemoedelijke christenen uitdrukt, eenvoudig zonder commentaar, maar constateeren tevens, en vestigen zeer bijzonder de aandacht hierop, dat dit apostolisch voorbeeld nimmer tot regel werd in de latere kerk, en er in de geheele kerkelijke geschiedenis van eene verkiezing door het lot nauwlijks eenig spoor te vinden is. ¹⁾ Ééne enkele keer slechts vinden wij van een dergelijke verkiezing, door middel van het lot, melding gemaakt.

Zoo bepaalt de 3e canon van het den 1^{en} November 599 te Barcelona gehouden concilie: dat, ter vervulling van een openstaanden bisschopszetel, door clerus en volk twee of drie kandidaten zouden gekozen en aan den metropoliiaan en zijne medebisschoppen voorgesteld worden, — en dat deze hem zou wijden, dien het lot had aangewezen — quem sors, Christo domino terminante, monstraverit ²⁾.

Verder valt onze aandacht op Hand VI: 1 vlg., waar de keus der Zevenmannen beschreven wordt. Aangaande deze verkiezing ³⁾ valt het volgende op te merken. De twaalven roepen de gansche gemeente op, als zij deze nieuwe regeling willen invoeren: (*προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον* vs. 2) zij roepen hen, de gemeenteleden, tot het doen eener keuze op (*ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοί, ἄνδρας κ. τ. λ.* vs. 3). De geheele gemeente neemt deze opdracht aan, (*ἤρρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον*

¹⁾ Cf. Natalis Alexander, Dissert. de usu sortium in sacris electionibus (te vinden in zijne Historia ecclesiastica T. III p. 122.

²⁾ Cf. Bingham, Origines s. Antiquitates ecclesiast. Pars II Liber IV Cap. I § 1 en Hefele, Conciliengeschichte III p. 55.

³⁾ Cf. Rothe: Anfänge u. s. w. p. 149.

Augusti, Denkwürdigkeiten aus der christl. Archäologie XI s. 258.

παντός τοῦ πλήθους vs. 5); kiest zelve (καὶ ἐξέλεξαντο vs. 5) en stelt de gekozenen aan de apostelen voor (οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων) opdat zij door dezen met gebed en handoplegging¹⁾ tot dat werk zouden worden gewijd.

Dat hier de verkiezing der Zevenmannen *rechtstreeks* door de *gemeenteleden* geschiedt, schijnt onwedersprekelijk. Toegegeven, zegt Grotius,²⁾ maar voor het recht der gemeente om hare oudsten of opzieners of leeraars te kiezen bewijst deze plaats niets. De apostelen hadden *iure apostolico* deze mannen kunnen aanstellen, maar deden het niet, juist om 't gemor der Hellenisten, ter wille der onpartijdigheid en om alle verdenking te weren. Zóó had ook Paulus den broeder (Lucas?), dien hij met Titus naar Corinthe zond,³⁾ om er inzameling van liefdegaven te houden, wel zelf kunnen aanstellen; maar hij achtte het verkieselijk die keuze aan de gemeenten over te laten: »μή τις ἡμᾶς μοιμήσῃται ἐν τῇ ἀδρότητι ταύτῃ τῇ διακονομένῃ ὑφ' ἡμῶν" (vs. 20).

Derhalve, zegt Grotius, alleen als het geldelijke aangelegenheden betref, waren de Apostelen huiverig zich zelve hiermede te belasten, om vrij te zijn van elke verdenking van baatzucht of oneerlijkheid. De geheele maatregel was dan ook slechts van tijdelijken aard; in het na-apostolisch tijdvak werden de diakenen niet door 't volk — maar door de Bisschoppen — soms met, soms zonder eenige medewerking der gemeente gekozen.

¹⁾ De handoplegging ter wijding tot een kerkelijk ambt werd overgenomen van de Synag. Vgl. Numeri XXVII: 18; Hand. XIII, 3 en voorts 1 Tim, V: 22; 2 Tim. I: 6. Zie ook 1 Tim IV: 14. De handoplegging is niet eene bovennatuurlijke mededeeling van den H. G., maar het *gebed* is het middel, waardoor de werking, die bij de ordening geschieden moet, plaats grijpt. Het gebed bij de ordening is de eigenlijke inhoud van de oplegging der handen.

²⁾ Grotius, a. w. p. 258.

³⁾ Verg. 2 Cor. VIII: 18—20.

Tot zooverre Grotius. Pleeft hij gelijk? In zekeren zin, ja, dat wil zeggen: in zijne conclusie, niet in zijne bewijsvoering. Hierom bewijst de verkiezing der Zevenmannen niets voor het recht der gemeente tot verkiezing der diakenen of oudsten, omdat die Zevenmannen noch met de latere diakenen noch met de oudsten of opzieners vereenzelvigd mogen worden. Het ambt, dat zij bekleedden, de *διακονία*, die zij uitoefenden, was een tijdelijk ambt, ingesteld wegens bijzondere omstandigheden, uitsluitend ten behoeve der Jerusalemsche gemeente.

Onze meening wijkt af van de gewone voorstelling — die in de Zevenmannen de eerste diakenen der christelijke kerk pleegt te zien, — we hebben haar dus door bewijzen te staven.

En dan trekt het in de eerste plaats onze aandacht, dat de titel »diakenen» (*διάκονοι*) nergens in de H. d. A. voorkomt, zelfs niet H. XIV: 23, ¹⁾ terwijl de naam *οἱ ἐπίτριά* nog eens voorkomt waar van *Φιλίππου τοῦ ἐναγγελιστοῦ τοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἐπίτριά* sprake is. ²⁾ (H. XXI: 8). Hun ambt heet *διακονία τῶν τραπεζῶν* in onderscheiding van de apostolische *διακονία τοῦ λόγου*.

Het woord zelf kan alles beteekenen, wat maar betrekking heeft op het dienen der gemeente. Voor het Apostelambt wordt het gebruikt Hand. I: 17, 25; XX: 24; XI: 19; Rom. XI: 13. Bij Eusebius, (Hist. Eccl. V. 1) lezen wij *διακονία τῆς ἐπίσκοπῆς*. Zoo wordt ook in 't N. T. bij 't woord *διακονία* of *διάκονος* het voorwerp, waaraan zij hunne dienst bewezen, aangeduid.

Behalve *διακονία τοῦ λόγου* (Hand. VI: 4) vinden wij vermeld: de *διακονία τοῦ πνεύματος* (2 Cor. III: 8) *διακονία τῆς λειτουργίας* (2 Cor. IX: 12); voorts *διάκονοι Κυρίου* (1 Cor.

¹⁾ Evenmin Hand. XI: 30; en XV: 4.

²⁾ H. VIII: 5 en 25 wordt hij zonder vermelding van eenigen rang of titel genoemd.

III: 5) *διάκονοι καινήσ διαθήκης* (2 Cor. III: 6), *διάκονοι Θεοῦ* (2 Cor. VI: 4).

Diakenen als ambtelijke personen komen in de algemeen als echt erkende brieven van Paulus nergens voor; ook in die aan de Ephesiërs, Colossers, en Thessalonikers vinden wij hen niet genoemd. Slechts Filipp. I: 1 vindt men de eenvoudige vermelding »*σύν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις*,» zonder meer.

In 't algemeen — men vergunne ons deze uitweiding, die noodig en belangrijk is, ook met betrekking tot Hand. 14: 23 (waar vermeld wordt, dat Paulus reeds bij de eerste door hem gestichte gemeenten *πρεσβύτεροι* zal hebben aangesteld), — wordt in de algemeen als echt erkende brieven van Paulus nergens van de aanstelling noch van *διάκονοι*, noch van *πρεσβύτεροι* of *ἐπίσκοποι* gewag gemaakt en men ontdekt er geen spoor van het bestaan dezer ambten, terwijl b.v. in den eersten Corinthier-brief aanleiding te over was om ze te vermelden.¹⁾

Waar de Apostel onordelijkheden in de Corinthische gemeente te bestrijden, verschillende voorschriften aangaande kerkelijke aangelegenheden te geven heeft — hoe te verklaren, dat hij zich tot de geheele gemeente in plaats van tot de opzieners en diakenen wendt, indien die ambten reeds in een vasten vorm werden aangetroffen?

Een beroep op Rom. XII: 7 of 1 Cor. XII: 28 bewijst hier niets. Rom. XII: 7 is ook wel de *διακονία* een van de charismata, die Paulus opnoemt; maar hij stelt ze op gelijke lijn met de *προφητεία* en de *διδασκαλία* en de *παράκλησις*; den *διάκονος* met den *μεταδιδούς*, den *προϊστάμενος*, den *ἐλεῶν*. Evenzoo 1 Cor. XII: 28, zijn 't geen vaste ambten die P. vermeldt, maar *χαρίσματα*, waardoor sommigen door God tot *ἀπόστολοι*, anderen tot *προφῆται*,

¹⁾ Men vergelijke: Baur. Het Christendom en de Chr. kerk der 3 eerste eeuwen, vert. door H. A. Gillot, Utr. 1867, pag. 294. Zie ook Augusti, Denkwürdigkeiten, Th. XI. S. 189 ff.

wederom anderen tot *διδάσκαλοι* of tot *δυνάμεις* ¹⁾ gesteld zijn, terwijl nog anderen zich in *χαρίσματα λαμμάτων* (gaven van genezing), *ἀντιλήψεις* (hulpbetoon), *κυβερνήσεις* (bestuur), *γέννη γλωσσῶν* (menigerlei tongen) verheugen. ²⁾

Zelfs waar Paulus spreekt ³⁾ van het huis van Stephanas, den *ἀπαρχή* van Achaia, en 't roemt, dat de leden van dat huisgezin de *διακονία* over de Christenen op zich hebben genomen, zijn 't klaarblijkelijk vrijwillige diensten, waarvan hij melding maakt.

In de *διακονία*, waarvan de apostel spreekt, ligt de beteekenis opgesloten van: leiding der gemeentebelangen en hiermede wordt alles wat behoort tot de belangen eener gemeente, die zich nog eerst vormt, onder haar opzicht gesteld.

Van daar de eisch des apostels, dat allen gehoorzaamheid schuldig zijn aan hen, die deze betrekking vervullen. ⁴⁾

Als later Clemens Romanus in zijn 1^{en} brief aan de Corinthiërs ⁵⁾ Cap XLII vermeldt, dat »de apostelen, toen zij op het land en in de steden predikten, hunne eerstelingen, ⁶⁾ na ze door den geest beproefd te hebben, aanstelden tot bisschoppen en diakenen over hen, die daarna geloovig zouden worden,» bevestigt hij de mededeeling van Paulus te dezer plaatse, met dien verstande, dat, toen hij schreef, het oorspronkelijk ambt zich reeds

¹⁾ Over de beteekenis van *δυνάμεις* bij Paulus vgl. Dr. M. A. N. Rovers: „Heeft Paulus zich ter verdediging van zijn apostelschap op wonderen beroepen?“ Amst. 1870, pag. 36—40.

²⁾ Cf. Ef. IV: 11.

³⁾ 1 Cor. XVI: 16.

⁴⁾ Zie Baur, a. w. pag. 293.

⁵⁾ Wij gebruiken hier en later de Nederl. vertaling v. d. br. v. Clemens, onlangs verschenen in de „Geschriften der Apostolische Vaders,“ bewerkt door Dr. A. C. Duker en Dr. W. C. van Manen.

⁶⁾ D. i. de uitstekendsten van hen, die 't eerst het Christendom hadden aangenomen. Zie Köstlin. Stud. u. Krit. 1862, pag. 771—773.

gesplitst had in twee deelen, die elkander moesten aanvullen. De diakenen zijn nu in den eigenlijken zin dienaren, helpers der bisschoppen of presbyters geworden, onder dezen staande ongeveer in dezelfde verhouding als de leviten tot de priesters in Israël.

Het eigenlijk ambt der diakenen is dus — hoeveel moeite zich Clemens ook geve om het tegendeel te bewijzen — niet van apostolischen oorsprong, maar een instituut van den na-apostolischen tijd, waarin wij ook de Pastoraalbrieven vervaardigd achten.¹⁾

Het ambt der Zevenmannen — om tot hen terug te keeren — heeft met dat der latere diakenen al zeer weinig gemeen.

De laatsten — het blijkt duidelijk uit de voorstelling, die Justinus (Apol. I: 65) ons van hunne bezigheden geeft — moesten aan de leden der gemeente het avondmaal uitreiken, het naar de huizen van zieken of stervenden brengen, de opzieners der gemeente behulpzaam zijn in de leiding der godsdienstplechtigheden. Hunne dienst was dus zoo ondergeschikt en zoo weinig zelfstandig, dat hun gezag geheel afhing van dat van den bisschop.²⁾

Nergens wordt deze ondergeschiktheid duidelijker aangewezen dan in de Constit. Apost. lib. II c. 44: *Πάντα μὲν ὁ διάκονος τῷ ἐπισκόπῳ ἀναφερέτω ὡς ὁ Χριστὸς τῷ πατρὶ ἀλλ' ὅσα δε δύναται, εὐθιγένει δι' ἑαυτοῦ λαβὼν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἐξουσίαν, ὡς ὁ κύριος παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ δημιουργεῖν, καὶ τὸ προνοεῖν, τὰ δ' ὑπέρογκα ὁ ἐπίσκοπος κρινέτω. ἔστω ὁ διάκονος τοῦ ἐπισκόπου ἀκοῆ, καὶ ὄφθαλμὸς, καὶ στόμα, καρδία τε καὶ ψυχὴ.*

¹⁾ F. C. Baur: Die s. g. Pastoralbriefe des Ap. Paulus aufs neue kritisch untersucht.

²⁾ Verg. Dr. A. Ritschl, Het ontstaan der Oud-Kathol. kerk, p. 350
Zie ook Augusti, Denkw. Th. XI, s. 194.

Dat ditzelfde ook van hunne verhouding tot de presbyters geldt, blijkt uit de bepalingen, daaromtrent door verschillende Synoden gegeven.

Zoo stelde het concilie van Nicéa deze verordening vast¹⁾ (Can. XVIII): »de diakenen zullen binnen de grenzen blijven, wetende dat zij dienaren (*ὑπηρέται*) van den bisschop en geringer (*ἐλάττωτος*) dan de presbyters zijn." Deze bepaling wordt bevestigd door 't Concil. Carthag. IV c. 37: »Diaconus ita se Presbyteri, ut Episcopi, ministrum esse cognoscat." Dezelfde Synode bepaalt in can. 4, dat een diaken alleen door den bisschop geordend moest worden: »Quia non ad sacerdotium sed ad ministerium consecratur."

Intusschen was ook aan de diakenen de armenzorg,²⁾ vooral de ondersteuning van weduwen en de verpleging van gevangenen toevertrouwd en deze taak is ongetwijfeld verwant aan die, welke aan de Zevenmannen te Jerusaleem was opgedragen. Maar wat bewijst dit voor de beeerde gelijkheid van hun ambt? Het voornam onderscheid is juist, dat, terwijl de diakenen, zonder eigen verantwoordelijkheid, als dienaren van den bisschop, de armen verpleegden, de Zevenmannen dit geheel zelfstandig deden. Immers, toen de apostelen aan dezen de zorg voor de weduwen en de armen der gemeente toevertrouwd, trokken zij zich van het deelnemen aan de huishouding der gemeente geheel terug. Zij zouden — in tegenstelling van de »bediening der tafelen" — volharden in het gebed en de »bediening des woords." ³⁾

Vitringa⁴⁾ meent, dat het ambt der zeven armverzorgers een buitengewoon ambt is geweest, uitsluitend voor de Hellenisten ingesteld. Er zouden toch reeds armver-

¹⁾ Vgl. Hefele, Conciliengeschichte I, 407.

²⁾ Vgl. Cyprianus Ep. 52.

³⁾ Zie Hand. I: 2, 4.

⁴⁾ In zijn geleerd werk »de Synagoga vetera", p. 92

zorgers uit de klasse der joodschgezinde christenen aanwezig zijn geweest en wel uitsluitend uit deze; hoe anders konden de Hellenisten zich beklagen »dat bij de dagelijkse bediening hunne weduwen verzuimd werden.» Daarom worden dan *nu* tot armverzorgers zeven Hellenisten (zooals uit hunne namen blijkt) uitsluitend voor de Hellenisten gekozen.

Gelijk hij een vroeger bestaan van diakenen onderstelt, neemt Vitringa ook aan, dat reeds zeer vroeg in de Jerusalemsche gemeente, in navolging der synagoge $\alpha\gamma\gamma\eta\lambda\alpha\iota$ $\pi\rho\sigma\beta\acute{\iota}\tau\epsilon\sigma\iota$, *oudsten* aangesteld zijn.

Ons bevredigt deze verklaring niet.

Met Ritschl ¹⁾ aannemende, dat de inrichting van de oude kerk zich met zekere regelmatigheid ontwikkeld heeft, komt ons de hypothese van Justus Henning Boehmer ²⁾ zeer waarschijnlijk voor, dat de arbeid der Zevenmannen de eerste vorm is geweest van het later te Jerusalem voorkomende presbyterambt.

Twee redenen maken deze hypothese aannemelijk, twee moeilijkheden, die zij tracht op te lossen en inderdaad oplost, pleiten zeer voor hare juistheid.

Laat ons zien. Hand. XI: 30 treden eensklaps oudsten ($\pi\rho\sigma\beta\acute{\iota}\tau\epsilon\sigma\iota$) der Jerusalemsche gemeente op, zonder dat hunne aanstelling ook maar met een woord vermeld wordt, terwijl de Zevenmannen als zoodanig in de geschiedenis niet meer voorkomen. En wat wordt als de taak dier oudsten vermeld? Dit — dat zij beheerders waren van de gelden der gemeente bestemd tot ondersteuning van weduwen en weezen, zieken en behoeftigen — juist tot hiertoe de eigenaardige taak der Zevenmannen, derhalve: bekleeders van denzelfden post.

¹⁾ a. w. p. 352.

²⁾ Breedvoerig ontwikkeld in zijne dissert. iur. eccles. antiq. ad Plin. II et Tertull. diss. VI § 19.

Nu gaat het wel niet op om aldus te redeneeren: de Zevenmannen en de oudsten der gemeente te Jerusalem hebben denzelfden post bekleed; want, als er onderscheid bestaan had tusschen de oudsten en de Zevenmannen, dan had Lukas ook hunne aanstelling moeten berichten ¹⁾. Wij weten maar al te goed, hoe vaak de Schr. omtrent belangrijke punten een raadselachtig stilzwijgen bewaart. Maar toch heeft de meening, dat beide ambten dezelfde zijn, veel voor boven de bewering van Rothe, die stelt, dat de functiën der Zevenmannen grootendeels een uitvloeisel waren der vrijwillige gemeenschap van goederen; en dat daarom, toen langzamerhand in de Jerusalemsche gemeente deze instelling wegviel, (terwijl zij in later gevestigde gemeenten geen plaats vond) het ambt der Zevenmannen zijne eigenaardige beteekenis verloor ²⁾.

Hier is in waarheid van toepassing: Wie te veel bewijst, bewijst niets. Toegegeven: die oude gemeenschap van goederen verdween langzamerhand uit het leven der gemeente, maar de uitreiking van vrijwillige liefdegaven toch niet?

De uitoefening van liefdadigheid achtte men wel degelijk met Jak. I: 27 godsdienst in den eigenlijken zin, met den schrijver van den brief aan de Hebreërs: een offer, waarin God behagen heeft. De brieven van Paulus geven met de berichten der Handelingen de ondubbelzinnigste bewijzen van den weldadigheidszin der Christelijke gemeenten, vermelden bij herhaling de liefdegaven, die voornamelijk der verarmde gemeente van Jerusalem ten goede kwamen. Waren er dan geen beheerders en uitdeelaars dier gelden noodig? Zeer zeker. En nu blijkt juist uit

¹⁾ Vgl. Ritschl, a. w. p. 352.

²⁾ Rothe, Anfänge s. 169.

Hand. XI: 30 en andere plaatsen ¹⁾, dat de presbyters deze beheerders geweest zijn. Maakt derhalve deze overeenkomst van wat de hoofdeigenschap van beide ambten was, de hypothese van Böhmer niet zeer waarschijnlijk, dat de arbeid der Zevenmannen de eerste vorm is geweest van het later te Jerusalem voorkomende presbyterambt? 't Is waar, het blijft altijd maar eene hypothese — maar eene die door de minste bezwaren gedrukt wordt. Doch »zonder onderstellingen, zegt Ritschl terecht, kan men de vraag, waar het ambt der Zevenmannen gebleven is, slechts met een »non liquet” beantwoorden.”

Wij gaan over tot de behandeling der voor ons tegenwoordig onderzoek gewichtige plaats: Hand. XIV: 23.

We lezen aldaar het volgende: *Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς καὶ ἐκλήθειαν πρεσβυτέρους προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν παρέθεντο αὐτοὺς τῷ κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.* De Statenvertaling geeft het oorspronkelijke aldus weer: »En als zij, (t. w. Barnabas en Paulus) hun in elke gemeente, met opsteken der handen, ouderlingen verkozen hadden, gebeden hebbende met vasten, bevalen zij hen den Heer, in welchen zij geloofd hadden.” Daarentegen heeft de Nieuwe Bijbelvertaling juister en vooral duidelijker: »En nadat zij hun in iedere gemeente oudsten verkoren hadden, bevalen zij hun onder bidden met vasten den Heer aan, aan wien zij geloovig geworden waren.”

Het groote verschilpunt ligt in de verschillende opvatting van *χειροτονήσαντες*. Welke is de beteekenis van 't werkwoord *χειροτονέω*? ²⁾ Afgeleid van *χέρι* (hand) en

¹⁾ Ook uit de getuigenissen der patres blijkt ten duidelijkste, dat aan de opzieners of oudsten, en later — toen de oorspronkelijke gelijkheid had opgehouden — aan den bisschop het beheer dier gelden was toevertrouwd. Verg. o. a. Polycarpus ad Philipp. VI. Herm. Pastor Sim. IX: 27. Ignat. ad Polycarp. IV.

²⁾ Cf. Wilkii, Clavis N. T. philologica in voce.

τείνα (uitstrekken) beteekent het eig.: *manum porrigendo suffragia do* en wordt er meê aangeduid: eene verkiezing door opsteking der handen. Maar verder wordt het in 't alg. van elke verkiezing gebruikt — *suffragio creo*; met den Acc. *τίνα* pass. 2 Cor. VIII: 19. — Eindelijk heeft het (vooral in de latere kerkelijke literatuur) de beteekenis van: door handoplegging wijden, ordenen; *missa manuum extensionis notione, eligo, creo*, waarbij Grimm citeert Act. XIV: 23. In eerstgemelden zin wordt hier *χειροτονήσαντες* opgevat door onze Statenvertalers, J. F. Buddaeus,¹⁾ Rothe,²⁾ e. a.; in de tweede beteekenis door Luther, Grotius en onze Nieuwe Bijbelvertalers, terwijl Augusti de derde opvatting huldigt, welke Rothe nadrukkelijk bestrijdt.

Welke verklaring is nu de juiste?

De eerste opvatting is volstrekt onaannemelijk, vooral zoo als Rothe haar verdedigt. Hij zegt: De natuurlijkste zin van *χειροτονήσαντες αυτοίς* is wel die, welke zich aan de oorspronkelijke beteekenis van *χειροτονεῖν* het naast aansluit; derhalve: »Sie (die beiden Apostel) lieszen für die Gemeinden auf dem Wege des Abstimmens Presbyteren wählen." Aardig gevonden. Maar sints wanneer beteekent *χειροτονεῖν* laten verkiezen (door opsteking der handen)? Neen — juist omdat *χειροτονήσαντες* op Paulus en Barnabas slaat, deze het subject der handeling zijn, is 't onmogelijk hier aan eene verkiezing door de gemeenteleden te denken. Wil men volstrekt de eerste beteekenis hier toepassen, men komt dan tot de conclusie, dat de apostelen zelve door opsteken der handen voor die gemeenten oudsten verkozen hebben; — wat natuurlijk een ongerijmdheid is: van eene verkiezing met opsteken der handen kan alleen bij eene volkskeuze sprake zijn.

¹⁾ Eccles. apostol. Jena 1729 p. 728 sqq.

²⁾ Anfänge s. 150.

Rothe schijnt zelf 't weinig klemmende van zijn betoog gevoeld te hebben; althans hij wendt 't aanstonds over een anderen boeg. »Al wil men, zegt hij, *χειροτονήσαντες* in de algemeene beteekenis van »verkiezen'' opvatten, daarom zou daarbij toch niet met noodwendigheid de vrije deelneming der gemeente zelve bij de verkiezing uitgesloten zijn." En dan gaat hij verder uit analogie redeneeren: De broeder, die Paulus op zijne collectereis voor de palaestijnsche gemeenten vergezellen zou, werd toch ook door de gemeenten ¹⁾ gekozen (*χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν*). Clemens (Ep. ad. Cor. Cap. XLIV) zegt uitdrukkelijk, dat de apostelen opzieners en diakenen aanstelden *συνευδοκησάσης τῆς ἐκκλησίας πάσης*. Paulus (1 Cor. V: 3 vlg. en 2 Cor. II: 5 vlg.) maakt zelfs de toepassing der kerkelijke tucht en de wederopneming van den gebannene van het oordeel der gemeente afhankelijk.

Derhalve?! — Met voorliefde wordt voorts de aanhef van het apostolisch synodaal-schrijven Hand. XV: 22, 23 geciteerd en zelfs van de uitspraak 1 Petr. V: 1—4 gewag gemaakt.

Doch wat bewijst dit alles voor de juistheid van Rothe's opvatting? De mogelijkheid in abstracto, dat de gemeente bij deze aanstelling van oudsten niet geheel voorbijgegaan is; — meer toch zeker niet?

Misschien hebben wij bij deze geheele redeneering veel te lang stilgestaan, doch wij achten het leerzaam er op te wijzen hoe geleerde mannen — waartoe Rothe ongetwijfeld behoort — zelfs de zwakste bewijzen toereikend achten om eene eenmaal vooropgezette, met zekere voorliefde omhelsde meening te staven.

Op al zijne argumenten — en hiermede stappen wij

¹⁾ Hierdoor tracht hij tevens de deelneming der gemeente te redden bij uitspraken als: Titus I: 5, waar P. eenvoudig Titus beveelt *auctoritate sua* opzieners aan te stellen.

van Rothe af — valt niets anders te zeggen dan dit: wel mogelijk, dat dit de bedoeling is geweest; maar het staat er niet. Wij hebben derhalve slechts te kiezen tusschen de meening van Grotius — dat *χειροτονήσαντες* hier in de ruimere beteekenis van *verkiezen*, *aanstellen* — *constituere* — verstaan worden moet en de zienswijze, die o. a. door Augusti gehuldigd wordt, dat hier van een »*aanstelling* of *wijding* door handoplegging” sprake is.

Grammatikaal zijn beide opvattingen juist, en 't is alleen de kwestie omtrent de echtheid der Handelingen, die hier de zaak beslist. De meening, dat Lucas de Schr. v. 't boek der Hand. is en de aanneming als een *feit* van zijn bericht, dat Paulus en Barnabas in elke gemeente presbyters aangesteld hebben, beslist noodwendig ten gunste van de opvatting van Grotius; — terwijl de laatstvermelde opvatting (in den zin van handoplegging) de voorkeur verdient, als men 't boek der Hand. eerst in het tijdvak tusschen de Trajaansche vervolging en den bloeitijd der gnosis vervaardigd acht.

Wij gaan dit nader ontwikkelen en al dadelijk de juistheid der opvatting van Grotius — op zijn standpunt — aantoonen. *Χειροτονήσαντες* — dit stelt Grotius¹⁾ op den voorgrond — slaat hier op Paulus en Barnabas, en »*si illo, de quo agimus, loco popularem electionem indicare Lucas voluisset, non Paulo et Barnabae sed ipsi multitudini tribuisset τὸ χειροτονεῖν (eligere)*” en hierbij verwijst hij terecht naar 2 Cor. VIII: 19.

Dat dit woord niet altijd in zijne oorspronkelijke beteekenis van »*verkiezing door opsteken der handen*” behoeft te worden verstaan, maar dat 't ook in ruimeren zin²⁾

¹⁾ »De imperio summarum potestatum circa sacra” Cap. X § 6.

²⁾ Hij zegt hiervan t. a. p. »vix ulla vox est quae non significationis suae limites extra primogenitum sensum protulerit.

eenvoudig »constituere» — *aanstellen* — beteekenen kan, toont hij door enkele voorbeelden aan. Zóó wordt bij Philo van Mozes gezegd, dat hij koning en wetgever was: *ὑπὸ Θεοῦ χειροτονηθεὶς*. En in hetzelfde Boek der Handelingen — en dit is zeker wel een afdoend argument — noemt Lucas de Apostelen getuigen: — *προεχειροτονημένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ* — »nulla sane aut manuum extensione aut popularibus suffragiis.»

Ten slotte vergelijkt Grotius Act. XIV: 23 met Tit. I: 5. »Idem ergo P. et B. ibi fecerunt, quod alibi Titum vult facere Paulus: *ἵνα καταστήσῃς*, inquit, *κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους* (ut constituas per civitates Presbyteros).

Quod Paulo est *κατὰ πόλιν* (per civitates), id Lucae est *κατ' ἐκκλησίαν* (per ecclesias): quod Paulo *καθιστάναι* (constituere), hoc Lucae *χειροτονεῖν*. Unde, »zoo besluit hij,» *χειροτονεῖν* voce *constituere* recte interpretatur.»

Wij achten dit een zeer klemmend betoog.

Toch meenen wij, dat er ten gunste van de derde opvatting nog meer te zeggen valt.

Reeds hebben wij getracht aan te toonen, hoe het bericht van den Schr. der Hand., dat Paulus aanstonds in de door hem gestichte gemeenten ouderlingen zal hebben aangesteld, door gewichtige bezwaren gedrukt wordt.

Hier spreken we als onze overtuiging uit, dat de Schr. de in zijn tijd bestaande inrichting, dat elke gemeente hare opzieners of oudsten had — (een specifiek onderscheid tusschen den *ἐπίσκοπος* en de *πρεσβύτεροι* had toen nog niet plaats gegrepen, gelijk o. a. duidelijk blijkt uit de geschriften van Clemens v. Rome —) door het gezag der apostelen heeft willen bevestigen.

Dat *χειροτονεῖν* in den zin van »door handoplegging wijden, ordenen» in de literatuur der 2^e eeuw zeer gebruikelijk, ja de kerkelijke terminus technicus geworden is, be-

wijzen tallooze plaatsen;¹⁾ daarom juist verzet Rothe er zich tegen, dat 't woord *χειροτονήσαντες* Hand. XIV: 25 deze beteekenis zal hebben. Hierbij komt, dat ook reeds een voorafgaand bidden en vasten vermeld wordt. — Waarlijk we hebben hier de geheele kerkelijke handeling van lateren tijd. Paulus zal er wel niet aan gedacht hebben: dat in de door hem gestichte gemeenten de *ἄπαρχαι* (gelijk Stephanus 1 Cor. XVI: 15) vrijwillig de leiding en het opzicht over de gemeentebelangen op zich namen, was hém zeker voldoende, die voorts, zoo door persoonlijk bezoek als door briefwisseling met, de geloovigen, zijn *κενία ἐν Χριστῷ*, in betrekking bleef.

Bij onze opvatting van deze plaats, — dit ten slotte — is eene voorafgegane deelneming van de gemeente aan de verkiezing volstrekt niet uitgesloten, evenmin als dit — gelijk wij later zien zullen — in de eerste eeuwen, althans bij de bisschoppen, plaats greep.

In het Boek der Hand. wordt overigens nergens over de aanstelling of verkiezing van oudsten of opzieners gesproken; de naam diakenen komt, zooals wij reeds zagen, in het geheele geschrift niet voor.

De plaatsen, waar oudsten (*πρεσβύτεροι*) als bestaande vermeld worden, zijn H. XV: 2, 4, 6, 22, 23; XVI: 4; XX: 17 en 28, waar zij *ἐπίσκοποι* heeten. In de algemeen als echt erkende brieven van Paulus wordt noch van presbyters noch van diakenen als gemeenteambten gesproken;²⁾ sommigen willen — ten onrechte naar onze meening — in de Rom. XVI: 1, vermelde *Φοίβη οὗσα διάκονος τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κερχεαῖς*, van wie in vs. 2 gezegd wordt, dat zij *προσ-υάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ*, eene vrouwelijke diaken,

¹⁾ *Χειροθεσία* en — *τορία* zijn de vaste benamingen voor handoplegging. Met de etymologie komt deze beteekenis van *χειροτονεῖν* uitstekend overeen, immers: „qui manus imponit, ut eas protendat necesse est.” (Grotius.)

²⁾ Zie boven bl. 11.

διακονίσσα zien, zooals die in de latere kerk voorkomen. Bovendien behooren H. XV en XVI, misschien met uitzondering van vs. 25—27, hoogstwaarschijnlijk niet tot dezen brief, en zijn, volgens Baur en Schwegler, geheel onecht ¹⁾.

In de overige aan Paulus toegeschreven brieven komen evenmin *πρεσβύτεροι* (*ἐπίσκοποι*) als *διάκονοι* ter sprake en 1 Thess. V: 12 wordt van *προϊστάμενοι* zeker niet in den zin van ambtelijke personen melding gemaakt ²⁾.

De pastoraalbrieven, 1 en 2 Tim. benevens den brief aan Titus, behandelen wij — als ongetwijfeld tot het na-apostolisch tijdvak behoorende — in ons volgend Hoofdstuk, ofschoon we reeds nu willen constateeren, dat er voor de medewerking der gemeente bij de aanstelling van opzieners of diakenen volstrekt geene bewijzen uit te putten zijn, gelijk men die dan ook nooit heeft weten aan te voeren. Als men nogtans beweert, dat, waar P. (Tit. I: 5) Titus last geeft »van stad tot stad ouderlingen aan te stellen», toch de medewerking der gemeente niet was uitgesloten, is dit natuurlijk een bloote onderstelling.

Wij willen thans kortelijk resumeeren. De berichten omtrent de inrichting der eerste christelijke gemeenten zijn uiterst schaarsch; van het bestaan van kerkelijke ambten en de wijze waarop zij tot stand kwamen, bleek ons weinig met zekerheid. Het diakonaat *niet* van apostolischen oorsprong, evenmin het presbyteraat of episcopaat — dat was de conclusie, waartoe wij kwamen. Immers het ambt der Zevenmannen bleek geheel iets anders geweest te zijn dan dat der latere diakenen en, dat het te Jerusalem voortgeleefd zal hebben in het ambt der presbyters (die Hand. XI: 30 eensklaps optreden zonder dat hunne aanstelling vermeld is) was niet meer dan eene

¹⁾ Vgl. de academische dissertatie van G. J. van der Flier, „Historisch-kritisch onderzoek naar de echtheid van Rom. XV en XVI.” Utrecht 1866.

²⁾ Eene uitzondering hierop alleen Filipp. I: 1. Zie boven bl. 11.

gissing. Wanneer en hoe in de Heiden-christelijke gemeenten de latere ambten ontstaan zijn, hieromtrent bleven we in volslagen onzekerheid verkeerem. Daarentegen werd het ons duidelijk: 1°, hoe bij de verkiezing van Matthias tot apostel — op zeer bijzondere wijze door middel van het lot bewerkstelligd — de gemeente vooraf door de Apostelen geraadpleegd en tot medewerking uitgenoodigd werd; — 2°, hoe de aanstelling der Zevenmannen geheel aan de keuze der gemeenteleden werd overgelaten; terwijl 3°, het ons bleek, dat 't bericht omtrent de aanstelling van presbyters (Hand. XIV: 23) als onhistorisch hier niet in rekening mag gebracht worden, derhalve noch vóór noch tegen de rechten of voorrechten der gemeente te dezen opzichte getuigt.

Daargelaten de juiste of valsche gevolgtrekkingen, die uit deze feiten werden of zouden kunnen worden gemaakt, — is het plicht te constateeren, dat in beginsel overal, waar het gemeentelijke belangen als zoodanig geldt, door de Apostelen aan de geloovigen het recht van medespreken en medewerken wordt toegekend.

Dit blijkt ook duidelijk uit twee feiten — waarop we boven reeds gelegenheid hadden in het voorbijgaan de aandacht te vestigen, — t. w. de leervrijheid en de handhaving der kerkelijke tucht, of, zoo men wil, uit dit ééne: het algemeen priesterschap der geloovigen.

Hierbij staan wij nog eenige oogenblikken stil.

Wanneer wij spreken van leervrijheid, dan is het niet in dien zin, dat ieder leeren mocht, *wat* hij wilde, maar, dat leeren mocht *wie* wilde, wie er zich toe gedrongen en in staat gevoelde.

Er was geen onderscheid van rangen, geen stand van geleerden en ongeleerden, tegenover elkander geplaatst: — allen zouden van God geleerd zijn en de *χαρίσματα* deelachtig worden. Wie Hoofdstuk XIV van den 1^{en} Corin-

therbrief aandachtig leest, heeft geen nadere bewijzen van noode. »Wanneer gij samenkomt (en) heeft elk van u een psalm, eene leering, eene openbaring, eene tong (*γλῶσσα*), eene uitlegging — (de een dit, de ander iets anders voor te dragen) — laat het alles tot stichting geschieden.»

Slechts de orde moet gehandhaafd worden: God is geen God van verwarring, maar van orde (eig. van vrede).

Daarom: »laat van de profeten twee of drie spreken (nl. in éene samenkomst) en wordt aan een ander, die nederzit, iets geopenbaard, zoo zwijge de eerste.»

Op hunne beurt mogen allen profeteeren, allen met tongen spreken.

Dat ook in de Joodsch-christelijke gemeenten het openlijk spreken in de gemeenschappelijke bijeenkomsten niet slechts aan daartoe aangestelde, gevolmachtigde personen vrijstond, blijkt ook uit den brief van Jacobus ¹⁾, die zeker aan zulk eene Joodsch-christelijke gemeente gericht is, waar het doen vaak bij het spreken werd achtergesteld; — waarom de Schr. hen berispt, die zonder innerlijken drang uit ijdelheid zich tot leeraars in de bijeenkomsten opwierpen. Zoo luidt 't toch H. III: 1. »Dat niet velen uwer leermeesters worden mijne broeders, daar gij weet dat wij te zwaarder oordeel zullen ontvangen.» En H. I: 19 »Ieder mensch zij vaardig tot hooren, traag tot spreken.» Vooral vs. 26: »Indien iemand meent godsdienstig te zijn en zijne tong niet in toom houdt, maar zijn hart misleidt (t. w. door de meening, dat godsdienstigheid gelegen is in veel te *spreken* over den godsdienst), diens godsdienst is ijdel.» ²⁾

Dit bestaan van een algemeene leervrijheid in den apostolischen tijd wordt voorts door de kerkvaders nadrukkelijk bevestigd — het algemeene priesterschap volmondig

¹⁾ Zie Neander, Apost. kirche I s. 182 ff.

²⁾ Nieuwe Bijbelvertaling.

erkend. »Omnes iusti sacerdotalem habent ordinem» zegt Irenaeus, adv. Haer. L. IV: c. 20 en Tertullianus (De monogamia c. 12) spreekt 't uit: »Wij allen zijn priesters, daar Jezus Christus ons Gode en den Vader priesteren gemaakt heeft.» Ook in het VIIIe boek v. de Const. Ap. wordt de bevoegdheid om te onderwijzen toegekend aan iederen leek, die daarvoor geschikt is ¹⁾. En de onbekende schrijver, die in 't begin der 5e eeuw zal geleefd hebben, van een op naam van Ambrosius tot ons gekomen commentaar op den brief aan de Ephes., zegt ad Ephes. IV: 11: »Primum (enim) omnes docebant et omnes baptisabant, quibuscunque diebus vel temporibus fuisset occasio.» Eerst later toen »omnia loca circumplexa erat Ecclesia» waren vaste regelen en aangewezen »rectores» noodzakelijk.

Wat nu de deelname der gemeente betreft aan de uitoefening der kerkelijke tucht, die Paulus streng wil gehandhaafd zien ²⁾, en de wederopneming van den gebannene: ook hier stellen ons de brieven aan de Corinthiërs weder op de hoogte.

Wij wijzen op 1 Cor. V: 3 enz. en 2 Cor. II: 5 enz. zonder die plaatsen nu verder in het breede te exegetiseeren.

¹⁾ Const. Ap. VIII: 33. Ὁ διδάσκων, εἰ καὶ λαϊκὸς ἢ, ἐμπειρὸς δε τοῦ λόγου καὶ τὸν τρόπον σεμνός, διδασκείτω. ἔσονται γὰρ πάντες διδασκτοὶ Θεοῦ.

²⁾ Hij oordeelde, dat het den Chr. wel geoorloofd was, omgang te hebben met de dienaren der zonde *in de wereld* (want hadden zij dezer gemeenschap moeten vlieden, dan hadden zij wel van de wereld moeten uitgaan), — doch zoo iemand „broeder genaamd werd,” zoo i., in den schoot der gemeente opgenomen, in haar leefde en echter een ontuchtige, geldgierige, dronkaard of kwaadspreker was — met dezen, wilde hij, zouden zij de gemeenschap afsnijden. Zulken, die buiten de gemeente waren, te oordeelen, stond hun niet vrij; maar zouden zij daarom niet oordeelen, geen tucht uitoefenen, over die binnen de gemeente leefden? Voorzeker, een boozen mensch moesten zij wegdoen uit hun midden, „eer een weinig zuurdesem het gansche deeg deed gisten.” Moll. Kerkelijk leven I 362.

Slechts dit: De apostel wil ¹⁾, dat in eene plechtige samenkomst der gemeente, op zijn gezag, als die naar den geest tegenwoordig zou zijn, deze ontuchtige met banvloek aan den satan overgegeven, d. i. van de gemeente uitgesloten en naar de onheilige wereld, die geacht werd aan den satan onderworpen te zijn, verwezen zou worden. 2 Cor. II: 5, 6 verklaart de apostel uitdrukkelijk, dat nu die persoon *door de meerderheid bestraft was* (tot uitbanning schijnt het niet gekomen te zijn), hij die bestraffing voldoende achtte.

Zoo blijkt 't dan uit dit alles, en uit zooveel meer — te veel om te noemen — dat althans Paulus zich geen imperium ²⁾ aangematigd heeft, om er de gemeenten door hem gesticht aan te onderwerpen. Slechts door banden des geloofs en der liefde met elkander verbonden, bestonden dáar geen rangen of klassen dan die van leerenden, dienenden en hoorenden en geen zweem van imperium of eenhoofdige republiek valt er waar te nemen. En terecht: Christus zelf toch had geen uitwendig rijk gesticht; zijn koninkrijk was niet van deze wereld. Hij had tot zijne discipelen gesproken: »Laat u niet Rabbi noemen, want één is uw meester en gij zijt allen broeders. En noemt niemand op aarde uw vader, want één is uw vader, hij die in de hemelen is. Laat u ook niet voorgangers noemen, want één is uw voorganger, de Christus. Maar de meeste van u zal uw dienaar zijn ³⁾.

We gaan thans over tot ons tweede hoofdstuk.

¹⁾ Blijkens 1 Cor. V vs. 3 enz. Zie de Nieuwe Bijbelvert.

²⁾ Zelfs over hun geloof wilde hij geen heerschappij voeren. (2 Cor. I: 24.)

³⁾ Cf. Matth. XXIII: 8 - 11.

H O O F D S T U K II.

HET NA-APOSTOLISCH TIJDVAK.

Met den naam 't na-apostolisch tijdvak noemen we dat tijdperk van overgang, waarin de verschillende christelijke gemeenten zich op den grondslag van traditie en episcoopaat allengs tot eenheid ontwikkelen en eindelijk opgaan in de Katholieke kerk. ¹⁾

Tot de literatuur van dit tijdvak, die we met betrekking tot ons tegenwoordig onderzoek konden raadplegen, moeten gerekend worden, behalve de N. T. geschriften, die hiertoe behooren:

I. De geschriften der Apostolische vaders: Barnabas, Clemens, Hermas, Ignatius en Polycarpus, die het naast aan het apostolisch tijdvak zich aansluiten en waarvan sommigen ouder zijn dan de jongste boeken des N. T., waarmede zij jaren lang tot kerkelijk gebruik verbonden zijn geweest. ²⁾

¹⁾ Hoe die uitwendige eenheid niet alleen, maar ook de eenheid der leer tegenover Jodendom, Heidendom en ketterij tot stand gekomen is, hebben wij hier niet uiteen te zetten. Het is in verschillende geleerde werken opzettelijk behandeld. Zie o. a. *Ritschl*. Die Entstehung der Alt-Kathol. Kirche. *Schwegler*. Das ap. ü. nach-ap. Zeitalter, en 't door Teylers genootschap bekroonde werk v. Lechler, dat denzelfden titel draagt.

²⁾ De brief van Clemens vond b. v. in het Alexandrynsche handschr. van 't N. T. (Codex A) nevens de kanonieke boeken een plaats.

Die van Barnabas is en in den Codex Sinaïticus, en in den Vaticanus voorhanden.

II. Die der Apologeten, die èn naar tijdsorde èn zakelijk in 't midden staan tusschen de geschriften der Apost. vaders en de werken der groote kerkleeraars die op de grens der 2e en 3e eeuw staan. Hiertoe behooren o. a. Justinus Martyr, de onbekende schrijver van den brief aan Diognetus, Irenaeus, Tertulianus.

III De Constitutiones Apostolicae.

Intusschen zijn het slechts enkelen dezer schrijvers, die ons bij een onderzoek naar de inrichting der Chr. gemeenten van dienst kunnen zijn.

Belangrijk in dit opzicht is de (eerste) brief van Clemens aan de Corinthiërs.¹⁾ De schrijver, zeker niet dezelfde als de Clemens, die Filipp. IV: 3 als tijdgenoot en medearbeider van Paulus te Filippi wordt genoemd, is evenmin tegen het einde der eerste eeuw, gelijk de traditie wil, bisschop van Rome geweest. Op- en onderschrift zijn van lateren datum. Daar deze brief van de gemeente te Rome uitgaat, is 't waarschijnlijk dat een der presbyters of opzieners, met name Clemens, zich met de vervaardiging er van belast heeft. Nergens blijkt 't echter of schijnt zelfs 't vermoeden gewettigd, dat de schrijver bisschop in den lateren zin van het woord is geweest.

Uit dezen brief nu verdienen twee dingen onze aandacht, vooreerst dat hij slechts twee geestelijke ambten kende: dat der presbyters en der diakenen. Een derde en tevens hooger ambt, dat later de bisschoppen bekleedden, kent hij blijkbaar nog niet. Het woord *ἐπίσκοπος* gebruikt hij wel, doch uitsluitend in zijne oudere, oorspronkelijke beteekenis van opziener, terwijl hij het met *πρεσβύτερος* verwisselt.²⁾ Ten anderen, dat hij de *instelling* van het

¹⁾ Vervaardigd tusschen de jaren 96 en 125. Een nadere tijdsbepaling is niet met zekerheid te geven.

²⁾ Dit blijkt duidelijk bij de vergelijking van Cap. 44 en 47. In 't eerstgen. hoofdstuk is bij herhaling sprake van de *ἐπισκοπή*, tegen welke

ambt der opzieners en diakenen aan de apostelen toeschrijft, maar ook verordeningen aangaande de opvolging op hunne rekening stelt.

Wij willen dit in bijzonderheden nagaan.

»Terwijl zij (de apostelen), zoo luidt 't Cap. XLII, aldus op het land en in de steden predikten, stelden zij hunne eerstelingen, na ze door den geest beproefd te hebben, tot opzieners en dienaren (*εἰς ἐπισκόπους καὶ διακόνους*) aan over degenen die daarna geloovig zouden worden. En, voegt hij er bij, dit was niet iets nieuws, want reeds lang te voren was er over bisschoppen en diakenen geschreven. Aldus toch zegt ergens ¹⁾ de Schrift: *καταστήσω τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ τοὺς διακόνους αὐτῶν ἐν πίστει.* (Ik zal hunne bisschoppen aanstellen in gerechtigheid en hunne diakenen in geloof.)

Dat zij, aan wie in Christus van Godswege zulk een werk was toevertrouwd, de genoemden aanstelden, wordt verder (Cap. XLIII) verklaard door vergelijking met Mozes, die in de heilige boeken alles wat hem bevolen was opgeteekend heeft en daarin gevolgd werd door de Profeten.

het verzet te Corinthe was gericht. *Ὅτι ἕρις ἐστὶ ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς ἐν αμαρτία ἐστὶ, ἐὰν τὰ δῶρα τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλλομεν.* En op dit laatste laat de schr. aanstonds volgen: *Μακάριοι δὲ οἱ προοδοιπορήσαντες πρῶτον κ. τ. λ.* En Cap. 47 heet het: Schandelijk is het te hooren dat de zoo wel bevestigde en oude gemeente der Corinthiërs *δι' ἐν ἣ δύο προσώπα στασιάζειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους.* Vg. ook nog Cap. 54 en 57. Er is dus geen twijfel aan of Clemens heeft, zoo te Rome als te Corinthe, slechts éene soort van eigenlijke bestuurders der gemeente (als zoodanig onderscheiden van de *διακόνους*) gekend, aan wie men naar hun leeftijd en rang den naam van *πρ.*, naar den aard hunner bediening die van *ἐπ.* gaf. Tideman p. 207.

¹⁾ Dit is een verdraaid citaat van welks plaats de schr. niet ten onrechte *πρὸς* zegt. Ritschl. t. a. p. bl. 343. Jesaja LX: 17 luidt: *Ἄρῶσω τοὺς ἀρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ.* (LXX) Onze Hebréeuwsche tekst heeft, wat wij ook in onze Staten-Vert. vinden: „en zal uwe opzieners vreedzaam maken en uwe drijvers regtvaardigen.“

»Want toen er najver ontstaan was over het priesterschap en de stammen er over twistten, wie zich met dien doerluchten naam mocht sieren, heeft hij....» en nu volgt het verhaal van Numeri XVII hier en daar uitgebreid en opgesmukt. En zoo handelde hij, zegt Clemens aan 't slot »opdat er geen tweespalt in Israël zou ontstaan en de naam verheerlijkt worden van den eenigen, waarachtigen God¹⁾.

»Zoo hebben nu ook onze apostelen (zoo vervolgt de Schr. Cap. 44) door onzen Heer J. C. geweten, dat er twist zou ontstaan over de bisschoppelijke waardigheid²⁾. Daarom hebben zij in 't bezit eener volkomen voorkennis, de bovengenoemden aangesteld. Daarna hebben zij nog bepaald, dat na hun ontslapen andere beproefde mannen hun dienstwerk moesten overnemen³⁾. (*καὶ μετὰ τὸ ἐπινοήσαντες ἐπέλεξαν ἑαυτοὺς ἐπίσκοποι, ὅπως ἐὰν κοιμηθῶσιν, διαδέξωνται ἑτεροὶ δεδοκιμασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν.*)

De eenvoudige zin dezer woorden is wel deze: ten einde allen twist te voorkomen en te verhoeden dat er, tengevolge van gebrek aan een bepaald bestuur, wanorde en anarchie in de gemeente zou ontstaan, hebben de apostelen bepaalde voorstanders aangesteld. Daar intusschen door dezen maatregel slechts voor éene generatie gezorgd was, hebben zij ook een bevel gegeven dat (zooals er eigenlijk

¹⁾ De voorstelling van Clemens, dat ook in zaken van bestuur en eeredienst het O. T. nog geldend gezag moest hebben, is zeker merkwaardig, doch ook aan andere kerkelijke schrijvers dezer periode volstrekt niet vreemd.

²⁾ Eig. staat er *τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς*.

³⁾ Rothe, Anfänge s. 374—392 geeft van dezen zin de volgende vertaling: Daarna hebben zij (de apostelen) een testamentaire beschikking gemaakt, opdat als zij (de apostelen) gestorven zouden zijn, andere beproefde mannen hun in hun ambt (nl. 't apostolaat) zouden opvolgen.

De onjuistheid dezer opvatting van Rothe, die de instelling van 't episkopaat door de apostelen uit deze plaats zoekt te bewijzen, is voldeende aangetoond door Baur in zijn „Ursprung des Episcopats”, s. 53 ff.

staat) andere beproefde mannen het ambt dier door de apostelen zelven aangestelde mannen zouden overnemen. Het woord *λειτουργία* is hier gebruikt even als vroeger *ἐπισκοπή* om in één begrip de beide ambten uit te drukken.

Intusschen was hiermede niet alles gezegd. De vraag bleef toch over: wie moesten deze »beproefde mannen» verkiesen? Daar kwam het op aan. Zou de gemeente zelve hen kiezen? Maar dan was juist de deur geopend voor wanorde en twist.

Wie moeten geacht worden van de apostelen deze *ἐπινομή* gekregen te hebben? Dat waren zij — die door de apostelen tot opzieners en diakenen aangesteld werden; zij moesten zelven voor geschikte opvolgers zorgen.

Dit blijkt duidelijk uit hetgeen de Schr. onmiddellijk volgen laat: *Τοὺς οὖν κατασταθέντας ὑπ' ἐκείνων* (nl. de apostelen) *ἢ μεταξὺ ὑφ' ἐτέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν συνευδοκησάσης τῆς ἐκκλησίας πάσης, καὶ λειτουργήσαντας ἀμέμπτως τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ . . . τούτους οὐ δικαίως νομίζομεν ἀποβαλέσθαι τῆς λειτουργίας.*

Wie kunnen nu deze *ἐλλόγιμοι ἄνδρες* — die van de *ἐκκλησία* onderscheiden worden — anders zijn dan juist die beambten der gemeente zelven, die ook hierin in de plaats der apostelen traden, dat zij andere waardigheid-bekleeders aanstelden ¹⁾, doch — *met toestemming der geheele gemeente.* — Hierin, in die zoo uitdrukkelijk vermelde medewerking der gemeente, is een factor genoemd, die bij elke verkiezing in rekening moest gebracht worden. Hier is ook de juiste verhouding aangewezen, 't

¹⁾ Ritschl. t. a. p. bl. 360 acht dat die *ἐλλόγιμοι ἄνδρες* gemeentelieden — notabelen — zullen geweest zijn, wier plaats eerst later door den clerus werd ingenomen. En hij acht dat hiermede de keuze door de gemeente, die met betrekking tot de Zevenmannen geheel vrij was, onder den invloed gekomen is van eene aristokratie in de gemeente.

wezenlijk aandoel genoemd dat aan clerus en volk toekwam.

Aan den clerus (gelijk voormaals aan de apostelen) was de *κατάστασις*, aan de gemeente de *συνευδοκίσις* opgedragen. Die toestemming der gemeente bij elke verkiezing vereischt, was een waarborg voor de keuze van *δεδοκιμασμένοι* en *μεμαρτυρημένοι ἄνδρες*, waaraan alles gelegen was.

Die toestemming der gemeente achten wij met Augusti 1) meer dan een bloot votum negativum geweest te zijn; maar van vrije verkiezing — algemeen stemrecht — is natuurlijk geen spraak. De democratie was in die dagen in de Chr. kerk niet de heerschende richting.

De brief van Clemens is het eerste en eenige geschrift uit dit tijdvak, waarin voor ons onderzoek iets wezenlijks te ontdekken valt. De geheele patristische en apologetische literatuur kan ons hieromtrent niets leeren. Eerst Cypriannus in de 3e eeuw levert ons nieuwe getuigenissen, totdat eindelijk de geschiedschrijvers der kerk, met Eusebius aan 't hoofd, ons de een meer, de ander minder belangrijke bouwstoffen leveren.

Intusschen achten wij het van belang de literatuur van dit tijdvak te raadplegen op één gewichtig punt, dat mede den overgang vormt tot het volgend tijdvak, wij bedoelen den oorsprong en de wording van het episcopaat 2).

1) Denkwürdigkeiten XI. s. 259.

2) Cf. Georg Phillips: Kirchenrecht I, § 23. s. 169.

Welke hieromtrent de meening der R.-katholieke kerk is, behoeft nauwelijks berinnerd te worden.

De bisschoppen zijn de opvolgers der apostelen; maar daarom is niet de enkele bisschop de opvolger van dezen of genen der apostelen. Slechts de roomsche bisschop is de opvolger van Petrus den vorst der apostelen. Maar de overige bisschoppen zijn slechts gezamenlijk de opvolgers der apostelen: het episcopaat is 't apostolaat opgevolgd.

Eene oorspronkelijke identiteit der *ἐπίσκοποι* en *πρεσβύτεροι* kan niet betwijfeld worden. Zelfs de jongste geschriften van 't N. T. bewijzen zulks ¹⁾. Hand. XX: 17 heeten de opzieners der Ephesische gemeente *πρεσβύτεροι τῆς ἐκκλησίας*, terwijl in de daar medegedeelde aanspraak van Paulus tot die mannen zij genoemd worden »mensen, die de H. Geest over de kudde *ἐπισκόπους ἔθετο*." Tit. I: 5 heet 't: „Hiertoe heb ik u in Creta achtergelaten *ἵνα κ. τ. λ. καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους*." Hierop volgt dan eene opsomming der eigenschappen, waarop bij de aanstelling van zulke *πρεσβύτεροι* gelet moest worden, die aldus wordt ingeleid ²⁾: *Λεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνεγκλήτων εἶναι ὡς θεοῦ οἰκονόμον κ. τ. λ.*

In den brief aan Tim. ³⁾ wordt ongeveer 't zelfde gezegd van de opzieners, wat hier van de *πρεσβύτεροι* werd opgenoemd; daarna worden de plichten der diakenen vermeld, zonder dat van de *πρεσβύτεροι* gewag gemaakt wordt. Immers wel een bewijs dat nog niet meer dan twee ambten aanwezig waren. Hetzelfde blijkt ook nog uit 1 Petr. V: 1—4, waar de schrijver, die zich *ὁ συμπρεσβύτερος* noemt, de *πρεσβυτέρους* aldus vermaant: (Vs. 2) *ποιμάνετε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς ἀλλὰ ἐκουσίως κ. τ. λ.* ⁴⁾

Als wij den brief van Polycarpus of den Pastor van Hermas nagaan, is 't niet anders. Zij 't ook, dat een uitsteekt in aanzien, roem en gezag boven de andere *πρεσβύτεροι*, hij is daarom niet gradueel van hen onderscheiden. Zoo luidt b. v. de aanhef van den brief v. P.

Op de vraag of het episcopaat zich uit het presbyterie ontwikkeld heeft, is derhalve hun antwoord: Neen, het episcopaat is er altijd geweest en het presbyterie alleen de uitbreiding die er aan gegeven is.

¹⁾ Even als de brief van Clemens, gelijk wij reeds zagen.

²⁾ Titus I: 7 vlg.

³⁾ Vg. 1 Tim. III: 1—7.

⁴⁾ Vg. Hand. XX: 28.

den bisschop: *Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι ἢ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ τῆ παροικουίῃ Φιλίπποις* en Cap. VI lezen wij: *δέον ἀπέχεσθαι ἀπὸ πάντων τούτων, ἐποιασσομένους τοῖς πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις ὡς τῷ θεῷ καὶ Χριστῷ*. Vg. wat betreft den Pastor v. Hermas Lib. I, Vis. 2. Cap. 4.

Zelfs door Irenaeus wordt dit onderscheid nog niet gemaakt. Zie b. v. zijn schrijven aan den bisschop Victor bij Eusebius K. G. V. 24. *καὶ οἱ πρὸ Σωτήρος πρεσβύτεροι οἱ πρόσταντες τῆς ἐκκλησίας ἧς νυν ἀφηγῆ, Ἀνίκητον λέγομεν καὶ Πίον. κ. τ. λ.* waar dus roomsche bisschoppen eenvoudig πρεσβ. genoemd worden. De vraag is nu, hoe moeten wij ons de wording van het episcopaat in den zin der Ignatiaansche brieven en van Cyprianus voorstellen?

Zullen we ons van de quaestie afmaken door te stellen dat elke gemeente van den aanvang af meerdere oudsten gehad heeft, die te zamen een presbyterium, een collegie van presbyters uitmaakten; dat zoo'n collegie natuurlijk een president had, eerst een tijdelijken, b. v. den oudsten der broederen, die niet meer was dan primus inter pares; dat na verloop van tijd dat presidentschap een blijvende waardigheid werd, waartoe niet eens altijd juist de oudste gekozen werd; dat die vaste president zich allengs meer gezag en meerdere rechten aanmatigde, en eindelijk, zijne oorspronkelijke gelijkheid met de oudsten vergetende, zich tot den rang van bisschop opwierp ¹⁾?

Ons dunkt deze opvatting even willekeurig als oppervlakkig en aan gewichtige bedenkingen onderhevig.

Wij maken ons — terwijl we voor een breedere uiteenzetting van dit onderwerp naar de daarover han-

¹⁾ Zie Aug. Noander, *Algem. Gesch. der christl. Rel. u. Kirche* I, s. 70 ff.; Gieseler, *Lehrbuch der K. G. I.*, s. 99.

delende geschriften verwijzen ¹⁾ — van de zaak deze voorstelling.

In den regel werd door een of meer huisgezinnen, die voor het Christendom gewonnen waren, de grond gelegd tot eene christelijke gemeente. De hoofden dier familiën, de *ἀπαρχαί* (eerstelingen) werden als van zelve de voorstanders *προϊσταμένοι* dier wordende gemeente. Die gemeenten ontstonden vooral in de groote en volkrijke steden, doch de aan zulk een plaats aanwezige Christenen maakten niet terstond eene gemeente uit, maar vormden meestal verschillende van elkander afgezonderde vereenigingen. Evenzoo konden hunne godsdienstige bijeenkomsten niet aan eene openbare plaats gehouden worden, maar in deze of gene particuliere woning, waarbij dan de bewoner voorganger was. Dit zijn de huisgemeenten (*ἐκκλησίαι κατ' οἶκον*), die in de brieven van Paulus bij herhaling vermeld worden ²⁾.

Langzamerhand heerschte er, naar aanleiding van bijzondere omstandigheden, naijver en twist tusschen die verschillende gemeenten, waaruit zich verschijnselen ontwikkelden, die niet alleen den onderlingen vrede en de liefde verstoorden, maar ook de deur openzetten voor de dwalingen en ketterijen van allerlei aard, die van rondom deze gemeenten bedreigden. Alleen door aaneensluiting en onderwerping aan een eenhoofdig gezag kon de gewenschte eenheid tot stand komen.

¹⁾ Wij vestigen vooral de aandacht op twee geschriften, die dit onderwerp speciaal behandelen. Het eerste is: Eene verhandeling van den Hoogl. N. C. Kist over den oorsprong van het bisschoppelijk gezag in de Chr. kerk, te vinden in 't Archief voor kerkelijke geschied., inzond. v. Ned. 2° deel pag. 1—61, en het reeds meermalen geciteerde werk van Baur: Ueber den Ursprung des Episcopats, s. 61—95. Vg. ook Dr. A. Pierson, Geschiedenis v. het R.-katholicisme, I, pag. 188—194.

²⁾ Cf. Rom. XVI: 5, 14, 15; 1 Cor. XVI: 8, 19; Filemon v. 2.

Belangrijk is te dezen opzichte, hetgene ons 1 Kor. I: 12 wordt medegedeeld omtrent de Corinthische gemeente: »dit zeggende bedoel ik, dat een iegelijk van u zegt: ik houd het met Paulus en ik met Apollos en ik met Cefas" enz. En vs. 14, waar Paulus zegt: »Ik dank God, dat ik niemand van u gedoopt heb dan Crispus en Gajus, opdat niet iemand zeggen zoude, dat ik in mijnen naam gedoopt heb."

»Hieruit blijkt immers duidelijk, dat de Corinthische christenen in verschillende vereenigingen en gezelschappen verdeeld waren naarmate zij, door de dienst en den doop van verschillende Apostelen of van andere mannen, die aldaar het Evangelie verkondigd hadden, tot de belijdenis van het christendom overgebracht of daarin bevestigd waren. Deze gezelschappen noemden zich naar den naam van hem, door wien zij gedoopt waren of door wien zij geloofd hadden. Deze naam werd voor ieder hunner als eene leus, en de standaard om welchen hunne leden zich schaarden. En gelijk het pleegt te gaan, schoon in den aanvang waarschijnlijk in liefde en vrede naast elkander bestaande, werden deze gezelschappen langzamerhand in naijver tegen elkander ontstoken, waaruit twist en tweespalt ontstonden, die bij den Apostel terecht droefheid en bekommering opwekten." ¹⁾

Zóó was het nu ook gesteld in de gemeenten aan welke de brieven van Ignatius gericht zijn, zegt Kist, en daaruit leidt hij de stelling af, dat daarom Ignatius door het aandringen op onderwerping aan het gezag van éenen bisschop aan dien verdeelden toestand, die de eerste christen-gemeenten oorspronkelijk eigen was, een eind heeft willen maken, en tracht die meening door verschillende citaten te staven.

¹⁾ Zie Kist, t. a. p. pag. 18.

Ik geloof, dat deze bewijsvoering als niet geslaagd moet beschouwd worden, daar het toch zoowel uit de opschriften als uit verscheidene plaatsen dier brieven duidelijk blijkt, dat die organisatie als reeds werkelijk ingevoerd en als feitelijk bestaande ondersteld wordt.

Ik meen, dat wij met Baur — op gronden die wij hier nu niet nader kunnen uiteenzetten — tot de onechtheid zoowel der kortere als der langere recensie moeten besluiten ¹⁾.

't Is onaannemelijk in 't begin der tweede eeuw (115) dergelijke hierarchische sympathiën aanwezig te achten. Zij zijn afkomstig uit het midden der tweede eeuw — ongeveer 170 — toen door de Christenvervolgingen onder de Antoninussen het martelaarschap in eere begon te raken en toen de krachtig voortwoekerende ketterijen de idee eener katholieke kerk te voorschijn riepen, welker verwezenlijking juist door een streven naar eenheid, geworteld in het episcopaat, mogelijk werd. Het is dus wel juist, dat uit een streven naar eenheid het ontstaan der katholieke kerk, naar de behoeften der tijden, moet verklaard worden door middel van de vestiging van 't episcopaat; maar onjuist is de meening, dat het episcopaat aanstonds die beteekenis heeft gehad als daaraan in de brieven van Pseudo-Ignatius wordt toegekend: m. a. w. juist die rei van onder vreemde namen in omloop gebrachte geschriften — waarin de brieven op naam van Ignatius tot ons gekomen wel bovenaan staan — moest strekken en heeft gestrekt om 't gezag van den bisschop te schragen, aan 't episcopaat die hoogere beteekenis te geven.

Bij Cyprianus bereikt dit hierarchisch streven zijn top-

¹⁾ Bunsen en Ritschl nemen de echtheid aan van de 3 — naar eene oude Syrische vertaling door Cureton, in 1845, uitgegeven — brieven van Ignatius; terwijl zij de andere vier voor ondergeschoven verklaren. Baur neemt ook de onechtheid dezer kortste recensie aan.

punt: bij hem is het begrip *bisschop* met dat van *kerk* letterlijk één geworden: »De bisschop is in de kerk en de kerk is in den bisschop en wanneer iemand met den bisschop niet is, zoo is hij niet in de kerk ¹⁾." De bisschop eischt dan nu ook de opperheerschappij alleen voor zich zelve; van de presbyters is nauwelijks sprake, en Cyprianus is reeds de idee van onderlinge samenstemming tusschen den bisschop en zijn presbyterie ontwassen, die Ignatius de vergelijking ingaf van »de lier en hare snaren." Met Cyprianus zijn wij overgebracht in de katholieke kerk.

Na de uitweiding, die wij ons veroorloofden — om (ook waar 't niet direct op ons eigenlijk onderwerp betrekking had) daardoor, zooveel in ons was, eenig licht te laten opgaan over de geschiedenis van het nog zoo duistere na-apostolisch tijdvak, — haasten we ons tot een volgend hoofdstuk, om ons voortaan uitsluitend tot ons onderwerp te bepalen, ons verheugende nu op meer geschiedkundigen bodem te staan.

¹⁾ Epist. 66.

HOOFDSTUK III.

HET TIJDVAK VAN DE VESTIGING DER KATHOLIEKE KERK, HARE
VERHEFFING TOT STAATSKERK EN HARE HEERSCHAPPIJ IN
HET GRIEKSCH-ROMEINSCH RYJK, VAN DEN AANVANG
DER 3e TOT HET EINDE DER 6e EEUW.

Zoo was dan nu de kerk gevestigd; de verschillende christelijke gemeenten (*ἐκκλησίαι*) zijn nu vereenigd tot de éene *ἐκκλησία καθολική*¹⁾. Van nu af zijn er twee standen aanwezig: de bisschoppen (presbyters) diakenen, subdiakenen en een rei van mindere dienaren, die te samen den *κλήρος* (clerus) *ordo* uitmaken; en de leeken (*laïci*) *λαός*, 't volk, *plebs*.

Welke waren nu de rechten der gemeente met betrekking tot de aanstelling van den clerus? Heeft zij er aan deel gehad, invloed op uitgeoefend? Zoo ja, welk? Ziedaar de vragen, die we langs den weg van historisch onderzoek gaan beantwoorden. Alle schrijvers die ons middellijk of onmiddellijk hieromtrent kunnen inlichten, gaan wij raadplegen. Ruim vloeien onze bronnen niet; van vele geschiedschrijvers dezer periode zijn de berichten omtrent kerkelijke zaken uiterst schaarsch; maar een algemeen overzicht kunnen wij er toch van verkrijgen, mede met

¹⁾ Deze uitdrukking komt 't eerst voor bij Ignatius (ad Smyrn c. VIII), vervolgens in een schrijven van de gem. te Smyrna aan de gemeente van Philomelium bij Eusebius, Hist. Eccl. IV. 15.

behulp der conciliënakten. Nog moeten wij er op opmerkzaam maken, dat de chronologische orde niet altijd even nauwgezet in acht genomen kan worden, tenzij we chroniekschrijvers wilden zijn, en we achten het verkieslijk verschillende wijzen van verkiezing, hier en daar door voorbeelden opgehelderd, nu eens met een enkel woord dan weder uitvoerig te bespreken. Classificatie is hier aan een juist oordeel zeer bevorderlijk. De beantwoording van bijkomende vragen en te verwachten bedenkingen ter plaatse waar zij behooren zal voorts ter afwisseling van het overigens vrij dor geheel onzer nasporingen moeten strekken.

Als hulpmiddelen bij de behandeling dezer stof stonden ons, behalve de eigenlijke bronnen (t. w. de kerkelijke schrijvers uit de verschillende perioden die wij behandelen), voor dit en het volgende tijdvak de volgende werken ten dienste:

C. F. Planck: Geschichte der chr. kirchl. Gesellschafts-Verfassung. Hambg. 1803 8. Th.

Carl Schöne: Geschichtsforschungen über die kirchlichen Gebräuche und Einrichtungen der Christen, Berlin 1819, 3 t.

Jos. Bingham: Origines s. antiquitates eccl. ex angl. lat. redd. a J. H. Grishovio Hal. 1724—38 XI T. 4°.

Binterim: die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der chr.-kath. Kirche. Mainz 1825. 7 Th.

Augusti: Denkwürdigkeiten aus der chr. Archäologie 1817. 12 Th.

Neander: Algem. Geschichte der christl. Religion u. Kirche.

Hefele: Conciliëngeschiede, Th. I—V.

Staudenmaier: Geschichte der Bischofswahlen.

Z. B. Van Espen: Jus ecclesiasticum universum.

Georg Phillips: Kirchenrecht. Th. I—VI.

Eichhorn: Grundsätze des Kirchenrechts.

J. H. Böhmer: Jus eccles. protestantium.

Walter: Lehrb. des Kirchenrechts aller christl. Confessionen. 12° Ed. 1856.

A. L. Richter: Lehrb. des Kirchenrechts 5^e Ed. 1858; eindelijk 't Corpus Juris Canonici benevens den Codex en de Novellen van Justinianus.

Na deze inleiding gaan wij nu aanstonds ter zake.

Allermerkwaardigst zijn te dezen opzichte de berichten bij Cyprianus. Enkele bewijsplaatsen uit zijne brieven zullen wij aanvoeren en bespreken. ¹⁾

In de eerste plaats hebben wij te wijzen op Epist: LXVII. Dáár lezen we cap. 3, dat het volk de macht heeft »vel eligendi dignos sacerdotes vel indignos recusandi.»

Want, zóó vervolgt hij, dit zien wij ook ingesteld door goddelijk gezag, »ut sacerdos plebe praesente sub omnium oculis deligatur et dignus atque idoneus publico iudicio ac testimonio comprobetur.» En hij beroept zich hierbij op Num. XX: 25 en 26, waar de Heer tot Mozes zegt: »Neem Aäron (uwen broeder) en Eleazar zijnen zoon en doe hen opklimmen tot den berg Hor (coram omni synagoga, voegt Cyprianus er bij); en trek Aäron zijne kleederen uit (stolam eius) en trek ze Eleazar, zijnen zoon, aan; want Aäron zal daar sterven.»

En, met zekere emphase gaat Cyprianus, als had hij nu waarlijk een afdoend argument gebezigd, aldus voort: Coram omni synagoga — (dit had hij er juist zelf bijgevoegd) — iubet Deus constitui sacerdotem, i. e. instruit et ostendit ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, ut *plebe praesente* — en hierop komt 't aan — et detegantur malorum crimina vel bonorum merita praedicentur et sit ordinatio iusta et legitima, quae omnium suffragio et iudicio fuerit examinata.

De uitdrukking »suffragium» is zeker merkwaardig, maar mogen we dit woord in verband met de geheele redenee-

¹⁾ Wij gebruiken de editie v. Goldhorn in de »Bibliotheca patrum ecclesiast. latinorum selecta curante E. G. Gersdorf.»

ring wel in letterlijken zin opnemen? Zou 't niet een bloot votum testimoniale zijn, waartoe de gemeente gerechtigd is? 't Zou zoo kunnen schijnen — doch er zijn nog andere plaatsen, die onzen twijfel kunnen wegnemen, waar uitdrukkelijk van een *suffragium* der gemeente gesproken wordt, gelijk wij straks zien zullen.

Behalve op dit voorbeeld uit het O. T., beroept Cyprianus zich ook nog op de verkiezing van Matthias, maar vooral op de aanstelling der diakenen ¹⁾ (Hand. VI), die ook geschiedde »convocata plebe, ne quis ad altaris ministerium indignus obreperet,» terwijl hij zijn betoog eindigt er op wijzende hoe elke onwettige en onrechtvaardige ordinatie Gode mishagen moet, die immers reeds gesproken had door Hosea den profeet: »Sibimetipsis constituerunt regem et non per me.» Daarom, zoo heet 't verder (Cap. 5), moet deze goddelijke traditie en apostolische observantie overal getrouw bewaard en gevolgd worden, en bij elke bisschopswijding het volk met de bisschoppen der naastbij gelegen provincie samenkomen, opdat zóó »episcopus deligatur plebe praesente, quae singulorum vitam plenissime novit et uniuscuiusque actum de eius conversatione perspexit.»

»Want zoo is 't ook geschied bij de ordinatio van onzen collega Sabinus, wien het episcopaat is opgedragen en wien de handen zijn opgelegd: de universae fraternitatis suffragio et de episcoporum, qui in praesentia convenerant, iudicio.»

Hier is dus ook weder van een *suffragium omnium* sprake ²⁾.

¹⁾ Nec hoc in episcoporum tantum et sacerdotum sed et in diaconorum ordinationibus observasse apostolos animadvertimus.

²⁾ Ten onrechte beweert daarom Sixtus Senensis (biblioth. lib. V adnot. 118): »Si recte utriusque doctoris (Origenis et Cypriani) verba expendantur, neuter eorum ius eligendi episcopum populo attribuit sed hoc tantum fuisse iudicant a rectoribus ecclesiae plebi concessum ut ipsi, populo praesente, sub oculis omnium deligerentur ut digni atque idonei publico iudicio comprobarentur, ne ulla post ordinationem retractandi causa remaneret.»

Nog vestigen wij de aandacht op Epist. LV. c. 7, waar Cornelius en zijne verkiezing tot bisschop besproken wordt. Deze plaats is in meer dan één opzicht merkwaardig. Zoo wordt God zelf de laatste grond dier aanstelling genoemd. Hij is bisschop geworden »de voluntate” of »de iudicio Dei, qui sacerdotes facit ¹⁾.”

Vervolgens wijst Cyprianus er op, dat Cornelius niet »ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia ecclesiastica officia promotus et in divinis administrationibus Dominum saepe promeritus ad sacerdotii sublime fastigium cunctis religionibus gradibus adscendit ²⁾.”

Evenmin had hij het episcopaat geëischt of begeerd, veel minder er zich van meester gemaakt, gelijk zoo vele anderen, »quos arrogantiae et superbiae suae tumor inflat;” hij had niet geweld gebruikt, zoo als sommigen, maar zelf had hij geweld te verduren gehad — »ipse vim passus est, ut episcopatum coactus exciperet.”

Hij is bisschop geworden »de Dei et Christi eius iudicio, de clericorum paene omnium testimonio, de plebis, quae tunc adfuit, suffragio et de sacerdotum antiquorum et bonorum virorum collegio” ³⁾.

Na deze stellige uitspraken komt het ons voor, dat wij twee dingen mogen vaststellen, vooreerst, dat bij eene bisschopskeuze het volk gelijke rechten had als de lagere geestelijkheid en ten anderen, dat 't niet slechts een *votum testimoniale* was, dat aan de gemeente toekwam, en waarbij zij omtrent 't gedrag en de waardigheid van den candidaat getuigenis gaf, of een *votum negativum*, waardoor zij, om billijke redenen den voorgestelden candidaat

¹⁾ Ep. XXXIX c. 1 heet het: „Referimus ad vos Celerinum fratrem nostrum virtutibus pariter et moribus gloriosum clero nostro non humana suffragatione sed divina dignatione coniunctum.”

²⁾ Dit was ook de doorgaande regel, waarvan intusschen — gelijk wij zien zullen — meermalen afgeweken werd.

³⁾ Cf. Bingham, Origenes II, p. 96.

niet wenschende, diens keuze beletten kon, maar wel dege-
lijk eene »potestas iudicialis quae vim habebat electionis.»

Wij willen aan deze uitspraken van Cyprianus nog de
getuigenissen van eenige andere schrijvers uit dit tijdvak
toevoegen om daarna de resultaten, waartoe ons onderzoek
ons geleid heeft, meer thetisch te ontwikkelen.

Socrates ¹⁾, die de kerkgeschiedenis van Eusebius tot op
't jaar 439 voortzette, wiens berichten vrij geloofwaardig
zijn doch zeer schaarsch, daar hij zich met kerkelijke
gebruiken en inrichtingen weinig inliet, zegt, over de ver-
kiezing van Chrysostomus sprekende, dat deze door de
gemeenschappelijke stemming (suffragio) van den clerus en
't volk gekozen is ²⁾.

Theodoretus, die de geschiedenis van 322—427 be-
schrijft, spreekt over de verkiezing van Eustathius, den
bisschop van Antiochië op dezelfde wijze, als hij zegt, dat
deze gedrongen werd om het episcopaat te aanvaarden
door de gemeenschappelijke stemming der bisschoppen,
der clerici en van 't geheele volk ³⁾.

Gregorius van Nazianze zegt, dat Athanasius bisschop
is geworden: ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντός ⁴⁾.

¹⁾ Zie over hem en de andere kerkelijke geschiedschrijvers 't onlangs
verschenen werk van Prof. ter Haar: „De Historiographie der kerkge-
schied. 1^e stuk, van Eusebius tot Laurentius Valla. Utr. 1870.

²⁾ Socrates. Hist. Eccl. L. VI c. 2: ἐλίγου διαδράσαντος χρόνου
ψηφίσματι κοινῶ ἑμοῦ πάντων κλήρου τε φημι καὶ λαοῦ ὁ βα-
σιλεὺς αὐτὸν Ἀρκάδιου μεταπέμπεται.

³⁾ Theodoretus Hist. Eccl. L. I c. 7. ὁ μέγας Εὐστάθιος, ὁ τῆς
Ἀντιοχείων ἐκκλησίας τὴν προεδρίαν λαχὼν τοῖτον
δὲ ἀκούτα, ποιμαίνειν ἀντ' ἐκείνου τὴν ἐκκλησίαν ἐξείνην ψήφῳ
κοινῇ κατηγάμασαν, ἀρχιερεῖς τε καὶ ἱερεῖς καὶ ἅπας ὁ λαὸς ὁ
φιλόχριστος.

⁴⁾ Gregorius Nazianzenus, Oratio XXI, Οὕτως οἶν καὶ διὰ ταῦτα
ψηφῳ τοῦ λαοῦ παντός οὐ κατὰ τὸν ἱερωὸν νικήσαντι ποτηρῶν τύπον,
οἷδε φονικῶς τε καὶ τυραννικῶς, ἀλλ' ἀποστολικῶς, τε καὶ πνευ-
ματικῶς, ἐπὶ τὸν Μάρκου θρόνον ἀνάγεται. κ. τ. λ.

*Hermias Sozomenus*¹⁾ (die de kerkgeschiedenis van 323—423 behandelt), spreekt mede over de aanstelling van Athanasius tot bisschop — en wijdt uitbundig in zijn lof uit.

Straks komen we op die verkiezing van Athanasius nader terug.

Origenes (wij volgen de latijnsche vertaling) zegt, Hom. VI in Leviticum: »Requiritur in ordinando sacerdote et praesentia populi ut sciant omnes, et certi sint, quia qui praestantior est ex omni populo, qui doctior, qui sanctior, qui in omni virtute emerentior, ille eligitur ad sacerdotium et hoc adstante populo ne qua postmodum retractatio cuiquam, ne quis scrupulus resideret:” cet.

Nog is zeer merkwaardig de getuigenis van *Lampridius*²⁾, een heidensch schrijver, derhalve geen testis domesticus — en daarom te gewichtiger. Deze deelt ons in zijne levensbeschrijving van Alexander Severus (die omtrent 't midden der 3e eeuw regeerde) mede, dat deze keizer de gewoonte invoerde om bij het aanstellen der regenten over de provinciën of van eenige openbare ambtenaren, hunne namen bekend te laten maken met aanmaning aan het volk: »dat zoo iemand eenige beschuldiging tegen hen had in te brengen, zulks geschieden moest, — daar ook de Christenen en Joden dit deden, als zij de priesters voorstelden, die gewijd moesten worden.

Wij meenen echter tegenover Bingham³⁾, dat deze plaats

¹⁾ *Sozomenus. Hist. Eccl. Lib. II, c. XVII.*

²⁾ *Lampridius (Vita Alex. Severi c. XLV):* „Ubi aliquos voluisset vel rectores provinciis dare, vel praepositos facere, vel procuratores, i. e., rationales, ordinare, — nomina eorum proponebat, hortans populum, ut si quis quid haberet criminis probaret manifestis rebus; si non probasset, subiret poenam capitis: dicebatque grave esse, cum id Christiani et Judaei facerent in praedicandis sacerdotibus qui ordinandi sunt, non fieri in provinciarum rectoribus quibus et fortunae hominum committerentur et capita.

³⁾ t. a. p. pag. 89.

voor eene eigenlijke *electie* door het volk niets bewijst; van *suffragia* toch is hier geen sprake. Er is hieruit, o. i. niet meer dan een votum *negativum* af te leiden. Als we letten op de uitdrukking: »in praedicandis sacerdotibus” blijkt het, dat de keuze zelve reeds geschied was en men slechts vroeg of 't volk er genoeg mede nam ¹⁾. Het is, wat wij zouden noemen, het voorstellen der verkozenen of beroepenen aan de gemeente.

Leo Magnus, op wien we straks nader terugkomen, schrijft (in *Epist X ad episc. Vienn.*): »qui praefuturus est omnibus ab omnibus eligatur.”

Nu we deze verschillende getuigenissen vermeld hebben, gaan wij een onderzoek instellen naar de verschillende wijzen van verkiezing.

Over de verkiezing *door het lot* hebben wij reeds bij de verkiezing van *Matthias* gehandeld ²⁾ en er op gewezen, hoe uiterst zeldzaam deze vorm van verkiezing in de Christelijke kerk gebezigd werd. De heerschende denkwijze was wel deze: dat men niet geheel en alleenlijk aan God mocht overlaten, wat Hij gewild heeft, dat mede door menschelijke voorzorg en bemoeiingen tot stand komen zou; immers dat ware God verzoeken.

Echter laten we hier — ter wille der volledigheid — eene plaats volgen uit de brieven ³⁾ van *Augustinus*, waar deze het gebruik van het lot verdedigt in tijden van vervolgingen, om er door aangewezen te zien, wie in de gemeente zouden blijven tot troost der geloovigen, en wie vluchten zouden om in het leven gespaard te blijven en de opvolgers te worden van hen, die als martelaren zouden sterven; — daar het niet vaststond wie der kerke het meest noodig was noch wie met de meeste liefde het

¹⁾ cf. *Augusti*, t. a. p. *XI*, s. 261.

²⁾ Zie blz. 8

³⁾ *Ep.* 180.

martelaarschap zou ondergaan: »Si inter Dei ministros inde sit disceptatio, qui eorum maneant, ne fugâ omnium, et qui eorum fugiant, ne morte omnium deseratur Ecclesia. Tale quippe certamen erit inter eos, ubi utrique ferveant charitate et utrique placeant charitati. Quae disceptatio, si aliter non potuerit terminari (quantum mihi videtur) qui mancant, et qui fugiant, sorte legendi sunt. Qui enim dixerint se potius fugere debere aut timidi videbuntur, quia imminens malum, sustinere noluerunt; aut arrogantes, quia se magis qui servandi essent, necessarios Ecclesiae iudicarunt. Deinde fortasse ii, qui meliores sunt, eligent pro fratribus animas ponere: et hi servabuntur fugiendo, quorum est minus utilis vita, quia minor consulendi et gubernandi peritia. Qui tamen, si pie sapiunt, contradicent iis quos vident et vivere potius oportere et magis mori malle, quam fugere. Ideo (sicut scriptum est¹⁾: Contradictiones sedat sortitio et inter potentes definit. Melius enim Deus in huiusmodi ambagibus quam homines indicat. . . . *Res quidem fiet minus usitata si fiat ista sortitio: sed si facta fuerit, quis eam reprehendere audebit? Quis non eam nisi imperitus aut invidus, congrua praedicatione laudabit?*»

Wij gaan nu over tot de verkiezing »*per inspirationem.*» Het lag allezins in den geest der Christenheid van dit tijdvak die wijze van verkiezing voor bijzonder gelukkig en doeltreffend te achten, waarbij God zelf door openbaring of door eenig wonder den persoon aanwees, die tot het heilig dienstwerk afgezonderd worden moest of waarbij de H. Geest profeteerende en inspireerende werkzaam was.

Zóó hadden reeds Chrysostomus en Theodoretus in hunne aantekeningen op Tim. I: 18, IV: 14 enz. aangetoond dat Timotheus geacht moest worden van den H. Geest

¹⁾ Spreuken XVIII: 18: »Het lot doet de geschillen ophouden en maakt scheiding tusschen machtigen.»

zijne aanstelling gekregen te hebben: per prophetiam, per Spiritum Sanctum. Theodoretus zegt uitdrukkelijk, dat hij zijne bediening *οὐκ ἀνθρώπινης* verkregen had, maar zijne wijding deelachtig was geworden *κατὰ θεῖαν ἀποκάλυψιν*. En Clemens Alexandrinus ¹⁾ verzekert, dat de geestelijken der Aziatische gemeenten in de nabijheid van Ephesus door den H. Joannes na zijn terugkeer uit Pathmos gewijd, *ὑπὸ τοῦ πνεύματος* aangewezen waren.

Zóó weet Eusebius nog te verhalen, hoe zekere Alexander, voormaals bisschop in Cappadocië, op den bisschopszetel te Jerusalem geraakte *κατὰ ἀποκάλυψιν*. God had nl. aan eenigen der uitstekendste gemeenteleden in den droom geopenbaard, dat zij de poort uitgaande den voor hen bestemden *ἐπίσκοπον* zouden aantreffen. En deze was de genoemde Alexander, dien men nu niet toeliet naar zijn vaderland terug te keeren. ²⁾

Bizonder merkwaardig is wel, wat ons omtrent de aanstelling van Athanasius wordt medegedeeld, ³⁾ dien Alexandrië's bisschop Alexander als zijn opvolger achterliet, — daartoe door goddelijk bevel aangespoord. Toen nu Alexander gestorven was en de naam Athanasius werd uitgeroepen, was deze op de vlucht gegaan uit vreeze van bisschop te zullen worden. Maar de H. Geest riep hem toe: »Meent gij te ontvluchten, o Athanasius? Gij zult niet.»

Bizondere teekenen, 't toevallig uitspreken van een naam, enz. werden als zoovele aanwijzingen van Godswege uitgelegd.

Indien b. v. tijdens de verkiezing een duif zich op

¹⁾ Bij Eusebius III c. 23: *ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσων, ὅπου δὲ ἑλάξ ἐκκλησίας αἰρέσων, ὅπου δὲ κλήρω ἐνάγχε τινα κληρώσων τῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος σημαινόμενων*. (Hierop volgt dan de overschoone legende van Joannes en Theagenes door ter Haar zoo voortreffelijk in dichtmaat vertolkt.

²⁾ Eusebius VI c. 11.

³⁾ Bingham t. a. p. 85 sqq. deelt ook nog het verhaal van Gregorius van Nyssa omtrent de verkiezing van Gregorius Carbonarius en enkele plaatsen uit de brieven van Cyprianus mede.

iemands hoofd plaatste, dan werd dit voor een goddelijke openbaring gehouden, en hij, die dit teeken ontving, werd als door den geest aangewezen beschouwd en derhalve ook gekozen, met voorbijgang van ieder ander, gewaarmerkt als hij was door den Heiligen Geest.

Dit was dan ook de reden — zooals Eusebius ¹⁾ vermeldt — waarom Fabianus tot bisschop van Rome gekozen, en, hoewel hij een vreemde was, boven alle anderen voorgetrokken werd. Hij zegt het volgende:

»Aan Fabianus, die toen ook aanwezig was, dacht niemand, maar men verhaalt, dat eensklaps op zijn hoofd een duif zich nederzette, die voor het beeld des Heiligen Geestes gehouden werd, gelijk die eens in de gedaante eener duif op het hoofd des Verlossers was nedergedaald. Het volk door dit schouwspel getroffen, en, als ware 't aangegrepen door den goddelijken geest, begon met groot rumoer — allen te gelijk — eenstemmig uit te roepen: *ἀγιος* — hij is 't waardig — en plaatste hem onverwijld op den bisschoppelijken zetel. ²⁾

Nog een ander verhaal omtrent eene bisschopskeuze vinde hier zijne plaats. Het behoort geheel in deze categorie van verkiezingen „per inspirationem s. revelationem” — »speciale Spiritus Sancti mandatum”; maar strekt tegelijk ten bewijze, hoe groot de invloed des volks was, waar het, zooals hier, hare keuze tegen den wil der geestelijkheid doorzette.

't Betreft de verkiezing van den monnik Martinus tot bisschop van Tours ³⁾.

Het volk moest eerst tot list de toevlucht nemen om

¹⁾ Hist. Eccl. VI c. 29.

²⁾ Een dergelijk verhaal omtrent de verkiezing van Severus en Euerotius tot B. v. Ravenna en Aurelia, nitvoerig beschreven door Surius in zijn „Vita Sanctorum. ad Febr. I^{num}” en geciteerd door Blondellus in zijne Apol. gaan wij met stilzwijgen voorbij. Cf. Bingham t.a.p. pag. 87.

³⁾ Cf. Sulpicius Severus in vita S. Martini cap. VII. p. 225.

Martinus, die de hooge waardigheid niet verlangde, te bewegen, zijn klooster te verlaten. Zij zonden zekeren burger der stad, Ruricius genaamd, tot hem, die voorgaf dat zijne vrouw ernstig ziek was, en hem op zijne knieën smeekte, dat hij tot haar komen en haar in hare laatste oogenblikken bij zou staan.

Hij gaf aan deze bede gehoor: maar ziet, reeds wachtte hem een menigte burgers op den weg, die hem naar de stad geleidden, waar uit de naburige plaatsen veel volks ter bisschopsverkiezing zich verzameld had. En nu: alle aanwezigen hadden slechts één wil, éene gezindheid, n. l. om den monnik Martinus als den waardigste op den bisschopszetel te plaatsen.

Intusschen waren er eenige bisschoppen, bijeengekomen om den nieuw verkozen bisschop te wijden, die zich heftig tegen de voorgenomen keuze des volks verzetten „Martinus” zeiden zij, »is een verachtelijk mensch, geheel onwaardig bisschop te worden: onaanzienlijk in zijn uiterlijk, vuil van kleding, met ongekamde haren,” enz. De gezonde zin des volks werd er niet door veranderd, men bleef op de keuze van Martinus aandringen. Maar de bisschoppen bleven zich verzetten, — een zekere Defensor (verdediger) 't krachtigst. —

Doch wat gebeurde? Toen de voorlezer, wiens beurt het was, de pericope uit de gewijde Schrift voor te lezen, door de menigte des volks niet tot zijn gestoelte kon doordringen en men te vergeefs een tijd lang op hem wachtte, nam een uit de aanwezigen het psalmboek en las het eerste vers, dat hij juist opsloeg, 't welk aldus luidde: »Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos, ut destruas inimicum et Defensorem.”¹⁾

Bij het hooren voorlezen van deze woorden verhief het

¹⁾ Zie dit verhaal bij Bingham p. 89; cf. Schöne, Geschichtsforschungen s. 49 en 50. Th. I.

volk een luid geschreeuw, de tegenstanders stonden verslagen — en — Martinus werd bisschop.

Den indruk der tijdgenooten beschrijft Sulpicius Severus ons ten slotte aldus: »habitum est divino nutu hunc psallimum lectum fuisse, ut testimonium operis sui Defensor audiret, quia ex ore infantium et lactentium in Martino domini laude perfecta et ostensus pariter et destructus est inimicus.”

Hoe overigens de »vox populi” vaak voor de »vox Dei” gehouden werd, leert o. a. de verkiezing van bisschop Ambrosius te Milaan in 't jaar 374¹⁾.

Toen het arianisme tot staatsgodsdienst verheven was, had men aan deze gemeente den ariaansch-gezinden bisschop Auxentius opgedrongen. Bij zijn dood vreesde men groote oneenigheden en daarom verzochten de bisschoppen den keizer, dat deze zijn plaatsvervanger benoemen zou.

De keizer — Valentianus I — was verstandig genoeg om dit verzoek van de hand te wijzen; maar hij droeg de handhaving van rust en orde op aan zijnen stadhouder over Ligurië en Aemilië: Ambrosius.

Terwijl deze nu bezig was de door hartstocht verbijssterde en door partijzucht verblinde gemoederen tot eenige kalmte te brengen, werd eensklaps de stem eens knaaps vernomen, die luide uitriep: »Ambrosius is bisschop geworden.”

Dit woord was het sein tot nieuwe gemoedsbewegingen onder het volk, maar allen, die, door partijzucht gedreven, zoo even tot den strijd gereed waren, riepen nu als met éene stem: »Ambrosius zij onze bisschop.” Hoewel er nu niemand van de bisschoppen was, die bij de keuze aan hem dacht, en hij zelfs nog niet gedoopt was, zagen de bisschoppen in deze wonderbare eenstemmigheid des

¹⁾ Verg. Paulini vita Ambr. in de Append. van de Benedictijner uitgave en vóór Gilberts »ed. de off. Ambr.” Lips 1839.

Zie ook Schroeckh. Kg. T. XII.

volks een wenk des Heeren. Doch Ambrosius weigerde, en wendde allerlei middelen aan om die keuze te doen vernietigen. Maar zij mochten hem niet baten. Men zocht steun bij den keizer en deze schreef terstond aan de bisschoppen, dat zij Ambrosius moesten ordenen »want God, de Heer des vredes en der eenheid had hier zelf gekozen; — daar anders bij dergelijke verkiezing het volk immers altijd in tweedracht was”¹⁾.

De keizer zal Ambrosius aldus bemoedigd hebben: »Noli timere, quia Deus, qui te eligit, semper te adiuvabit, et ego adiutor et defensor tuus semper existam”²⁾.”

We willen nu gaan zien, hoe de gewone wijze van verkiezing, de eigenlijke *electio* plaats had.

Het volk gebruikte den term *ἄξιος* om zijne goedkeuring en toestemming, en 't woord *ἀνάξιος* om van zijne afkeuring of verwerping te doen blijken.

Reeds in de Constitutiones Apostolicae L. VIII. c. 4 wordt gehandeld over eene drievoudige oproeping des volks tot verklaring zijner gevoelens omtrent den candidaat: *Ἐκ τρίτου πάλιν πυνθέσθωσαν, εἰ ἄξιος ἐστὶν ἀληθῶς τῆς λειτουργίας καὶ συνθεμένων αὐτῶν ἐκ τρίτου ἄξιον εἶναι, ἀπαραισθῶσαν οἱ πάντες σύνθημα, κ. τ. λ.*

Ambrosius zegt (»de dignitate sacerdotum” Cap. V): »In ordinationibus eorum clamant et dicunt: Dignus est et iustus”³⁾.

En *Philostorgius* (van wiens kerkgeschiedenis alleen een uittreksel door Photius tot ons gekomen is) vermeldt⁴⁾, dat, toen Theodorus, bisschop van Heraclea, zekeren Demo-

¹⁾ Vg. Staudenmaier, Geschichte der Bischofswahlen, s. 54 ff.

²⁾ Cf. Decreti Gratiani Dist. LXIII cap. 3.

³⁾ Hetzelfde getuigt ook Augustinus, Ep. 110: „dignus et iustus est, dictum est vicies.”

⁴⁾ Lib. IX c. 10: πολλοὶ τοῦ παρόντος ὄχλου ἐν τῇ Δημοφίλου καθιδόσει ἀντὶ τοῦ Ἀξίως ἀνεβόων τὸ Ἀνάξιος.

philus op den bisschopszetel van Constantinopel wilde plaatsen, velen uit het volk, daar aanwezig, niet *ἀξιος*, maar *ἀνάξιος* uitriepen en verklaarden niet te zullen toelaten, dat iemand anders tot bisschop verheven zou worden, dan hij dien zij zelve door hunne stemmen zouden hebben aangewezen ¹⁾.

Nog kunnen wij hier aanhalen de plaats bij Eusebius: H. E. VI: c. 29, § 4, waar hij de verkiezing van Fabianus ²⁾ bespreekt: *Ἐφ' ᾧ τὸν πάντα λαὸν ὡσπερ ὑφ' ἑνὸς πνεύματος Θεοῦ κινήθεντα ὁμόσας προθυμίας, πάσῃ καὶ μιᾷ ψυχῇ ἀξιὸν ἐπιβοῆσαι.*

Somtijds geschiedde de keus bij wijze van afstemming (*ζητήσεις, ψήφισμα, ψήφος* scrutinium), nl. in die gevallen, waarin aan het volk drie of meer candidaten werden voorgedragen.

Zóó bepaalde de tweede synode van Arles, (waarvan het onzeker is of zij in 443 of 452 gesteld moet worden, doch die hoogstwaarschijnlijk, onder voorzitting van bisschop Hilarius van Arles en bijgewoond door bisschoppen van verschillende provinciën, voor geheel Gallië gehouden werd) in haren 54sten canon, »dat, wanneer een bisschop verkozen moest worden, door de medebisschoppen der provincie drie candidaten gesteld moesten worden, uit welken dan de clerici en de burgers der stad één zouden kunnen kiezen ³⁾.

Insgelijks heeft 't concilium Barcinonense (a^o 599), dat, gelijk we vroeger zagen, de beslissing aan het lot toever-

¹⁾ Lib. IX, c. 13: *ὄνυχ' ἕτερόν τινα ταύτην ἐλθεῖν ἀναχόμενοι, ἀλλ' ὄν αὐτῶν αἱ ψῆφοι προσετ. κ. τ. λ.*

²⁾ Zie blz. 50.

³⁾ Concilium Arelatense II canone LIV sic statuit: „Placuit in ordinatione episcopi hunc ordinem custodiri, ut, primo loco ventalitate vel ambitione submota, tres ab episcopis nominentur, de quibus clerici vel [vel=et] cives erga unum habeant eligendi potestatem.”

Cf. Hefele: Conciliengeschichte II s. 282—284.

trouwde, bepaald, dat vooraf een twee- of drietal van candidaten zou opgemaakt worden ¹⁾.

Den gewonen gang eener bisschopskeuze in de oude kerk zal men zich wel aldus hebben voor te stellen. Het volk en de geestelijkheid der vakante diocese brachten hunne stemmen uit en de bisschoppen der provincie, die de electie moesten leiden, met den metropolitaan, bevestigden de keuze.

Of wèl, de voordracht van de candidaten tot het episcopaat geschiedde door de verzamelde bisschoppen en het volk; de gemeenteleden zelven werden met hunne namen bekend gemaakt, opdat zij door hunne algemeene goedkeuring den candidaat tot de bediening konden verheffen — of door hunne afkeuring hem van den bisschopszetel verwijderd houden ²⁾. Deze laatste wijze van verkiezing is stellig de meest gewone geweest ³⁾. Terwijl het de taak van den metropolitaan was, om, wanneer het volk en de bisschoppen 't niet eens konden worden, den strijd bij te leggen.

De onstuimige volksverkiezingen — waarbij vaak tegen den zin der bisschoppen eene keuze werd doorgedreven — waren, althans vóór Constantijn, uiterst zeldzaam. Maar het optreden van het Christendom als staatsgodsdienst moest belangrijke wijzigingen ten gevolge hebben. Het episcopaat, dat in vroegere tijden vaak tot het martelaarschap leidde, werd nu begeerlijk. Velen streefden nu naar de bisschoppelijke waardigheid meer om tijdelijk voordeel te genieten dan om der gemeente ten zegen te zijn.

¹⁾ Cf. Hefele, t. a. p. III s. 55.

²⁾ Vg. Moll. Kerkelijk leven I, pag. 111.

³⁾ Zoo oordeelt ook Petrus de Marca (de concord. L. VIII c. 2 No. 2) *„constans est illa sententia quae solum testimonium et consensus designandi episcopi clero et populo tribuit, ipsam vero designationem sive electionem et iudicium metropolitano una cum synodo provincialium episcoporum”* etc

Meermalen geschiedde het, dat er strijd ontstond over een bisschopszetel als ware het een koningstroon.

Het was dan zaak voor hem, die zich gaarne met de bisschoppelijke waardigheid bekleed zag, het volk op zijne hand te krijgen, en ook de onedelste middelen werden daartoe aangewend.

Hiervan deelt Sidonius Apollinaris ¹⁾ ons eene proeve mede, waaruit tevens blijkt, hoe, in dit geval, eenige aanzienlijke geestelijken zich met goeden uitslag tegen het drijven der volkshoop, door partijbelang aangezet, verzetten.

Zekere Paulus, bisschop van Cabillon, was gestorven. Nu greep er omkooping en stemmenwerven, op groote schaal, onder allerlei beloften, plaats. De eene candidaat beroemde zich op het aanzienlijk geslacht, waarvan hij afstamde, maar was een zeer zedeloos man: — de tweede, die er een goede kenken en kelder op nahield, had de tafelschuimers op zijne hand; — en de derde beloofde stilzwijgend, dat hij, eenmaal in het bezit der bisschoppelijke waardigheid en dus tevens beheerder der kerkgoederen geworden zijnde, rijke belooningen daaruit schenken zou aan allen, die hem hunne stemmen gaven.

Maar Patiens en Euphronius, vrome, strikt eerlijke en onpartijdige mannen, hierover verontwaardigd, gaven na met hunne medebisschoppen geraadpleegd te hebben, geen acht op het geschreeuw van den woedenden hoop ²⁾; maar grepen plotseling zekeren Joannes, een deugdzaam en innemend man, die in de verte niet vermoeden kon, dat de keus op hem zou vallen, aan en wijdden hem tot bisschop onder goedkeuring der welgezinden, terwijl

¹⁾ Lib. IV. Ep. 23. Cf. Bingham, Origines p. 111. Schöne: Geschichtsforschungen III, s. 50 ff.

²⁾ „Strepituque firentis turbae despecto.”

de partijmannen verstomden, de slechtgezinden bloosden en niemand zich verzette ¹⁾.

Van andere volksverkiezingen in de meest volstreckte beteekenis willen we nu nog eenige voorbeelden aanvoeren; om daarna aan te toonen hoe men op verschillende wijzen heeft getracht den invloed des volks te beperken, waar het noodig was tusschen beiden te treden of wel de keuze aan de beslissing des volks te onttrekken; en eindelijk de verschillende synodale regelingen en andere wettelijke verordeningen te bespreken, die op ons onderwerp betrekking hebben.

Een kort woord over de verkiezing der lagere geestelijkheid zal dit hoofdstuk besluiten ²⁾.

I. Augustinus is tegen zijn zin door den wil des volks bisschop van Hippo geworden. Possidius ³⁾, zijn levensbeschrijver, verhaalt ons dienaangaande het volgende: »Eum ergo tenuerunt et, ut in talibus consuetum est, episcopo ordinandum intulerunt, omnibus id uno consensu et desiderio fieri perficique petentibus, *magnoque studio et clamore flagitantibus, ubertim eo flente.*”

En toen Augustinus, op het einde van zijn leven, zelf zijn opvolger verkozen wilde zien en daartoe zekeren Erodus aanbeval, heeft het geheele volk dezen bij acclamatie gekozen ⁴⁾. Hij zelf beschrijft ons dit in de 110e zijner Epistolae aldus: »Ita a populo acclamatum est trigesies sexies: Deo gratias, Christo laudes, exaudi Christe. Augustino vita. Dictum est tredecies: te patrem, te epi-

¹⁾ Stupentibus factiosis, erubescens malis, acclamantibus bonis, reclamantibus nullis.

²⁾ Het patronaatrecht, waarvan reeds de eerste sporen in dit tijdvak voorkomen en dat door Justinianus nader bepaald werd, bespreken wij in een volgend hoofdstuk.

³⁾ Possidius, vita August. c. IV.

⁴⁾ Cf. J. H. Böhrer, Jus Eccles. I. Tit. VI, § 19.

scopum. Dictum est octies: dignum est, iustum est. Dictum est vicies: bene meritus, bene dignus."

Van welk een beslissenden invloed de volksstem op de keuze van Athanasius tot bisschop van Alexandrië geweest is, blijkt uit de Epistola Encyclica der Aegyptische bisschoppen, die hem ordenden; waarin zij getuigen dat de geheele menigte eenstemmig, »clamoribus vociferationibusque" geëischt had, dat Athanasius haar tot bisschop gegeven zou worden; ja zelfs, dat zij door 't volk »per multas dies et noctes obstetatos fuisse," om hem te ordenen, terwijl de menigte niet weck van het kerkgebouw, noch hun vergunde zich te verwijderen ¹⁾.

Nog een staaltje hoe 't volk zijne keus wist door te drijven, verhaalt ons Gregorius Nazianzenus. Bij de bisschopskeuze van Cesaréa — een zeer belangrijke zetel — deden zich vele sollicitanten voor, waardoor even zoo vele partijen ontstonden. Het volk, den strijd eindelijk moede, koos met behulp der soldaten een aanzienlijk man, maar die zelfs nog niet gedoopt was, en verlangde dus van de bisschoppen, dat zij hem terstond doopen en wijden zouden.

En zóó geschiedde het. De bisschoppen gaven aan het onstuimig verlangen des volks toe, doopten hem en plaatsten hem op den bisschoppelijken zetel.

Hetzelfde had plaats met Eusebius, bisschop van Cesaréa in Cappadocië, die nog niet gedoopt was, met Ambrosius ²⁾, destijds stadhouder te Milaan en nog katechumeen, met Nectarius te Constantinopel enz. ³⁾

¹⁾ Cf. Natalis Alexandri Dissert. „de iure christianae plebis in sacrorum Ministrorum electione." (Hist. Eccl. III, p. 126.)

²⁾ Zie blz. 52.

³⁾ Andere voorbeelden van verkiezingen „per acclamationem," waarbij wij niet opzettelijk kunnen stilstaan, zijn nog o. a. die van Eustatius te Antiochië (Theodoretus, Hist. Eccl. L. I, c. 7.), Chrysostomus te Constantinopel (Socrates, H. E. L. VI. c. 2.), Meletius te Antiochië (Theodor. H. E. II, 31, 32), om geen anderen te noemen.

Nog blijkt de invloed des volks, die, vooral in de Westersche kerk, in de 4e en 5e eeuw groot geweest schijnt te zijn, uit de benaming *parentes*, die sommige bisschoppen gaven aan de leden hunner gemeente, aan wie zij hunne verheffing te danken hadden.

Wij vinden 't gebruik dier benaming bij Ambrosius (Comment. in Luc. l. VIII, c. 17) waar hij zijne „fratres” aldus aanspreekt: »Vos mihi estis parentes, qui sacerdotium detulistis: vos, inquam, filii vel parentes, filii singuli, universi parentes.”

Hoe bij die volksverkiezingen, waarvan wij eenige voorbeelden aangehaald hebben, vaak oproerige bewegingen plaats hadden, waar 't vuur der partijschappen hevig ontvlamd was, laat zich gemakkelijk gissen en bewijzen.

Zóó had er bij de verkiezing van Damasus te Rome ¹⁾ (366) moord en doodslag plaats, en de Staat werd in een burgeroorlog gewikkeld die rijk was aan bloedvergieten. Alvorens wij van dit punt afstappen, achten wij het niet ongepast te vermelden hoe een tijdgenoot over dergelijke volksbewegingen oordeelt.

Chrysostomus, zelf met onstuimig geroep van de zijde des volks eenmaal tot de bisschoppelijke waardigheid verheven, geven we hiertoe het woord. ²⁾

In zijn werk: de Sacerd. lib. III c. 15 zegt hij het volgende:

»Wilt gij dat ik u nog een ander beeld zal schilderen van zulk een dmizendvoud gevaarlijken strijd?

»Ga heen, en wees aanschouwer van onze openbare volksfeesten, van die, waarop naar wettige verordening de keuzen der kerkedienaren (*τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν αἰρεσίς*) geschieden. Gij zult daar even zoo vele en velerlei klachten tegen den priester (*τὸν ἱερέα* i. e. *ἐπίσκοπον*)

¹⁾ Zie het verhaal dezer oproerige beweging bij Ammianus Marcellinus L. XXVII, c. 3.

²⁾ Cf. Augusti XI, 263. Bingham II, 101. Moll. Kerk. leven I, 119.

hooren aanheffen als de menigte dergenen, die onder hem staan (*τῶν ἀρχομένων τὸ πλῆθος*), verschillend is. Want allen, die het kiesrecht hebben, verdeelen zich in verschillende partijen. Men ziet het, dat zij noch met elkander, noch met hem, die tot het episcopaat voorgedragen wordt, noch met het presbyterie eensgezind zijn. Maar ieder staat op zich zelve en de een kiest dezen, de ander genen. De grond daarvan is hierin gelegen, dat allen niet op het eene zien, waarop zij zien moesten, n.l. de deugdelijkheid hunner gezindheid (*τῆς ψυχῆς τὴν ἀρετὴν*). Maar het zijn ook nog andere oogmerken, die deze keuzen beheerschen. Zóó zegt b. v. de een, dat men iemand van een voornaam geslacht (*γένους λαμπροῦ*) kiezen moet. De ander wil een rijke gekozen zien, die geen onderhoud uit de kerkelijke goederen van noode heeft. Deze kiest iemand, omdat hij van de tegenpartij tot ons overkwam; gene een vriend en bloedverwant. Een ander geeft aan een vleier (*κολακεύδοντα*) de voorkeur. Maar op den waarlijk bruikbare, die de beproeving des geestes kan doorstaan, geeft men geen acht." ¹⁾

II. Wat heeft men nu gedaan om dergelijke misbruiken te voorkomen? Behalve op onderscheidene synodale bepalingen en andere wettelijke verordeningen, die het aandeel der gemeenteleden veelzins beperkten en waarop we straks de aandacht zullen vestigen, hebben we op 't volgende te letten:

a. Volgens de getuigenis van Hieronymus ²⁾ berustte eertijds te Alexandrië het recht der bisschopskeuze bij de

¹⁾ Wie het oordeel van enkele klassieke schrijvers omtrent volksverkiezingen en volksstemmingen wenschte te vernemen, verg. *Aristoteles, πολιτεία* L. II, c. 9. *Cicero, oratio pro Flacco* passim. *Plinius, Epist. XXXVIII. Tacitus, Annales* Lib. XVII.

²⁾ *Epist. 85 ad Evagrium*, te vinden in 't *Decret. Gratiani* Dist. 93 Can. 24.

geestelijkheid en niet bij het volk: »Alexandriae a Marco Evangelista usque ad Heraclem et Dionysium episcopos, presbyteri semper unum ex se electum in excelsiori gradu (loco) collocatum Episcopum nominabant; quomodo si exercitus sibi Imperatorem faciat, aut diaconi eligant de se, quem industrium noverint et Archidiaconum nuncupent.»¹⁾

b. Soms tijds geschiedde het, dat men aan een enkelen bisschop, die in algemeen aanzien stond, opdroeg, den meest waardigen persoon tot vervulling van eenigen vakanten zetel te kiezen.

Deze onderscheiding viel b. v. te beurt aan Gregorius Thaumaturgus.²⁾ De inwoners van Comana noodigden hem tot zich, opdat hij de keuze deed; aan welk verzoek Gregorius gevolg gaf en krachtens eene bijzondere openbaring de waardigheid aan Alexander Carbonarius opdroeg.³⁾ In dezelfde categorie vallen ook de benoemingen van bisschoppen voor ver verwijderde streken of vreemde natiën.

Zóó ging 't met Frumentius, die als bisschop der Indiërs werd gekozen en geordend door Athanasius.

De zaak droeg zich aldus toe: Frumentius, een christen, afkomstig van Tyrus, doch in slavernij naar Aethiopië vervoerd, had dáár aanvankelijk in veler harten het Christendom geplant. Na eenige jaren reisde hij, blakende van ijver voor de heerlijke zaak die hij voorstond, naar Alexandrië om het hoofd dier gemeente er mede bekend te maken, hoezeer de Indiërs begeerte koesterden naar het licht des Evangelies.⁴⁾ Te dier tijde was Athanasius het hoofd der Alexandrijnsche gemeente. Hem maakte Frumentius met den toestand der Christenen aldaar bekend en verzocht

¹⁾ Cf. Z. B. van Espen, *Ius Eccles. universum* I, Tit. XIII cap. 2 § 3.

²⁾ Gregor. Nyssen. vit. Gregor. Thaumaturgus. Opp. T. III, p. 561, 562.

³⁾ Cf. Bingham, *Origines* II, 85.

⁴⁾ Vg. Theodoretus. Lib. I, c. XXIII.

hem dringend dat hij een waardig en bekwaam man naar deze streken zou zenden. Athanasius antwoordde: »Wie zou beter dan gij de duisternis der onwetendheid van de zielen van dit volk kunnen wegnemen en hun het licht aanbrengen der goddelijke prediking? ¹⁾ Ik weet niemand beter geschikt tot dit werk dan gij; hoe zou ik iemand vinden in wien de Geest des Heeren is gelijk als in u? ²⁾ Ga gij daarom heen van waar ge gekomen zijt, nú met de priesterlijke waardigheid bekleed, en moge de genade des Heeren met u zijn!»

Door het concilie van Chalcedon (a^o 451) werd het *regel*, dat de bisschoppen van de door barbaren bezette streken in de diocesen van Pontus, Asia proconsularis en Thracië, door den heiligen stoel van de Constantinopolitaansche kerk gewijd zouden worden. ³⁾

c. Meermalen gebeurde het dat een bisschop, kort voor zijn dood, of als hij naar een andere dioecese overging, zelf zijn opvolger verkoos.

Voorbeelden hiervan zijn in grooten getale aan te halen. Wij wijzen slechts op de aanstelling van Athanasius en Augustinus, waaruit tevens blijkt, dat hierbij ook de toestemming des volks verondersteld of ook bepaald afgevraagd werd.

Merkwaardig was het gedrag van Paulus, bisschop der Novatianen te Constantinopel, tegen het einde der vierde

¹⁾ »Τίς σοῦ, ἔφη, ἀμείνον καὶ τὴν τῆς ἀγνοίας ἀλλὴν ἀποσκευάσει τοῦ ἔθνους, καὶ τοῦ θεοῦ κηρύγματος αὐτοῖς ἀποίσει τὴν αἴγλην.»

²⁾ Vg. Rufinus. Hist. Eccl. Lib. I, c. 9. Socrates. Lib. I, c. 19.

³⁾ „ὥστε τοὺς τῆς Ποντικῆς καὶ τῆς Ἀσιανῆς καὶ τῆς Θρακικῆς διοικήσεως μητροπολιτίας μόνους, ἔτι δε καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπισκόπους τῶν προειρημένων διοικήσεων χειροτονεῖσθαι ἀπὸ τοῦ προειρημένου αγιωτάτου θρόνου τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἀγιωτάτης ἐκκλησίας.

Cf. Hefele, Conciliengeschichte II, p. 189.

eeuw, een man »die bij zijne uitvaart alle godsdienstige secten, hoezeer zij ook onderling van elkander verschilden, tot ééne gemeente vereenigde, daar allen met psalmgezang zijn lijk naar het graf vergezelden, omdat hij in zijn leven, wegens de heiligheid zijns wandels, aan allen dierbaar was geweest.”¹⁾

Toen deze zijn einde voelde naderen, heeft hij de Ouderlingen der gemeenten, die onder hem stonden, aangemaand om een nieuwen bisschop te verkiezen, terwijl hij nog leefde, opdat er na zijn verscheiden geen twist mocht ontstaan. Toen deze nu de gewichtige taak aan hem zelve opdroegen, eischte hij eene schriftelijke verklaring van hunne hand, dat zij zich stipt aan zijne keuze zouden houden. Zij werd hem gegeven. Nu schreef Paulus den naam van Marcianus, een afwezigen ouderling, op een stuk, dat hij door eenigen der voornaamste Presbyters liet onderteekenen; het handschrift zelf gaf hij in bewaring aan zekeren Marcus, een Novatiaansch bisschop in Scythië, met bevel om het hem, zoo hij langer leven mocht, terug te geven, of, zoo hij stierf, voor de uitvoering van den inhoud te zorgen. Paulus ontsliep, en op den derden dag na zijn dood werd het stuk »in tegenwoordigheid eener zeer groote menigte” geopend. Allen riepen, bij het vernemen van den naam des verkozenen, het vereischte »waardig” uit, en de uiterste wil van den afgestorvene werd geheel vervuld.²⁾

„Zulke buitengewone verkiezingen” — wij vermelden hier met instemming het oordeel van prof. Moll — »konden in vele gevallen, gelijk hier, heilzaam zijn, bovenal tot bewaring des vredes in tijden van spanning en wrijving

¹⁾ Cf. Socrates, I. VII, c. 46.

²⁾ Zie dit verhaal bij Moll, Kerkelijk leven I. p. 114, waaruit het door ons werd overgenomen.

van partijen, die vaak zoo menigvuldig waren. Aan een vroom en heilig opziener, die in den dag zijns levens, door een oprechten wandel, zich had doen kennen als een waar dienaar der gemeente, voor Christus en zijne kerk overvloediger liefde koesterende dan voor zijn eigen belangen of die der zijnen, — eenen zoodanigen mocht men eene zoo gewichtige taak veilig toevertrouwen, en wanneer beter dan in eene ure, als hij, met den voet in het graf, gereed stond om voor den oppersten Herder te verschijnen, tot verantwoording van zijn werk?"

Intusschen was het er verre af, dat alle bisschoppen met die edele en goede eigenschappen bedeed waren, en men moest alras leeren inzien, hoe gevaarlijk 't wezen zou indien dusdanige verkiezingswijze algemeen werd.

Vandaar, dat de Synode van Antiochië ¹⁾ de verordening maakte »het is een bisschop niet geoorloofd zich zelven een opvolger te verkiezen, al ware het ook bij het einde zijns levens. En indien zoo iets gebeurt, dan zal de aanstelling niet geldig zijn. Maar de kerkelijke regel zal gehandhaafd worden, die bepaalt" ²⁾ enz.

Terwijl deze bepaling in de Oostersche kerk gegeven en opgevolgd werd, wil men, dat de Westersche kerk, anderhalve eeuw later, ao 504 op eene der synoden te Rome onder Symmachus — de Palmarische genoemd — eene bepaling zal gegeven hebben, waarbij het den bis-

¹⁾ Deze synode ao 341 gehouden is bijgenaamd: »in encaeniis" (*ἐγκαίνιος*) of »in dedicatione." Böhmer en Augusti geven beiden onjuist het jaar 441 op.

²⁾ Conc. Antioch. c. 23: *Ἐπίσκοπον μὴ ἐξεῖναι ἀντ' αὐτοῦ καθιστᾶν ἕτερον ἑαυτοῦ διάδοχον κἄν πρὸς τῇ τελευτῇ τοῦ βίου. τυγχάνη εἰ δὲ τι τοιοῦτον γίγνοιτο, ἄκυρον εἶναι τὴν κατάστασιν. Φυλάτισσθαι δὲ τὸν θεσμόν τὸν ἐκκλησιαστικὸν περιέχοντα, κ. τ. λ.*

Zie Hefele, Conciliengeschichte I, s. 500. Cf. Augusti, t. a. p. XI, s. 269—70.

schop dier stad toegestaan werd, vóór zijn dood, zijn opvolger te kiezen. Zóó beweert o. a. Schöne, (Geschichtsforschungen III, p. 53—55) en ook Moll, t. a. p. blz. 115. Hefele intusschen, die in zijne Conciliengeschiedte (II, s. 615—31) deze synoden uitvoerig bespreekt, weet er niets van.

d.) Ten einde vele misbruiken te keer te gaan, meer orde in de zaak der verkiezingen te brengen, den invloed des volks te beperken, zonder evenwel de rechten des volks geheel voorbij te zien, stelde men in de Afrikaansche kerk »intercessores" of »interventores" ¹⁾ aan, welke instelling echter weinig bijval vond en van korten duur was.

Aan deze mannen was het opgedragen in een vacante gemeente de bisschoppelijke functiën te verrichten en te zorgen, dat binnen een jaar de vacature vervuld werd.

Dit zegt ons althans de VIIIe canon van de 5de Carthaagsche synode: »Constitutum est, ut nulli Intercessori licitum sit, cathedram, cui Intercessor datus est, quibuslibet populorum studiis vel seditionibus retinere; sed dare operam, ut intra annum eidem Episcopum provideat. Quod si neglexerit, anno expleto [exempto] alius Interventor tribuatur." ²⁾

Overigens weten wij ter qualificatie of ter nadere bepaling van den werkkring van zulk een „administrateur" volstrekt niets.

e.) In geen geval mocht hij zelf zich tot bisschop der vacante gemeente laten kiezen. Ter voorkoming van wanordelijkheden en verstoring van de openbare rust, in 't algemeen, van zoovele misbruiken als vooral in de groote

¹⁾ Hetzelfde concilie geeft in zijn 16den canon de verordening, „dat hij die zich in een vacant bisdom indringt, afgezet moet worden, al ware het ook dat de geheele gemeente hem gekozen had.

²⁾ De officieele benaming is die van »intercessores." Zie Conc. Carthag. V, c. 8. Augustinus (de unico baptismo c. 16) noemt hen »interventores." Cf. Augusti, t. a. p. XI, p. 169 en 265. Bingham II, p. 110.

steden: Constantinopel, Rome, Alexandrië, Antiochië voorkwamen, begrepen sommige bisschoppen, dat zij de vacante plaatsen ook wel zonder medewerking der gemeente konden vervullen.

Z66 deed althans Hilarius Arelatensis, tot wien zelfs keizer Valentianus III openlijk dit verwijt richtte: »Indecenter alios, invitis et repugnantibus civibus, ordinavit. Qui quidem, quoniam non facile ab his, qui non elegerant, recipiebantur, manum sibi contrahebat armatam et ad sedem quietis pacem praedicaturos per bella ducebat.”¹⁾

Ook Leo de Groote, in zijn 89ste Epistola, kant zich hevig tegen zulke praktijken aan. »Exspectarentur” zegt hij, »certa vota civium, testimonia populorum; quaeretur honoratiorum arbitrium, electio clericorum: — qui praefuturus est omnibus ab omnibus eligatur.”

En in Epistola LXXXIV laat hij zich aldus uit: »tantum ut nullus invitis et non potentibus ordinetur, ne plebs invita episcopum non optatum aut contemnat, aut oderit et fiat minus religiosa quam convenit, cui non licuerit habere, quem voluit.”

Dergelijke vermaningen, in algemeene bewoordingen gesteld, brachten de zaak eigenlijk niet veel verder: bepaalde aanwijzingen of voorschriften voor een bepaald geval, om volksoploopen te verhinderen en aan de willekeur eener bandelooze menigte, door partijleiders opgezweept, paal en perk te stellen, zouden meer nut aangebracht hebben 2).

f.) Vaak zagen de keizers zich genoodzaakt tusschen beiden te treden of matigden zij zich althans het recht aan, op eigen gezag bisschoppen aan te stellen.

Dit stond meestal in verband met de toen heerschende haeresiën en de daaruit ontstane partijen.

¹⁾ Valentianus III. (Novell. XXIV ad calcem Cod. Theodos.)

²⁾ Cf. Augusti t. a. p. XI, s. 264.

Vooral waren deze in de Oostersche kerk aan de orde van den dag. Diepzinnige quaestien omtrent de leer der drieënhed en de logosleer, omtrent de betrekking van den Zoon tot den Vader enz. werden opgeworpen en niet slechts behandeld door de geleerden, de mannen van studie en wetenschap, maar besproken en op hunne wijze uitgemaakt door de leeken, vaak zonder eenige diepte van godsdienstige kennis, zonder eenige warmte van godsdienstig leven ¹⁾.

Iedere partij trachtte nu een leeraar van hare richting, een voorstander van hare denkwijze in haren bisschop te verwerven, en ziehier de naaste aanleiding tot zoovele woelingen en oneenigheden, waarvan we reeds vele voorbeelden zagen.

Maar de keizers bleven natuurlijk niet buiten de partijen, ook zij behoorden eene of andere richting toe, die zij met alle macht wenschten te ondersteunen, zeer dikwijls volmaakt te goeder trouw het welzijn der gemeente beoogende. Hierin wederom is eveneens de naaste aanleiding te zoeken voor de inmenging der wereldlijke macht in kerkelijke zaken.

't Spreekt van zelf, dat hiervan eerst na het optreden van het Christendom als Staatsgodsdienst sprake kan zijn.

Gelijk bekend is, was het tijdens Constantijn, dat de Ariaansche strijd plaats had. Nadat het Arianisme door 't concilie van Nicaea als ketterij veroordeeld was, en de

¹⁾ Bekend is de plaats bij Gregor. Nazianz. Orat. 33. „Ieder handwerksman, ieder winkelier, ieder slaaf is een theoloog. Men predikt op de straten en in de winkels; wilt gij een muntstuk gewisseld hebben, men vertelt u, waarin de Zoon zich van den Vader onderscheidt; vraagt ge naar den prijs van een of andere koopwaar, men antwoordt u, dat de Zoon minder is dan de Vader; wilt ge weten of het bad gereed zij, men voert u tegemoet, dat de Zoon uit niets is voortgebracht.”

weerspannige bisschoppen en geestelijken door Constantijn afgezet en verdreven waren, werd de keizer zelf, door Eusebius van Cesarea en anderen overgehaald, voor Arius gunstig gestemd en der rechtzinnige partij vijandig. Het gevolg was, dat nu de rechtzinnige bisschoppen verjaagd en ariaanschgezinde mannen zeker niet altijd op canonische wijze door clerus en volk gekozen, maar vaak »auctoritate, iussu Imperatoris" in hunne plaats aangesteld werden ¹⁾).

Constantius maakte het vooral niet beter. Meermalen veroorloofde hij zich vacante plaatsen te vervullen.

Toen Athanasius, de vader van het orthodoxe geloof als bisschop van Alexandrië was afgezet en verbannen, zond Constantius in diens plaats uit het keizerlijk paleis zonder eenigen vorm van canonische verkiezing den Ariaan Gregorius.

Athanasius beklagt zich in zijne Epist. ad. Orthod. hevig over deze handelwijze en vraagt verontwaardigd: *ποιός γὰρ κανόν, ἀπὸ παλατίου πεμπέσθαι τὸν ἐπίσκοπον.*

Niet minder eigendunkelijk handelde Constantius, toen hij, na den bisschop Paulus verdreven te hebben, Macedonius met geweld op den zetel van Constantinopel plaatste.

Scharen van lijfwachten met uitgetrokken zwaarden onder bevel van den praetoriaanschen prefect Philippus begeleidden hem van het paleis naar de hoofdkerk. Er ontstond een strijd tusschen Arianen en Katholieken, die aan meer dan 3000 menschen het leven kostte. ²⁾ Macedonius zegevierde door het geweld der wapenen. Keizer Valens handelde al eveneens. Ook hij was ariaanschgezind en bezette de zetels van Constantinopel en

¹⁾ Zie Euseb. in vita Constant. III, 62.

²⁾ Zie Staudenmaier t. a. p. s. 33.

Antiochië met bisschoppen, die het Arianisme waren toegedaan.

Door de militaire macht ondersteund gelukte dit meestal, maar zonder volksoproer en bloedvergieten liep het zelden af. »De gruwelen van dezen tijd waren — zegt Staudenmaier ¹⁾ — zóó groot, dat de Katholieken deze periode als eene periode van vervolging beschouwden.»

Latere keizers — ze mochten dan al handhavers der kerkelijke orthodoxie zijn — handelden niet minder willekeurig.

Zóó Theodosius de Grootte. Toen er te Constantinopel een opvolger voor Gregorius van Nazianze moest zijn, beval Theodosius aan de verzamelde bisschoppen, dat zij hem die priesters zouden noemen, welke zij voor waardig hielden het bisschoppelijke ambt te bekleeden, terwijl hij zich voorbehield hem te kiezen die hem 't best zou toeschijnen. Zóó deden de bisschoppen. Eén schreef den naam van Nectarius op en op dezen vestigde de keizer zijne keus. En, hoewel dit velen bisschoppen niet naar den zin was, daar Nectarius nog maar katechumeen was, volhardde de keizer bij zijn besluit en Nectarius werd gedoopt en tot bisschop gewijd ²⁾.

Niet anders handelde Arcadius en evenzoo Theodosius II, die hem na eene 13jarige regeering opvolgde. Deze laatste beriep Nestorius uit Antiochië tot den bisschopsstoel van Constantinopel — zooals Socrates zegt *διὰ τῆς zero-σπορδισίας*, »propter homines inanes, gloriae studiosos;» wijl er in Constantinopel niemand deze hooge eer verdiende ³⁾.

Wij achten het overbodig te dezer zake meer voorbeelden aan te halen. Genoeg, dat onder de opvolgende regeering van Marcianus, Leo I, Zeno, Basiliskus en

¹⁾ S. 34.

²⁾ Zie dit verhaal bij Sozomenus Lib. VII, c. 8. Cf. Bingham, Origines II, p. 112.

³⁾ Zie Socrates VII, c. 29. Bingham, t. a. p.

Athanasius, toen de monophysietische twisten ontbrand waren en het zoogenaamde »Henoticon" vaak hevigen strijd baarde, menig bisschop door de wereldlijke macht onder het gekletter der wapenen beurtelings werd afgezet of aangesteld, van welke inmenging ook onder het bestuur van Justinus I, Justinianus (wiens wetten en bepalingen omtrent het kiesrecht, zoo als die in verschillende zijner Novellae te lezen staan, wij straks zullen bespreken), Justinus II, Mauritius, Heraklius, Justinianus II, enz. de voorbeelden niet zeldzaam zijn.

Wat wij hier omtrent de inmenging der keizers vermeld hebben, geldt evenzeer — 't behoeft nauwlijks gezegd te worden — voor het Westersche rijk. Het zou ons te ver voeren indien wij dit opzettelijk in bijzonderheden wilden nagaan. Liever verwijzen wij den lezer, die hieromtrent nadere inlichtingen mocht verlangen, naar het reeds meermalen door ons aangehaalde werk van Staudenmaier. ¹⁾

Wij willen thans een overzicht geven van de synodale bepalingen en andere wettelijke verordeningen aangaande het kiesrecht, die in dit tijdvak te huis behooren.

III. Wij beginnen met het beroemde concilie van Nicaea 325, de eerste oecumenische synode, welker bepalingen, zoowel in de Westersche als Oostersche kerk van kracht waren.

Velen zijn van oordeel, dat welke rechten het volk ook moge gehad hebben vóór 't concilie van Nicaea, door zeker besluit van deze synode elk aandeel aan de verkiezing, aan de leeken ontnomen is. Laat ons zien, wat hiervan zij.

Bedoeld is canon IV, die, naar den tekst van He-

¹⁾ Geschichte der Bischofswahlen, S. 51 ff.

fele 1), aldus luidt: *Ἐπίσκοπον προσήκει μάλιστα μὲν ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καθίστασθαι. εἰ δὲ δυσχερὲς εἶη τὸ τοιοῦτο, ἢ διὰ κατεπείγουσαν ἀνάγκην ἢ διὰ μῆκος ὁδοῦ, ἐξάπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους, συμφήφων γινομένων καὶ τῶν ἀπόντων καὶ συντιθεμένων διὰ γραμμάτων, τότε τὴν χειροτονίαν ποιῆσθαι. τὸ δὲ κῆρος τῶν γινομένων δίδοσθαι καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ.* Alzoo: *a.* niet maar éen enkele bisschop der provincie mocht een anderen bisschop ordenen, *b.* minstens drie moesten aanwezig zijn, *c.* de schriftelijke toestemming der afwezigen werd vereischt, *d.* de bevestiging en leiding der geheele akte was aan den metropolitaan opgedragen 2).

Waarschijnlijk heeft onze canon betrekking op het Meletiaansche schisma, hierdoor veroorzaakt, dat Meletius alleen, zonder toestemming der andere provinciaal-bisschoppen en zonder approbatie van den metropolitaan (van Alexandrië), nieuwe bisschoppen aanstelde, en om voor het vervolg dergelijke scheuringen te verhoeden, eens voor goed de rechten der metropolitaan- en provinciaal-bisschoppen willen vaststellen 3). Eenvoudig dit en niets meer: 't doel was volstrekt niet, inbreuk te maken op de voorrechten, tot hiertoe door het volk genoten. Intusschen mag niet voorbijgezien worden, dat toch indirect de invloed des volks zeer beperkt werd. Het kon

1) Conciliengeschichte I, s. 365.

2) „Diesz kündigte schon an — zegt Planck, Gesch. d. chr. kirchl. Gesellschafts-verfassung (s. 442) — dasz man bei solchen Gelegenheiten die Bischöffe nicht mehr blosz als Zeugen, dasz man ihre Gegenwart nicht blosz als Ceremonie ansehen, oder zur Vermehrung der Feierlichkeit bei einem Wahl-Actus beitragen lassen; sondern dasz man sie eigentlich zum Mitwählen — ad suffragium dandum — zuziehen wollte.“

3) Reeds had de synode van Arles a^o 314 eene verordening gemaakt, „ut sine tribus episcopis nullus episcopus ordinetur.“ (Canon XX.) Cf. Hefele I, 184.

toch niet missen, of reeds de tegenwoordigheid dezer prelaten moest op 't volk zekere pressie uit oefenen. En ten slotte was toch ook de bevestiging der keuze nu geheel van de meerderheid der bisschoppen afhankelijk gesteld, zoodat, als maar enkelen hunne toestemming weigerden of wel de metropolitaan zijne hooge goedkeuring aan de verkiezing onthield, de keuze des volks vernietigd was.

Sommigen beweren, dat hier echter alleen van de wijding, niet van de keuze eens nieuwen bisschops sprake is. Dit intusschen ten onrechte, naar ik meen. Met van Espen en Hefele geloof ik, dat onze canon betrekking heeft op beide momenten, zoowel op het aandeel der provinciaal-bisschoppen aan de keuze als aan de wijding van den gekozene.

Zóó was ook de opvatting der Oostersche kerk. De Grieken hadden zulke bittere ervaringen gemaakt van het ingrijpen der vorsten en wereldlijke grooten bij de bisschopskeuzen, dat zij er met alle geweld op aandrongen, het kiesrecht geheel en volstrekt aan het volk te ontnemen en alleen en uitsluitend aan de bisschoppen toe te kennen. Daarom interpreteerde nu, om een vast fundament te verkrijgen, de 7e algemeene synode van Nicæa¹⁾ dezen Niceenschen canon zóó, als stond er dat een bisschop *stechts, niet anders dan* door bisschoppen gekozen mocht worden. Evenzoo verklaarde zich 100 jaar later ook de 8ste algemeene synode (gehouden te Constantinopel a^o 869) waar zij in haren 22sten canon bepaalde, »dat, *in overeenstemming met vroegere conciliën*, de aanstelling eens bisschops door keuze en

¹⁾ Concilium Nicaenum II, a^o 787, canon III. »Elke van een wereldlijk vorst uitgaande keuze van een bisschop, presbyter of diaken is nietig, overeenkomstig de oude bepaling (apost. can. 31) en een bisschop mag alleen door bisschoppen gekozen worden, volgens c. 4 v. Nicæa." (Cf. Corp. iur. can. Pist. LXIII, c. 7.) Zie Hefele III, 444.

dekreet van het collegium der bisschoppen geschieden moest." 1)

Zooveel omtrent de latere interpretatie der Grieksche kerk. Dat vroeger onze canon niet in dien zin werd toegepast, blijkt, o. a.:

1°. Uit het Niceensch synodaal-schrijven aan de gemeente van Alexandrië gericht, waarvan de tekst ons zoowel door Theodoretus als door Socrates in hunne kerkgeschiedenis wordt medegedeeld 2).

2°. Uit de verkiezing van Athanasius, met medewerking des volks, zooals blijkt uit de Epist. synod. concil. Alexandr. bij Athanasius en de uitdrukkelijke verklaring van Gregorius Nazianzenus, Orat. 21. 3)

3°. Uit de getuigenis van bisschop Stephanus op 't concilie van Chalcedon ao 451. Deze legde aldaar bij zijne verandwoording voor de keizerlijke commissarissen de verklaring af, dat veertig Asiatische bisschoppen hem, in overeenstemming met de gezamenlijke geestelijkheid en het volk van Ephesus, tot bisschop gewijd hadden 4).

4°. Uit den 1sten en 22sten canon van het 4e Carthaagsche concilie; maar hierop komen we straks nader terug.

En hiermede stappen wij van het concilie van Nicæa af, dat ons ten slotte omtrent 't aandeel der leeken aan de kerkelijke electie niet veel wijzer gemaakt heeft.

Van meer belang is de 13e canon van 't concilie van Laodicea 5): *Μη τοῖς ὄχλοις ἐπιτρέψιν τὰς ἐκλογὰς ποιῆσθαι τῶν μελλόντων καθίστασθαι εἰς ἱερατεῖον* 6). »Dat

1) Cf. Hefele IV, 406.

2) Cf. Bingham II, 106.

3) Verg. blz. 45.

4) Cf. Hefele II, p. 478.

5) Cf. Hefele I, p. 734.

6) Onder de uitdrukking *ἱερατεῖον* is niet alleen de orde van het presbyteraat maar ook het episcopaat te verstaan.

aan de menigte de keus van hen, die in het priesterambt moeten worden opgenomen, niet mag overgelaten worden.¹⁾

Velen meenen, dat door deze bepaling nu voor goed aan de medewerking des volks een einde werd gemaakt. Intusschen moet in het oog gehouden worden, dat er niet τῷ λαῷ staat, dat anders meestal gebruikt wordt, maar τοῖς ὄχλοις, d. i. de schare, de groote hoop, het mindere plebs, der Pöbel, zocals de Duitschers zeggen, dat deel des volks, dat vooral in de groote steden als Konstantinopel, Antiochië en anderen tot zulke onstuimige verkiezingen aanleiding gaf.

Van Espen²⁾ ontkent ten stelligste, dat door deze verordening aan het volk elk aandeel aan de verkiezingen ontnomen is, terwijl Balsamo³⁾ bij dezen canon aantekent: »Antiquissimum morem electionum popularium ob incommoda inde nascentia eo canone abrogatum fuisse.»

Intusschen — hetzij werkelijk deze bepaling niet ten doel had, het volk geheel uit te sluiten, hetzij deze verordening, gelijk andere van deze zelfde synode, weinig uitgewerkt heeft, zijn de bewijzen daar, dat het volk dit aloude recht nog geruimen tijd uitgeoefend heeft. Zelfs in de Oostersche kerk bleef het tot het einde der 8ste eeuw in zwang.

Eerst door het IIe concilie van Nicaea, ao 787, en 't

¹⁾ De juiste tijd waarop deze synode gehouden werd, is niet met zekerheid te bepalen. Hefele meent met Tillemont e. a. dat wij dien tusschen de jaren 343 en 381, d. i. tusschen het concilie van Sardica en 't 2e oecumenische concilie moeten stellen, en van de hoop op ontdekking van een juisteren datum gerust kunnen afzien.

²⁾ Et revera per dictum canonem Laodicenum non fuisse ab electione Episcopi, laicos sive populum omnino subinotos, evincit tam Ecclesiae Graecae quam Latinae per plura secula, post editum et receptum hunc Canonem continuata disciplina, populum una cum clero ad electionem admittens (Ius Eccles. P. I, Tit. XIII § IV.)

³⁾ Zie de aangehaalde dissertatio van Hugo Grotius § 10.

VIIIste oecumenische concilie werd het volk geheel uitgesloten, gelijk wij straks zien zullen.

In den geest van het concilie van Laodicea waren de besluiten van keizer Justinianus, zooals we die vinden in Authent. Collat. IX, Tit. IV, Nov. 123 c. 1 en in de 137ste, c. 2.

De eerste verordening luidt aldus: »Wij bevelen dat, zoo dikwijls er een bisschop geordend moet worden (*ὅσάκις ἂν χρεία γένηται ἐπίσκοπον χειροτονήσθαι*) de geestelijkheid en de voornaamste personen der stad, voor welke de bisschop gewijd moet worden, uit een getal van drie personen door afstemming eene keus zullen doen (*τοὺς κληρικοὺς καὶ τοὺς πρώτους — primates — τῆς πόλεως, ἧς μέλλει ἐπίσκοπος χειροτονεῖσθαι ἐπὶ τρισὶ προσώποις ψηφίσματα ποιεῖν*.) Ieder der kiezers moet, op gevaar zijner ziele, bij de heilige boeken (d. i. op de Evangelien) (*κατὰ τῶν θείων λογίων*) bezweren en zich bij de stemming ook schriftelijk daartoe verbinden, dat hij noch door een geschenk, noch door eenige belofte, noch uit vriendschap of om eenige andere reden zich in zijne keuze zoude laten bepalen, maar alleen door zijne overtuiging van het rechte, katholieke geloof, den vromen levenswandel en de wetenschappelijke bekwaamheid (*γράμματα εἶδέναι*) van den candidaat.”

Van deze drie op zulke wijze verkozen personen zal dan diegene, welke naar de keuze (*τῆ ἐπιλογῆ*) en het oordeel des consecrators (*τοῦ χειροτονοῦντος* d. i. in den regel van den metropolitaan of aartsbisschop) de beste is, gewijd worden.

Bijna gelijkluidend is de verordening gegeven in Nov. 137 c. 2. Zij begint naar de Latijnsche vertaling aldus:

»Præsentem sancimus legem, ut quoties usu venerit episcopum ordinari, convenient clerici et primores civitatis

cui ordinandus est episcopus et propositis sanctis euangeliis super tribus personis »psephismata” fieri, et quemque ipsorum iurare secundum divina eloquia et ipsis psephismatibus inscribi, quod neque per dationem, neque promissionem vel amicitiam, vel gratiam, vel aliam qualemcunque affectionem, sed quod scientes ipsos rectae et catholicae fidei et honestae vitae et excedere trigesimum aetatis annum, ipsos elegerint.” cet.

Jammer, dat deze bepalingen niet vollediger waren en dat de zaak niet voor goed geregeld werd. Nu werden gaandeweg onder de *πρωτοι* de regenten verstaan en aan 't volk elk aandeel ontnomen, of wel met de »primores” werden de primores *ecclesiastici* — de Archidiaconi en Archipresbyteri bedoeld geacht.

Planck ¹⁾ voert deze verordeningen — en misschien niet ten onrechte — aan, ten bewijze dat op 'teinde der 6ste eeuw 't volk eigenlijk op vele plaatsen al uitgesloten was, en Justinianus hiermede aan de leeken iets van hunne oude rechten teruggeven wilde. Hij noemt deze verordening een »Restitutionsgesetz,” waardoor ten minste aan de leeken uit de hoogere standen, aan »de honoratiores” der stad op nieuw een aandeel aan de electie verzekerd werd.

Ter wille der volledigheid laten wij thans nog eenige uitspraken en verordeningen van andere synoden volgen.

't Concilium Arelatense II, ao 443 s. 452. Can. 54, bepaalt, dat clerus en volk uit een 3tal candidaten, door de bisschoppen der provincie gemaakt, één tot bisschop zullen verkiezen. ²⁾

De 2e synode van Orleans, ao 533, bepaalt in haren 7den canon het volgende: »Betreffende de wijding van een metropolitaan-bisschop zal de in onbruik geraakte wijze

¹⁾ T. a. p. s. 446 ff.

²⁾ Cf. Hefele II, s. 284. Zie boven blz. 54.

weder ingevoerd worden. Als de metropolitaan door de provinciaal-bisschoppen, den clerus van zijn bisdom en 't volk gekozen is, zal hij door alle de verzamelde bisschoppen gewijd worden." ¹⁾

De bepaling der synode te Clermont in Auvergne (ao 535) omtrent de bisschops-electie, behandelen wij in ons volgend hoofdstuk.

De derde synode van Orleans, even als de tweede niet slechts een provinciaal-synode, maar bijgewoond door bisschoppen uit onderscheidene kerkelijke provinciën, onder voorzitting van den metropolitaan Lupus van Lyon — gehouden in 't jaar 538 — heeft de volgende verordening gegeven ²⁾:

Canon 3: »Metropolitaan-bisschoppen moeten, zoo mogelijk door andere metropolitanen, maar altijd in tegenwoordigheid der provinciaal-bisschoppen gewijd worden. Gekozen intusschen moeten zij worden — gelijk de dekreten van den apostolischen stoel het verordenen — door de provinciaal-bisschoppen in overeenstemming (eum consensu) met den clerus en de burgers. De gewone bisschop moet gekozen worden door clerus en volk, met toestemming van den metropolitaan.»

De overige Gallische synoden behooren in een volgend tijdvak te huis, en zullen derhalve later door ons besproken worden.

En hiermede zouden wij ons overzicht kunnen besluiten, ware het niet, dat wij beloofd hadden ook eenige uitspraken van pausen of andere hooge prelaten over 't punt in kwestie te zullen vermelden, die kerkelijk gezag gekregen hebben en in 't *Ius canonicum* zijn opgenomen. Wij geven derhalve aan dit voornemen aanstonds gevolg.

¹⁾ Cf. Hefele II, 735.

²⁾ Cf. Hefele II, 753.

Coelestinus I (a^o 428): »Nullus invitis detur episcopus. Cleri, plebis et ordinis consensus et desiderium requiratur¹⁾».

Gregorius I (a^o 602) droeg aan bisschop Barbarus, dien hij naar de Panormitaansche gemeente afzond, 't volgende op:²⁾ »Et ideo dilectio tua (wij zouden zeggen: uwe eerwaardigheid, u wel-eerwaarde of iets dergelijks) ad praedictam ecclesiam properabit, et assiduis adhortationibus clerum plebemque eiusdem ecclesiae admonere festinet ut remoto studio, uno eodemque consensu, talem sibi praeficiendum expetant sacerdotem, qui et tanto ministerio dignus valeat reperiri et a venerandis canonibus nullatenus respuatur.»

Leo I (a^o 443) zegt in Epist. 90³⁾ het volgende: »Nulla ratio sinit ut inter episcopos habeantur, qui nec a clericis sunt electi nec a plebibus expetiti, nec a provincialibus episcopis cum metropolitani iudicio consecrati.»

In dezelfde Distinctio c. 2, lezen wij eene vermaning van *Coelestinus* om den invloed des volks niet onbeperkt te doen heerschen: »Docendus est populus,» zegt hij, »non sequendus; nosque si nesciunt, eos quid liceat, quidve non liceat commonere, non his consensum praebere debemus.»

Distinctio LXIII bevat wederom verscheidene pauselijke uitspraken omtrent de electie.

Zóó *Gelasius* (a^o 493):⁴⁾ „Ideo fratres carissimi diversos ex omnibus saepe dicti loci parochiis presbyteros, diaconos et universam turbam vos oportet saepius convocare, quatenus non prout cuilibet libuerit, sed concordantibus animis talem, vobis admonentibus, sibi quaerant sola divinitatis attentione personam, quam nulla contrarietas, a constitutis possit revocare praescriptis.»

¹⁾ Decr. Grat. c. XIII. Dist. LXI. ²⁾ Decr. Grat. c. XVI. Dist. LXI.

³⁾ Cf. c. 1. Dist. LXII.

⁴⁾ Cf. c. XI, Dist. LXIII.

Stephanus (in een brief aan den aartsbisschop van Ravenna): ¹⁾ »Verumtamen in hoc tuam plurimum oportet adhibere sollicitudinem: ut convocato clero et populo, talis ibi eligatur per Dei misericordiam, cui sacri non obvient canones. Sacerdotum quippe est electio et fidelis populi consensus adhibendus est, quia docendus est populus, non sequendus.»

En *Nicolaus* vermaant op zijne beurt den aartsbisschop (*Joannes*) van Ravenna aldus: ²⁾

»Episcopus per Aemiliam non consecres nisi post electionem cleri et populi.»

C. 27 bevat wederom een uitspraak van *Leo* uit zijn 87sten brief, die aldus luidt: »Vota civium, testimonia populorum, honoratorum arbitrium, electio clericorum in ordinationibus sacerdotum expectantur. Per pacem et quietem sacerdotes, qui praefuturi sunt, postulentur: teneatur subscriptio clericorum, honoratorum testimonium, ordinis consensus et plebis.»

Dezelfde zegt in zijn 82sten brief: ³⁾ »Episcopum consecrandum esse de cleri plebisque consensu.»

IV. We gaan thans met een kort woord over de verkiezing der lagere geestelijkheid ons hoofdstuk besluiten.

Een kort woord moet het zijn, omdat wij er zeer weinig van weten.

Zoolang de namen: Bisschoppen en Ouderlingen woorden van gelijke beteekenis waren, oefenden de leden der gemeente een belangrijken invloed uit op de keuze der personen, die tot het presbyteraat werden verheven. Ook na de zegepraal der eerstgenoemden over hunne ambtgenooten werd dit recht der gemeente geëerd, en derhalve is de uitspraak van Rheinwald: »Die Presbyteren wurden

¹⁾ Cf. c. XII, Dist. LXIII.

²⁾ Cf. c. XIII, Dist. LXIII.

³⁾ Cf. c. IV, Dist. LXV.

vom vierten Jahrhundert an durch die Episcopen erwählt," onnauwkeurig en te algemeen.

Behalve de reeds vroeger aangehaalde plaatsen uit Cyprianus, komen hier in aanmerking.

1.) 't Getuigenis van Hieronymus (Ep. IV ad Rustic.) „Cum te vel populus vel pontifex civitatis in clerum elegerit, agito quae clerici sunt," en in zijn Comment. in Ezech. (lib. X c. 23) zegt hij: „Speculator ecclesiae vel episcopus, vel presbyter, qui a populo electus est." ¹⁾

Hieronymus was overigens geen vriend van het algemeene stemrecht. Elders ²⁾ toch laat hij zich hieromtrent aldus uit: »Nonnumquam errat plebis vulgigue iudicium; et in sacerdotibus comprobandis unusquisque moribus suis favet, ut non tam bonum, quam sui similem quaerat Praepositum." ³⁾

2.) De mededeeling van *Possidius* (in vita Augustini c. XXI) dat het de gewoonte der kerk was bij de verkiezing der geestelijkheid aan het volk mede een stem toe te kennen — „atque Augustinum, in ordinandis sacerdotibus et clericis consensum maiorem christianorum et consuetudinem ecclesiae sequendam esse, arbitratum fuisse." ⁴⁾

3.) De uitspraak van *Siricius* ⁵⁾, die op het einde der vierde eeuw den bisschopszetel te Rome bekleedde »Exinde iam accessu temporum presbyterium vel episcopatum, si eum cleri ac plebis evocaverit electio, non immerito sortietur."

4.) De verordening van 't conc. Carthag. IV, (a° 398) c. 22, waarbij van den bisschop, die de geestelijken

¹⁾ Cf. Bingham, *Origenes* II, 105.

²⁾ Ca. Jovinianum lib. I.

³⁾ Zie *Natalis Alexander*. *Hist. Eccl.* III, p. 128.

⁴⁾ Cf. Bingham, t. a. p.

⁵⁾ Ep. I ad Himer. Tarrac. c. X. Cf. Bingham II, 105.

ordenen zou, geëischt werd, dat hij de goedkeuring en getuigenis der burgers zou inwinnen: 1)

»Ut episcopus sine consilio clericorum suorum clericos non ordinet: ita ut civium adsensum et conniventiam et testimonium quaerat.»

Deze bepaling wordt zoowel door Augusti, als door Bingham 2) en Schöne 3) vermeld. Toch is er niet veel bewijskracht aan toe te kennen, daar Hefele in zijne conciliëngeschiede (II, 63 ff.) heeft aangetoond, dat dit concilie nooit heeft bestaan.

Doch de 104 canones, waarvan deze de 22ste zal geweest zijn, zijn ongetwijfeld zeer oud en behooren verschillende — juist niet eenmaal Carthaagsche — synoden toe.

Het geheel schijnt de verzameling van een privaat persoon, die zulk een aantal oudere canones, deels aan Afrikaansche, deels aan andere conciliën ontleende, en vooral velen aan de synoden der Oostersche kerk, weshalve zijn werk in de Italiaansche handschriften den titel »Statuta Orientis" ontving.

Waarschijnlijk is deze verzameling na het begin der pelagiaansche en monophysitische twisten, maar toch reeds vóór het einde der zesde eeuw tot stand gekomen. 4)

Evenwel in vervolg van tijd werd het anders en berustte de keuze bijna geheel bij de bisschoppen: met groote waarschijnlijkheid mogen wij stellen, dat het, in de meeste gevallen, uitsluitend van den bisschop zal hebben afgehangen, wien hij onder den clerus zijner dioecese wilde opnemen.

1) Cf. Augusti, Denkwürdigheiten. Th. XI, s. 262.

2) Origines II, pag. 107.

3) Geschichtforsch. III, 52.

4) Cf. Hefele II, 64.

Tegen het einde der 4e eeuw werden de voorbeelden hoe langer zoo zeldzamer, dat op den »assensus of dissensus populi" nog acht geslagen werd. Wel behield men de gewone formule, waarbij de toestemming des volks gevraagd werd, maar dit was een bloote formaliteit: ¹⁾ het »testimonium populi" werd niet meer noodzakelijk geacht.

De *diakenen* schijnen al zeer vroeg door de bisschoppen op eigen gezag aangesteld te zijn. Reeds Cyprianus zegt in een zijner brieven: »Episcopus facit Diaconos. ²⁾ En de aanstelling van hen, die de lagere klassen en rangen der geestelijkheid innamen, was van 't ontstaan dier ambten af uitsluitend 't werk van den bisschop; noch de gemeente, noch 't collegium der presbyters werd er in gekend.

Wat de diakenen betreft, men moest er allicht toe komen, om te meenen, dat hunne benoeming den bisschop alleen toekwam, daar zij ook alleen door de bisschoppen, zonder medewerking der presbyters, geordend werden.

Bij de wijding van een presbyter, werd de tegenwoordigheid van meerdere presbyters vereischt, daar zij mede

¹⁾ Volgens de »Agenda-Ordinationis" in 't Pontif. Rom. wordt de gemeente nu nog op de volgende wijze toegesproken: »Ne unum fortasse vel paucos aut decipiat assensio, vel fallat affectio, sententia est expetenda multorum. Itaque, quid de ordinandorum actibus aut moribus noveritis, quid de merito sentiatis, libera voce pandatis, et his testimonium sacerdotii magis promerito, quam affectione aliqua tribuatis. Si quis igitur habet aliquid contra illos, pro Deo et propter Deum cum fiducia exeat et dicat: verumtamen memor sit conditionis suae." Cf. Planck p. 436.

²⁾ De bedoelde plaats (Ep. III, § 3) luidt aldus: »Meminisse autem diaconi debent, quoniam apostolos i. e. episcopos et praepositos Dominus elegit, diaconos autem, post ascensum Domini in coelos, apostoli sibi constituerunt episcopatus sui et ecclesiae ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, qui episcopus facit, possunt et contra nos audere diaconi a quibus fiunt."

den »ordinandus" de handen moesten opleggen, terwijl daarentegen volgens synodale bepaling: ¹⁾ "diaconus cum ordinatur, solus episcopus, manum super caput illius ponit, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur."

¹⁾ Conc. Carth. IV, c. 4.

HOOFDSTUK IV.

HET TIJDVAK VAN GREGORIUS DEN GROOTE TOT GREGORIUS DEN ZEVENDE.

In dit tijdvak zullen wij voornamelijk de aandacht vestigen op de Westersche, bijzonder de Gallische kerk. Veel van hetgeen wij hier te verhalen hebben, behoort chronologisch eigenlijk nog in de vorige periode te huis; doch wij hebben 't wenschelijk geacht onze mededeelingen omtrent de Westersche kerk aan te vangen met de nieuwe orde van zaken, teweeggebracht door den val van 't Westersch-Romeinsche rijk.

A. DE WESTERSCHE KERK.

I. Italië.

Wij noodigen derhalve den lezer uit, zich te verplaatsen in 't tijdvak der groote volksverhuizing, op 't oogenblik dat de groote bevelhebber der Herulers en Rupiërs den wankelen troon van den machtelloozen Romulus Augustulus heeft ingenomen met den titel: *Koning van Italië*. Met zijn optreden gaan nieuwe momenten in de geschiedenis der kerkelijke verkiezingen gepaard. Hij was 't, die na den dood van den bisschop van Rome Simplicius, a.o. 483, eene wet uitvaardigde, dat niemand

tot Paus zou mogen gekozen worden, dan met raad en goedkeuring des konings en verzekerde, dat Simplicius zelf hem bezworen had dezen maatregel te nemen, om het schandaal en de menigvuldige wanordelijkheden aan de keuze eens pausen verbonden, te voorkomen.

Op de 5de synode te Rome, ¹⁾ gehouden 6 Nov. 502, onder Symmachus, heeft deze genoemd decreet van Odoacer door de verzamelde bisschoppen doen vernietigen, die eenstemmig waren in hunne afkeuring over een besluit, dat niet slechts aan de leeken, maar aan de geestelijkheid zelve alle aandeel aan de verkiezing ontzeide.

Overigens schijnt Odoacer door de bloedige oorlogen, die hij te voeren had, verhinderd te zijn geweest, veel kennis van de verkiezingen der pausen te nemen: althans Felix (483), Gelasius (492) en Anastasius (496) zullen, naar canonische wijze, door volk en clerus gekozen zijn.

Theodorik, het beroemde opperhoofd der Oostgothen, had, nadat hij de machtige beheerscher van het Romeinsche rijk geworden was, al aanstonds gelegenheid bij de verkiezing eens Pausen werkzaam op te treden.

Te Rome waren clerus en senaat in twee partijen verdeeld, waarvan de eene Symmachus, de andere Laurentius op den bisschopszetel plaatsten (498). Daaruit ontstond een groot oproer, niet zonder bloedstorting, rooverij en allerlei booze stukken. Eindelijk kwamen de beide Pausen hierin overeen, dat zij te zamen naar Ravenna zouden vertrekken, om hunne zaak aan het oordeel van den ariaanschgezinden koning *Theodorik* te onderwerpen. Deze besliste ten gunste van Symmachus, die het eerst gekozen was en de meeste aanhangers had.

¹⁾ Staudenmaier noemt deze synode ten onrechte Syuod. Roman. IV. De Vite was de zoogen. Synodus Palmaris, zoo genoemd „a porticu beati Petri Apostoli quae appellatur ad Palmaria.” Cf. Hefele, Conciliengesch. II 623.

»Ziet,» zegt Baronius in zijne Annales, »waartoe de nood deze twistenden heeft gebracht, dat ze om het oproer te stillen, hetwelk de gansche stad in een bloedbad zou gezet hebben, zich goedwillig onder 't oordeel van een kettersch koning hebben gesteld.»¹⁾

Intusschen vernieuwde Theodorik het decreet van zijn voorganger, waardoor de besluiten der roomsche synode krachteloos werden gemaakt.

Nu was dan Theodorik ook wel gedwongen, zich in de verkiezingszaak te mengen: want vier jaren na de eerste oproerige beweging, stak de partij van Laurentius wederom het hoofd op, zware en gewichtige beschuldigingen inbrengende tegen Symmachus. De koning achtte het noodig met voorbijgang van beiden aan Petrus Altinatis den bisschopsstaf over te reiken.

Door eene der Roomsche Synoden, misschien wel de Palmarische, werd Symmachus vrijgesproken en werden zijne tegenstanders veroordeeld. Dit blijkt o. a. uit eene oorkonde van 't jaar 606,²⁾ waarin de Roomsche diaken Johannes, die vroeger aan de zeide der tegenpartij stond, zijne onderwerping aan Symmachus in de volgende woorden verklaart: »consentiens quae veneranda synodus iudicavit atque constituit, anathematizans Petrum Altinatem et Laurentium Romanae ecclesiae pervasorem et schismaticum.» Ten laatste kreeg Symmachus ook den koning zelve op zijne hand, die nu beval, dat hij alleen als bisschop van Rome erkend worden moest.

De aanstelling der beide volgende pausen: Hormisdas (514) en Johannes (523) geschiedde door vrije keuze. Na den dood van dezen laatsten, die van verraad jegens

¹⁾ Deze en enkele andere bijzonderheden omtrent verkiezingen van Pausen, hebben wij ontleend aan het „Catholijk Memory-boeck van Petrus Cabeljau, Bedienaar des H. Evangeliums enz. Tot Leyden A^o. 1661.

²⁾ Cf. Hefele, II 530.

Theodorik beschuldigd, naar men wil, ¹⁾ door dezen zal omgebracht zijn, werd Felix als zijn opvolger door den koning op den pauselijken stoel verheven.

Theodorik werd door zijn kleinzoon *Athalarik* opgevolgd. Deze vaardigde een edict uit om partijhaat en oploopen bij de electie te verhinderen. Geen paus of bisschop mocht zijn ambt door geld of andere ongeoorloofde middelen trachten te verwerven. Die dit bevel overtraden, zouden voor kerkroovers en eerloozen, de keuze zelve voor simonie en ongeldig verklaard worden. Dit decreet, dat door den praefect der stad aan senaat en volk werd afgekondigd, moest in marmeren tafelen gegrift en voor den voorhof van den heiligen Petrus gesteld worden.

Doch de aanstelling en bevestiging der bisschoppen door den koning zou den kandidaten duur te staan komen; althans *Athalarik* eischte als schatting van den roomschen bisschop 3000, van de metropolitanen 2000 en van de bisschoppen der kleinere plaatsen 500 solidi ²⁾.

Na Felix (III) waren bisschoppen van Rome *Bonifacius II* met behulp van *Athalarik* paus geworden in 530, *Johannes II* (531), *Agapetus* (535).

Na den dood van *Agapetus* (536) plaatste *Theodatus*, koning der Gothen, *Sylverius*, een zoon van paus *Hormisdas*, op den pauselijken stoel, zonder cenigen vorm van canonische electie in, aanmerking te nemen, allen, die zich tegen zijne wil zouden verzetten, bedreigende met den dood. In 't algemeen heerschte *Theodatus* met de grootste hardheid en wreedheid.

Doch de dagen van de heerschappij der Gothen waren geteld. Na een tienjarigen strijd van *Totila* met *Belisarius* (541—552) werd Italië wederom eene provincie van 't grieksche keizerrijk.

¹⁾ Zie P. Cabeljau a. w. pag. 523.

²⁾ Zie Staudenmaier a. w. s. 67.

Nu was het de keizerin Theodora, die allerlei machinatiën op 't touw zette en grooten invloed uitoefende op de verkiezing van de bisschoppen van Rome.

Zij begeerde van Vigilius de herstelling van den ketter Anthimus als bisschop van Constantinopel en beloofde hem daarvoor de pauselijke waardigheid, mits hij daarenboven nog 200 goudstukken betalen wilde. Belisarius kreeg nu bevel Sylverius onder een of ander voorwendsel af te zetten. Men beschuldigde hem, dat hij de stad aan de Gothen had willen verraden; hij werd verdreven en Vigilius werd alzoo op schandelijke wijze en door simonie tot bisschop verheven ¹⁾.

De opvolger van Vigilius was Pelagius (I) a.o. 555. Aan den invloed van Justinianus had hij zijne aanstelling te danken. De Romeinen waren er weinig mee ingenomen. Te Rome, zegt Baronius, was er geen bisschop te vinden die hem wijden wilde, en men moest deze taak aan een priester van Ostia opdragen, 't geen nooit te voren was geschied ²⁾. Zoolang voorts Italië eene provincie was van het byzantijsche rijk was de inmenging des keizers bij de electie der bisschoppen in het algemeen en bij die der pausen in het bijzonder eene bestendige. Johannes (III), die in 560 Pelagius opvolgde, en Benedictus (I) hadden beiden hunne aanstelling aan den keizer te danken; en 't wordt door zijn levensbeschrijver Anastasius zeer uitdrukkelijk als eene bijzonder opmerkelijke afwijking vermeld, dat Pelagius II a.o. 577 zonder voorafgaande kennis en approbatie des keizers werd aangesteld, omdat te dien tijde Rome door de Longobarden belegerd werd ³⁾.

Opvolger van Pelagius was de beroemde Gregorius I,

¹⁾ Cf. Staudenmaier s. 69.

²⁾ Cf. Cabeljau pag. 525.

³⁾ Cf. Cabeljau pag. 526.

zeer terecht de Groote bijgenaamd ¹⁾. Hij is op zeer buitengewone wijze op den bisschopsstoel verheven. »In 't jaar 590 werd Rome door een pestziekte geteisterd. Paus Pelagius was een harer eerste slachtoffers. Gregorius (destijds abt van een klooster door hem gesticht) vermaande het volk ernstig tot boete en bekeering. Om de drie uren trokken processieën door de straten, waaruit slechts één gebed hemelwaarts steeg: *Kύριε ἐλέησον* — »Ontferm U, Heer," dat met het zingen van boetpsalmen werd afgewisseld²⁾.

Op niemand anders dan Gregorius, viel nu de keus voor den opvolger van Pelagius. Maar de abt wilde zich door de vlucht daaraan onttrekken en schreef bovendien aan den keizer om hem te verzoeken, de keus niet te bekrachtigen. Het baatte niet. Het volk zorgde, dat de brief zijne bestemming niet bereikte. Hij zelf werd medegesleept naar de St. Pieterskerk en tot bisschop gewijd.

Gregorius stond tot 604 aan 't hoofd der R. katholieke kerk en bestuurde haar met krachtige hand. Merkwaardig als kettervervolger, als kerkelijk Regent en als heidenbekeerder (vooral tegenover de Angelsaksen), bovendien een streng en ernstig asceet, is hij in de geschiedenis des pausdoms een groote en schitterende figuur.

De keizers moesten nu al langzamerhand hunne macht in Italië zien verminderen; — onder paus Benedictus II (684) hief zelfs keizer Constantinus Pogonatus alle keizerlijke inmenging op en bepaalde hij, dat men den bisschop van Rome voortaan geheel vrij zou mogen verkiezen en

¹⁾ Zeer lezenswaard over dezen kerkvoogd, is 't geen Dr. Pierson over hem schrijft in zijne Gesch. van het R.-Katholic. II pag. 333 vlg.

²⁾ Deze beschrijving is door Pierson ontleend aan Gregorius van Tours. Histor. Francorum, Lib. X. c. 1.

terstond daarop ordenen, zonder eerst de approbatie des keizers af te wachten.

Doch middelerwijl oefenden de lombardische koningen grooten invloed op de keuze der bisschoppen uit, terwijl voorts de frankische koningen het drijven der lombardische partij vaak weerstreefden en menig paus aan hen zijne aanstelling of zijne bevrijding uit eenige ongelegenheid te danken had.

Aan de heerschappij der Longobarden werd in 774 door Karel den Grooten een einde gemaakt, nadat zij tweehonderd zes jaren geduurd had.

Toen later Italië in de macht der duitse keizers kwam, ging de vorstelijke invloed zeer vaak in eigenlijke benoeming over: dat de aanstelling en althans de bevestiging der pausen geheel van hen afhing, zullen wij te gelegener tijde aanwijzen. ¹⁾ En hiermede stappen wij van Italië af.

II. Afrika.

Toen Genserik, de koning der Vandalen, van alle volksveroveraars, die in deze periode nieuwe staten gegrondvest hebben, de wreedste en heerszuchtigste, beheerscher van Afrika was geworden, verjoeg hij schier alle kerkvorsten en 't getal der bisschoppen werd van 164 tot 3 teruggebracht. ²⁾

Onder hem kon natuurlijk van bisschopskeuzen geen sprake zijn. Hij was 't vleesch geworden despotismus, en dulde niemand nevens zich.

Genserik werd opgevolgd door zijn zoon Humerik. Op verzoek van keizer Zeno en van de keizerin Placida, liet deze de keus van een bisschop van Karthago toe, nadat deze gemeente 24 jaren lang herderloos geweest was: doch

¹⁾ Zie de rubiek Deutschland.

²⁾ Cf. Staudenmaier a. w. s. 75.

de koning gaf zijne toestemming niet dan onder beperkingen, die het wenschelijk moesten maken, liever geen bisschop te hebben. Evenwel het volk begeerde onstuimig eenen herder en men moest het ter wille zijn. Andere bisschoppen, die zich tegen den wil des konings lieten wijden, baanden zich den weg tot het martelaarschap.

Te Tipaja in Mauritanie stelde Hunerik een Ariaan tot bisschop aan. Toen dientengevolge een groot aantal burgers naar Spanje was uitgeweken en de bisschop zich hierover bij den koning beklaagde, zond deze zijne beulen om de inwoners der stad de gruwelijkste martelingen te doen ondergaan.

Alle bisschoppen die hem mishagden verdreef Hilderik en Trasimundus verbood elke vrije keus en wijding ¹⁾.

III. Spanje.

In het midden der 5e eeuw kwam Spanje onder de heerschappij der Westgothen. Hunne vorsten, ofschoon Arianen, lieten de orthodox-geloovigen in den regel met vrede. Tot op Reccared mengden zij zich zelden in de verkiezing der bisschoppen. Wij bezitten althans een document waaruit dit kan opgemaakt worden: een schrijven nl. waarin sommige bisschoppen zich bij paus Hilarius (461) beklagen, dat anderen gewoon waren zelven hun opvolger te benoemen.

Onder Reccared werd in 't jaar 589 te Barcelona ²⁾ een concilie gehouden, 't welk (canon 3) bepaalde, dat nadat door clerus en volk 2 of 3 candidaten gekozen en aan

¹⁾ Cf. Staudenmaier p. 75—76.

²⁾ Zie boven blz. 8.

den metropolitaan voorgesteld waren, de beslissing aan het lot zou worden overgelaten. ¹⁾

Het 4e concilie van Toledo a^o 633 ²⁾ bepaalt in zijnen 19en canon, dat de wijding eens bisschops door minstens 3 bisschoppen moet geschieden; van de eigenlijke keuze is hier geen sprake.

Intusschen wordt door 't 12e concilie van Toledo (a^o 681) het recht der verkiezing van bisschoppen door den koning als een bestaand en onloochenbaar recht erkend, en daar het — door den afstand of andere oorzaken. — dikwijls gebeurde, dat de vacante zetel zeer lang onvervuld bleef, werd bepaald »dat in het vervolg de aartsbisschop van Toledo — onverminderd de rechten der overige metropolitaan-bisschoppen — elken bisschop, *dien de koning benoemd had*, tot welke kerkprovincie hij ook behooren mocht, zou wijden, indien hij hem waardig achtte (canon VI).

Vervolgens moest de gewijde zich binnen een tijdsverloop van 3 maanden bij zijn eigen metropolitaan voegen. ³⁾

Door volgende synoden werd deze bepaling herhaald. Uit canon XII van 't 16e concilie van Toledo (a^o 694) blijkt, dat de aanstelling van bisschoppen door den koning regel was, maar ook dat de conciliën zich meermalen daarmede onledig hielden. ⁴⁾

Toen Spanje later onder de heerschappij der Mooren was gekomen, was de toestand der Christenen natuurlijk geheel veranderd. Hoedanig die was, verklaren wij niet te weten. Staudenmaier ⁵⁾ zegt er slechts dit van: »die

¹⁾ Staudenmaier p. 78, spreekt van koninklijke bewilliging door brieven, maar hiervan is in de vier canones dezer synode niets te vinden. Voorts verwacht hij 't conc. Barc. met 't concil. Tolet. IV. Cf. Hefele III, p. 56.

²⁾ Cf. Hefele III, 75.

³⁾ Cf. Hefele III, 288.

⁴⁾ Cf. Hefele III, 322.

⁵⁾ T. a. p. s. 80.

Christen erhielten freie Religionsübung, Sprache, Gesetze und Obrigkeit." In hoeverre deze uitspraak juist is, kunnen wij niet beoordeelen.

Intusschen is het zeker, dat in vervolg van tijd de Christenen met ruw geweld en groote wreedheid door de ongeloo- vigen behandeld werden. Er kwam eerst verademing, toen de Gothen onder aanvoering van Pelayo na een langdu- rigen en hardnekkigen strijd de barbaren hadden verjaagd. Nu werd ook de grond tot een nieuw Spaansch rijk ge- legd en in 914 werd door Orduncho II de koninklijke waardigheid in Leon weer hersteld ¹⁾.

In de meeste steden werden kathedraalkerken gesticht, de gevluchte bisschoppen teruggeroepen, nieuwe aangesteld, maar te gelijkertijd eene zekere leenplichtigheid ingevoerd.

Hierdoor werd een band tusschen kerk en staat geslo- ten, voortaan onverbrekkelijk en waarvan 't eerste gevolg was, dat nu alle macht bij den koning berustte, die alle kerkelijke aangelegenheden naar willekeur bestierde. Van bisschopsverkiezing door clerus en volk derhalve geen sprake: de geestelijken werden aangesteld, bestraft, afgezet, alles enkel en alleen krachtens 't hoog gezag van den koning: geen tusschenkomst van metropolitaan-synoden of pauselijk bevel werd geduld.

De eerste koning van Spanje, die niet geheel eigen- machtig handelde, maar de medewerking des pausen (Jo- hannes IX) inriep, was Alphonsus de Groote. Het betrof de inwijding der nieuw gebouwde kerk van St. Yago en de aanstelling van een metropolitaan-bisschop aldaar. De tijdsomstandigheden maakten 't voor den koning wen- schelijk, dat een en ander van den pauselijken stoel uitging.

¹⁾ Cf. Staudenmaier s. 133 ff.

IV. Brittannië ¹⁾.

Uit Gallië werd door eene koningsdochter 't christendom op dit eiland ingevoerd. Bertha de dochter van Charibert werd uitgehuwlijkt aan Ethelbert, koning van Kent. Zij nam een Gallischen bisschop met zich mede naar het hof van Canterbury, en bekeerde haren gemaal.

Edwin, koning van Northumberland huwde Ethelburga, de dochter van Ethelbert van Kent, en werd eveneens door zijne gade tot 't christendom gebracht. Ook had Ethelburga, even als Bertha, een bisschop met zich gevoerd.

Voorts verdient de zendingsarbeid van den monnik Augustinus — den lateren aartsbisschop van Canterbury, afgezonden door paus Gregorius de Grootte, al onze bewondering en waardeering. Zijne werkzaamheid gaf aan de verbreiding van het Christendom den krachtigsten stoot.

Wat nu de bisschopsverkiezingen betreft, 't ging hier als bij de Duitsche volken. De koningen oefenden den meesten invloed uit; zonder hunne goedkeuring kon niemand tot de bisschoppelijke waardigheid geraken; de keuze moest steeds in hunne tegenwoordigheid geschieden. Reeds vóór de 9^e eeuw werden de meeste bisschoppen door de koningen benoemd en in de 9^e en 10^e eeuw werden meermalen bisdommen van wege het hof verkocht. Overigens hing alles veel af van de persoonlijkheid zoowel der koningen als der bisschoppen zelven. Was de koning een krachtig regent, zijn gezag was dan schier onbeperkt; — was hij daarentegen een zwak man, dan werd vaak menige aanstelling aan zijn invloed onttrokken en de aartsbisschop van Canterbury of ook wel de paus van Rome bepaalde de keus. Eene enkele maal was de stem der bisschoppen vooral bij de bezetting van den zetel van Canterbury niet geheel nitgesloten. Staudenmaier ²⁾ deelt

¹⁾ Cf. Staudenmaier, 93 ff. 131 ff.

²⁾ S. 132.

er enkele voorbeelden van mede. Doch meestal werden de verkiezingen geheel naar 't goeddunken des konings geleid.

Nog meer invloed verkreeg deze, toen op eene in 971 te Londen gehouden synode aan den koning 't investituurrecht werd toegekend, 't welk de paus aanstonds bevestigde.

V. Het Frankische rijk.¹⁾

A. Het merovingische tijdvak tot op Karel de Grootte.

Clovis was de eigenlijke stichter van het Frankische rijk. Hij nam het eerst 't Christendom aan en hem volgden de Franken.

De nadere bijzonderheden hieromtrent gaan wij met stilzwijgen voorbij; ze zijn dan ook algemeen bekend en in alle meer of min uitvoerige handboeken der algemeene geschiedenis te vinden.

Wij hebben ons bovendien tot ons onderwerp te beperken.

Hoe stond 't hier in 't Frankenrijk met de kerkelijke verkiezingen geschapen? Met de beantwoording dezer vraag, zonder meer, gaan we ons bezig houden. En dan zal 't ons al spoedig blijken, dat, wat we reeds ten opzichte van Spanje opmerkten, ook van de Franken geldt, dat nl. de invloed der koningen groot, bestendig, regel, ja recht was, en bevestigd werd door de conciliën zelve.

»Hier treedt,» zegt Staudenmaier²⁾, »het groote onderscheid tusschen de Oostersche en Westersche kerk op den voorgrond. In de Oostersche kerk behoorden be-

¹⁾ Verg. voor 't Frank. rijk Gregorius Turonensis in vita S. Galli.

²⁾ Cf. Gesch. der Bischofsw. s. 81 ff.

noemingen door vorsten tot de uitzonderingen en was de canonische verkiezingswijze regel; indien zij plaats grepen, 't was bij de vervulling van gewichtige zetels van groote beteekenis voor de staatkunde, bij de bisdommen der residentie en van de hoofdsteden des rijks; het bleven altijd willekeurige handelingen, door bijzondere omstandigheden teweeggebracht; ze werden nooit tot regel of recht, allermintst als zoodanig door de kerk zelve erkend. In het Westen daarentegen was de invloed der regenten rechteus erkend en voortdurend uitgeoefend, en dat niet alleen bij voorname bisdommen, maar bij alle zonder uitzondering.

Of reeds Clovis, de stichter des rijks, zich in de verkiezingen van bisschoppen gemengd heeft, is niet met zekerheid uit te maken. Dat hij zich met kerkelijke zaken in 't algemeen en met name met de wijding van priesters bemoeid heeft, kan blijken uit een brief van Remigius ¹⁾ (die hem gedoopt had), waarin deze vermeldt, dat de koning van hem geëischt had zekeren Claudius, op wien de smet van een zware misdaad kleefde, te wijden en zich tegenover de bisschoppen, die hem hiervan een verwijt maakten, verontschuldigt door zich eenvoudig op den wil des konings te beroepen.

Dit is evenwel zeker: zij 't ook, dat Clovis zelf geene keuzen op eigen gezag hebbe bewerkstelligd, dat zijne zonen aanstonds daartoe overgingen, zoodat reeds onder zijne naaste opvolgers in geheel Gallië geen bisschop zonder koninklijke goedkeuring gekozen mocht worden. En in de meeste gevallen kozen zij zelve. Zoo stelde, b. v. Clovis' derde zoon, Theodorik (529), Nicetius tot bisschop van Trier aan ²⁾.

¹⁾ Remigii Epist. I, ad tres Episcopos.

²⁾ Cf. Staudenmaier s. 82 ff.

Een duidelijk bewijs, dat de koninklijke bemoeiingen zich te ver uitstrekten, levert ons een besluit van de synode te Clermont in Auvergne (Concilium Arvernense) in 535.

Deze synode, met toestemming van koning Theodebert van Austrasië, kleinzoon van Chlodwig d. Gr., door vijftien bisschoppen gehouden, aan wier hoofd de aartsbisschop Honoratus van Bourges stond, bepaalde in *canon 2*, dat een bisschop door de geestelijken en het volk onder toestemming van den metropolitaan gekozen zou worden en hij, die door gunst van machtigen of door list op den bisschopszetel geplaatst was, zou uitgesloten worden uit de gemeenschap.

In 549 had de groote vijfde synode van Orleans plaats, wier protokol door 7 aartsbisschoppen, 43 bisschoppen en 21 bisschoppen-plaatsvervangers onderteeekend werd. De 10^e canon bepaalt: »niemand mag door geschenk of koop in het bezit van een bisdom komen, maar *met toestemming des konings*, (opmerkelijk is 't, dat hier de toestemming van 't hof wettig door de kerk erkend wordt) zal na de keuze van clerus en volk (volgens de oude canones) de nieuwe Bisschop door den metropolitaan of diens plaatsvervanger gewijd worden, met medewerking der provinciaal-bisschoppen. Wie een bisdom koopt wordt afgezet.¹⁾

Intusschen had de geestelijkheid zelve meermalen den Koning aanleiding gegeven om zich in de verkiezingen te mengen.

De toeloop van menschen die zich door koninklijken invloed in het bezit van bisdommen gesteld wenschten te zien, was zóó groot, dat de bisschoppen op de 1^e synode van Orleans (*Aurelianensis I, den 10 Juli 511*) verordenden, dat geen geestelijke, abt, priester of monnik zich zonder

¹⁾ Vg. Staudenmaier's *Gesch. der Bischofswahlen*. s. 80 ff.

uitdrukkelijke vergunning en aanbeveling van den bisschop tot den koning om kerkelijke beneficiën mocht wenden, (canon VII.)¹⁾ Wie het toch deed, zou zóo lang van zijn ambt beroofd en van de communie uitgesloten zijn, tot hij toereikende boete gedaan had.

Ook hier bleek echter al ras het gevaarlijke, dat er gelegen is in de inmenging der wereldlijke macht in zaken van kerkbestuur of in de regeling van de geestelijke belangen van eenig kerkgenootschap.

Als de koning goedgezind is, als hij met hart en ziel aan de kerk verknocht, hare belangen met oprechten, eerlijken zin voorstaat, dan kan, hoe ook in abstracto af te keuren, zijne inmenging in de werkelijkheid der gemeente ten goede komen; — maar indien niet, indien hij door hebzucht geleid en gedreven wordt?

En zoo was het hier: reeds ten tijde van Theodorik klaagt Gregorius van Tours over simonie en kwam de onheilige gewoonte in zwang, dat de priesterlijke waardigheid door den koning verkocht werd; en dezelfde²⁾ verhaalt van koning Gunthram, dat deze met al de verbittering van een beleedigd eergevoel, aan een priester, die het bisdom Bordeaux door simonie aan zich wilde brengen, deze woorden schreef: »Het is mijne gewoonte niet, de priesterwaardigheid voor geld te verkoopen.»

En het schijnt wel, dat deze toestand nog geruimen tijd heeft voortgeduurd.

Intusschen werden er door de bisschoppen gedurig pogingen aangewend, om den nadeelig geworden invloed der koningen te fnuiken en de vrijheid der verkiezingen te verzekeren.

Op de 3de synode van Parijs (die volgens Hefele³⁾

¹⁾ Cf. Hefele, Conciliengesch., II, 644.

²⁾ Greg. Tur. I. VI c 39.

³⁾ Conciliengeschichte, Th. II, p. 10.

waarschijnlijk in 't jaar 557 zal gehouden zijn, en door 13 bisschoppen en 2 aartsbisschoppen werd bijgewoond en gepresideerd door den aartsbisschop Praetextatus van Bourges) werd déze bepaling als No. 8 van de 10 canones opgenomen: »Aan geen stad mag iemand als bisschop opgedrongen worden, die niet door volk en clerus volkomen vrij gekozen is. Hij mag niet op bevel van den vorst of op welke andere wijze ook, tegen den wil van den metropolitaan en de provinciaal-bisschoppen aangesteld worden. Waagt iemand het, steunende op koninklijk bevel, zich op dezen hoogen zetel in te dringen, zoo mag hij door de provinciaal-bisschoppen niet opgenomen worden,» enz.

Eene latere synode, ¹⁾ door Chlotarius II, die in het jaar 613 alleenheerscher van het frankische rijk geworden was, bijeengeroepen, en tot welker bijwoning hij alle bisschoppen des rijks had uitgenoodigd, heeft laatstgenoemde bepaling herhaald en gehandhaafd en in haren 1sten canon aldus samengevat: »De oude voorschriften betreffende de bisschopsverkiezingen zullen van kracht blijven. Slechts hij zal geordend worden, dien *a* de metropolitaan met de provinciaal-bisschoppen, *b* de clerus en *c* het volk zonder simonie hebben gekozen.»

De 2de canon bepaalt, dat geen bisschop zich zelven een opvolger mag benoemen en tevens, dat hij voor zijn leven benoemd is, tenzij hij volkomen ongeschikt voor zijn ambt blijke.

Nog denzelfden dag vaardigde koning Chlotarius een edict uit, waarin hij de verordeningen dezer synode bekrachtigde, doch, hoe nauw hij het met de hier gemaakte bepalingen ten opzichte der electie nam, kan blijken uit de clausule, die hij aan canon 1 toevoegde: »Si persona

¹⁾ Deze synode is bekend als Parisiensis V en werd den 18 October 614 of 615 gehouden.

digna fuerit electa populo et clero per ordinationem regis ordinetur. Vel certe, si [NB] de palatio eligitur, per meritum personae et doctrinae ordinetur."

Nog andere canones dezer synode, als can. 4 en 7, werden op deze wijze door den koning geïllustreerd. Onbegrijpelijk mag het heeten, dat de koning ten slotte verklaart in overeenstemming met de bisschoppen van 't concilie deze verordeningen gemaakt te hebben. Het behoeft nauwelijks aangewezen te worden, hoe door de genoemde koninklijke clause alle kracht aan de synodale bepaling ontnomen was. Hoe gemakkelijk immers konden nu allerlei zwaarigheden bijgebracht worden ter bekrachtiging der kerkelijke electie, als de koning zich eens ernstig had voorgenomen het tweede gedeelte zijner reservatie toe te passen en »*de palatio*'' een bisschop te zenden.

Bovendien het bewijs is voorhanden, hoe weinig Chlotarius zich aan den door hem bekrachtigden canon gehouden heeft.

Onze geschiedschrijver van dit tijdvak, Gregorius van Tours, vermeldt in het 4^e boek van zijne historiën, c. 26, hoe Chlotarius II nog even vóór zijn dood zekeren Emerius tot bisschop van Saintes benoemde en er een dekreet aan toevoegde, dat zijn wijding beval buiten de toestemming van den metropolitaan.

Toen nu de koning gestorven was, verzamelde Leontius, aartsbisschop van Bordeaux eene provinciaalsynode, op welke Emerius afgezet en Heraclius, een priester te Bordeaux, in zijne plaats verkozen werd. De bisschoppen zonden aanstonds de electie-acte, van hunne handteekeningen voorzien, door de handen van een priester aan koning Charibert, den zoon van Chlotarius naar Parijs ¹⁾.

De priester berichtte den koning de afzetting van Eme-

¹⁾ Zie dit geheele verhaal bij Staudenmaier t. a. p. pag. 85.

rius, die op onwettige wijze gekozen was, en drong er op aan, dat de koning eene rechtmatige tuchtiging zou doen toekomen aan hen, die door de vroegere aanstelling de canones der kerk geschonden hadden, met de bijvoeging dat het nemen van dien maatregel zijne regeering stellig ten zegen zou zijn.

Met welk gevolg? De koning ontstak in hevigen toorn en riep uit: »Meent gij dan, dat er van Chlotarius' zonen geen meer overig is, die zijne handelingen verdedigen en handhaven durft, daar gij het gewaagd hebt zonder ons bevel een bisschop te verjagen, dien *hij* gekozen heeft!» Den priesterlijken hoodschapper liet Charibert tuchtigen en zond hem in ballingschap, Emerius werd op zijn bevel weêr op den bisschopszetel te Saintes gesteld en zoowel de aartsbisschop als de andere bisschoppen moesten, elk naar hun inkomen, aanzienlijke boeten opbrengen.

Intusschen kon een al te groote beperking van den invloed des monarchs den rijksgrooten niet aangenaam zijn, die, gelijk bekend is, voor zich zelven of voor hunne betrekkingen en vrienden naar het bezit van voordeelige bisschopszetels haakten, en hunne wenschen eerder bevroedigd konden zien, wanneer bij den koning, dan wanneer bij de kerk de electie berustte. --- Want het aanzien en vooral de goederen der bisschoppen wekten zelfs de begeerte van hertogen en graven op. Het is, volgens Gregorius van Tours, zelfs gebeurd, dat een Major Domus den bisschopszetel bekleedde.

Vrije keuzen behoorden tot de uiterste zeldzaamheden; de hofmeiers oefenden er grooten invloed op uit. Dat gunst en willekeur hierbij voorzaten, laat zich gemakkelijk begrijpen; evenzeer dat groote sommen gelds, of eene schatting in soldaten en paarden hier de krachtigste hefboomen waren. Zelfs leeken werden tot dien prijs met bisdommen begiftigd.

Merkwaardig is het, dat zelfs enkele conciliën deze inmenging der wereldlijken bekrachtigden. Zóó de synode te Soissons in 744, waar 23 bisschoppen tegenwoordig waren, onder voorzitting van Pepijn. Ook Bonifacius, sedert kort tot aartsbisschop verheven, en als pauselijk legaat met toestemming van Pepijn en Karloman ook in Westfrankenland (Neustrië) werkzaam, zal deze synode bijgewoond hebben. 1)

Van Bonifacius was het denkbeeld, om door synoden verbetering in den deerniswaardigen toestand der kerk te brengen, allereerst uitgegaan, en Karloman en Pepijn waren hem hierin behulpzaam. Dat hij zeer bekommerd en bitter bedroefd was over den nood der kerk zijner dagen, blijkt uit zijn schrijven ²⁾ aan paus Zacharias: »De godsdienst,» zegt hij, »is nu reeds bijna 70 jaren geheel in verval; de Franken hebben sedert meer dan 80 jaren geene kerkvergadering gehouden, noch ook een aartsbisschop gehad. Vele bisdommen zijn in handen van hebzuchtige leeken of van ontuchtige geestelijken, die alleen op tijdelijk voordeel acht geven »a scortatoribus et publicanis.» Er zijn er — en hij kende ze onder de geestelijken — die, na van hunne jeugd af in ontucht, echtbreuk en allerlei onreinheid gewandeld te hebben, als diakenen nog 4 of 5 bijzitten onderhielden en dan later priesters en bisschoppen geworden zijn zonder zich te beteren. Anderen zijn wel geen hoereerders of echtbrekers, geven althans voor kuisch te leven, maar zijn drinkebroërs en strijdlustigen, jagers en soldaten, die zich niet ontzien in den krijg met eigen hand menschenbloed te vergieten.»

De zoogenaamde nationaalsynoden ³⁾ van Bonifacius zijn zes in getal — twee austrasische: het concilium germanicum

1) Vg. Hefele, a. w. III. p. 487.

2) Würdtwein. Epist. S. Bonif. ep. 51.

3) Vg. Hefele, a. w. III. 467.

onder Karloman in 742, en dat van Liptines of Liffines (ten onrechte door sommigen voor 't tegenwoordige Lestines in Henegouwen gehouden) 1 Maart 743; ¹⁾ dan een neustrisch te Soissons in 744, onder voorzitting van Pepijn; vervolgens in 745 een concilium germanicum II te gelijk voor het oostelijk en westelijk Frankrijk; een frankische generaal-synode in 747 (hetzelfde jaar waarin Karloman van zijne waardigheid afstand deed en monnik werd); en eindelijk de synode te Düren in 748 onder Pepijn, die in 751 tot koning uitgeroepen werd. Deze vergaderingen waren niet, gelijk ook Bonifacius zeer zeker gewenscht had, van zuiver kerkelijken aard, waarin geestelijken over geestelijke zaken handelden, maar in vollen zin concilia mixta, waarin naast de bisschoppen ook graven en andere rijksgrooten plaats namen. Hare besluiten zijn dan ook niet in den vorm van een synodaal protokol, maar als capitulariën door den Major-domus ondertekend tot ons gekomen.

Zoo begint het protokol van het concilium Germanicum anno 742 aldus ²⁾: »Ego Carlomannus, dux et princeps Francorum, anno 742 ab incarnatione Domini" cet..... (volgen de namen van den aartsbisschop Bonifacius en eenige andere bisschoppen door hem vereenigd »om hunnen raad te vernemen, hoe de wet Gods en de kerktucht, die in de dagen der vorige vorsten geheel in verval was geraakt, zou hersteld worden, en hoe het christenvolk tot het heil hunner ziel zou komen") en verder vangt de eerste canon aldus aan: »Per consilium sacerdotum et optimatum meorum ordinavimus per civitates Episcopos et constituimus

¹⁾ Hahn in zijne dissertatie »qui hierarchiae status fuerit Pippini tempore," Breslau 1853 p. 36 sq. verlegt de synode v. L. naar 't jaar 745 en identificeert haar met het frankische synodaal-concilie van dat jaar.

²⁾ Vg. Hefele, a. w. III. 466.

super eos Archiepiscopum ¹⁾ Bonifacium, qui est missus S. Petri."

Een volledig verslag van de concilien van Bonifacius te leveren, behoort niet tot onze taak; verordeningen omtrent de verkiezing van bisschoppen en lagere geestelijken zijn in hare akten niet te ontdekken. Zij bestendigen den ouden toestand, met dien verstaande, dat aan Bonifacius zelve en aan den paus van Rome (want zonder overleg met dezen deed Bonifacius niets) groote invloed op de bisschopskeuzen toegekend werd.

Zóó werden door hem nieuwe metropolitaanzetels gesticht, andere bisschopszetels — vaak door leeken bezet — van nieuwe waardigheidbekleeders voorzien; in 't kort: hij hervormde het hierarchisch systeem en breidde het zooveel mogelijk uit. Grooten invloed had hij ook, zooals bekend is, op de kerkinrichting van ons vaderland.

De totaalindruk nu, dien wij van de bisschopsverkiezingen in dit tijdvak krijgen, is wel deze: dat zij meestal van de koningen afhingen en aan de stem van geestelijkheid en volk maar zelden het oor geleend werd.

De koningen beschouwden het niet slechts als recht, maar zelfs als plicht, bij de electie mede te werken. Staudenmaier, ²⁾ die dit tijdvak vrij uitvoerig behandelt, deelt den tekst mede van den aanhef eener oorkonde, bij welke de koning een bisdom vergaf, aldus: »Ofschoon wij door onze koninklijke waardigheid met vele bezigheden en zorgen overstelpt zijn, zoo vinden wij toch niets

¹⁾ Eerst in 746 verkreeg B. een vasten zetel als aartsbisschop van Mainz, doch niet zonder hevigen tegenstand van de zijde veler bisschoppen. Na heftigen strijd (certamen coram regibus et coram universo Senatu populi Francorum) werden de tegenstanders beschaamd, en B. door Karloman en Pepijn op den metropolitaanzetel van Mainz verheven.

²⁾ Vg. s. 89.

meer betamend (anständiger) voor eenen vorst, dan dat hij, als eene gemeente haren herder verloren heeft, aan zulke personen het bisschoppelijke ambt overdrage, die het volk niet minder door vroomheid en een goed voorbeeld dan door ernst en gestrengheid weten te regeeren."

Dezelfde schrijver citeert ook — ten bewijze, dat de koninklijke inmenging, die vaak tot eigenlijke benoeming overging, in 't algemeen sterk op den voorgrond stond — onderscheidene karakteristieke uitdrukkingen: „Theodericus iussit, sanctum Quintianum constitui." — »Ex iussu Oblo domiri regis ordinatus est." — »Episcopum, quem regis voluntas elegit." — »Rex ecclesiae antistitem destinavit." — »Nonnichius rege ordinante successit." — »Rege eligente substituitur."

Somtijds evenwel onderhandelden de koningen met de gemeenten over de keuze eens bisschops of veroorloofden haar hem eenen candidaat voor te dragen. Dikwijls namen zij eene voorafgegane keuze van klerus en volk in aanmerking.

Ook werden reeds in dezen tijd aan enkele kerken privilegiën verleend, waardoor hare vrije keus verzekerd werd. ¹⁾ Zóó, in 680 door koning Theodorik aan de kerk van Amiens.

B. VAN KAREL DEN GROOTE ²⁾ TOT GREGORIUS VII.

De overoude, maar vaak geschonden bepaling van het kerkrecht, dat de bisschoppen niet door wereldlijke machthebbers aangesteld, maar door gemeente en geestelijkheid gekozen zouden worden, werd door Karel den Grooten

¹⁾ Gr. v. T. l. IX c. 23.

²⁾ Zie over Karel den Grooten, 't voortreffelijk werk van zijn levensbeschrijver Eginhardus, *Vita Caroli Magni* ed. Pertz.

vernieuwd. Hij gaf eene verordening ¹⁾ van den volgenden inhoud: »Niet onkundig van de heilige canones hebben wij, opdat in Godes naam der kerke cere bevorderd moge worden, aan de geestelijkheid onze toestemming gegeven, dat voortaan de bisschoppen door de geestelijkheid en het volk volgens kerkrecht uit hunne eigene dioecese zouden gekozen worden, en wel zonder partijzucht of omkoopning, maar uit aanmerking van de verdienste huns levens en de gave hunner wijsheid, opdat zij door voorbeeld en woord hunnen onderhoorigen op alle wijze nuttig zouden zijn.» ²⁾

Intusschen heeft Karel de Groote zijne eigene verordening menigmalen veronachtzaamd en vaak heeft hij op eigen gezag — gelukkig, meestal waardige — mannen tot bisschoppen aangesteld.

Doch het is eene oude meening, die aanleiding gaf tot een hevigen strijd onder de geleerden, dat Karel van den Paus zelven, Hadrianus I, het recht zal verkregen hebben om den pauselijken stoel te bezetten en de aartsbisschoppen en bisschoppen in alle provinciën van zijn rijk te benoemen (investituur).

Deze bevoegdheid zal hem gegeven zijn op eene te Rome na de inneming van Pavia gehouden Lateraansynode, welke door 153 bisschoppen werd bijgewoond.

Een en ander is medegedeeld door Siegbert, een monnik uit het klooster Gemblours bij Luik, die ongeveer 300 jaren later leefde († 1112). ³⁾

¹⁾ Capitulare I, a^o 803, in 817 door Lodewijk den Vrome op nieuw uitgevaardigd. De 3e hoofdoorkonde van de synode van Aken a^o 817 heeft 29 capitula proprie ad episcopos, waarvan No. 3 aldus luidt: „De bisschoppen moeten door clerus en volk zonder simonie en derg. naar hunne waardigheid gekozen worden.” Cf. Hefele IV, 25.

²⁾ Vgl. Staudenmaier, s. 108.

³⁾ Ook opgenomen in 't Corp. iur. can. Dist. LXII, c. 22 en bevestigd door een dekreet van Leo VIII a^o 963.

Reeds Baronius, Petrus de Marca, Pagi, Mansi, e. a. hebben de echtheid van dit bericht betwijfeld en het naar het gebied der fabelen verwezen. En terecht; want wij bezitten nog twee ontwijfelbaar echte brieven van Hadrianus van de jaren 784 en 788, dus ruim 10 jaren later dan 't bewuste concilie, dat Siegbert ± 779 telt, door Sirmond tot ons gekomen. In deze brieven nu wordt juist de onafhankelijkheid der bisschopskeuzen tegenover Karel den Groote verdedigd en verzoekt Hadrianus den keizer zich niet in de verkiezingen te mengen. Het is zeer waarschijnlijk, dat deze synode, even als 't genoemde dekreet van Leo VIII, is uitgedacht, te midden van den strijd over de investituur, door een tegenstander van den Roomschen stoel, om er de handelingen van Hendrik IV mede te verdedigen, terwijl Siegbert, die mede op anti-pauselijk standpunt stond, een en ander bereidwillig zal opgenomen hebben.¹⁾

Overigens wordt door geen der tijdgenooten van Karel, ook niet door zijne biografen b. v. Eginhard, iets van dit privilege vermeld.

Lodewijk de Vrome bleef even weinig aan zijne beloften ten opzichte der kiesvrijheid getrouw. Dit blijkt o. a. uit een geschrift van een tijdgenoot van dezen, zekeren diaken Florus²⁾, van 't jaar 820, waarin hij klaagt over de in zwang geraakte inmenging der vorsten bij de verkiezingen, waarbij toch de koninklijke macht moest uitgesloten zijn, »daar immers de bisschoppelijke waardigheid niet een geschenk van menschen, maar oene gave des H. Geestes was.»

¹⁾ Vgl. over deze kwestie Hefele, Conciliëngesch. III, 579. Staudenmaier, s. 109.

²⁾ Slechts een fragment van 't werk van dezen schrijver (die door Walafrid Strabo zeer wordt geroemd) is tot ons gekomen en door Papius Massonius uitgegeven.

De bewijzen zijn daar, dat hij niet zelden invloed uitoefende op de keuzen, door aanbeveling van bisschoppen die hem aangenaam waren, en in de synode, die in 828 te Aken gehouden werd en waarin een onderzoek werd ingesteld naar de oorzaken van den zwakken staat des rijk, werd door den abt Wala van Corvey een heftige redevoering gehouden, waarin hij beweerde, dat eene der redenen des vervals was gelegen in de inmenging der wereldlijke macht in geestelijke zaken, waarvan zooveel onwettige bisschopsverkiezingen het bewijs waren. Tevens las hij den keizer duchtig de les wegens 't misbruiken der kerkgoederen tot wereldlijke doeleinden en 't verleenen van hooge kerkelijke ambten aan onwaardige vleiers. ¹⁾

Intusschen werd het presentatierecht, uitvloeisel van het patronaatrecht, waarop we straks nader terugkomen, vaak ongestoord door de leeken uitgeoefend. Dienaangaande bepaalt de synode van Parijs ao 829 in canon XXII het volgende: ²⁾

»Opdat er wegens het presentatierecht geene oneenigheden mogen ontstaan, moeten de leeken aan de bisschoppen slechts deugdzame klerken voorstellen en de bisschop mag niemand zonder bepaalde gronden, die hij opgeven moet, verwerpen.»

Onder Karel den Kale en de volgende koningen werden de rechten des volks gedurig voorbijgezien.

Dit blijkt o. a. uit een schrijven van den aartsbisschop Hincmar ³⁾ van Rheims aan Karel, waarin hij den koning verzoekt, aan clerus en volk de vrije keus van een bis-

¹⁾ Cf. Hefele, Conciliëngesichte IV, 53—54.

²⁾ Cf. Pays Duitsch Hefele, Th. IV, s. 57.

³⁾ Van denzelfden Hincmar is ons deze uitspraak bewaard: »Quoniam ab omnibus debet eligi, cui ab omnibus debet obediri.»

schop voor de vacante gemeente van Senlis te willen toestaan. ¹⁾

Het blijkt bovendien uit dezen brief, dat de koning gewoonlijk een visitator naar de vacante gemeente zond, om bij de verkiezing tegenwoordig te zijn en de electie-acte ter bekrachtiging aan den koning te zenden.

Merkwaardig is de 2de der zes Capitula eener synode in 844 onder praesidium van Drogo gehouden in de nabijheid van Diedenhofen, *in loco qui dicitur Judicium (Judzs)*, waar de drie broeders Lotharius, Lodewijk en Karel samengekomen waren. ²⁾ Zij houden allen vermaningen en beden aan de vorsten in. De tweede luidt aldus: »De bisschopszetels, die ten gevolge van den broedertwist veelal ledig stonden, zouden weder bezet worden. De koningen mochten, zoo vroeg men, daarom zonder simonie waardige mannen tot bisschoppen aanstellen, en verdreven bisschoppen weder in hun ambt bevestigen.»

Zich over de inmenging zelve der vorsten te beklagen, daaraan dacht men dus zelfs niet. ³⁾

Toch deden zich weldra klaagtoonen hooren.

Ter synode van Valence nl., anno 855, nam men 't volgende besluit: »Daar zoo vele zetels door onwetende en onwaardige bisschoppen bezet zijn, zal men bij elke toekomstige vacature den vorst smeeken om de vergunning, dat de keuze naar canonische wijze door clerus en volk geschiede. Wanneer evenwel de koning desnietteenstaande een in zijne dienst staanden geestelijke tot bisschop benoemt, dan zal men vooraf zijne wetenschappelijke bekwaamheid en zijn levenswandel nauwkeurig onderzoeken. En mocht de hofgeestelijke deze proef niet kunnen door-

¹⁾ Vg. Staudenmaier. s. 115.

²⁾ Cf. Hefele IV, 105.

³⁾ »Non esse novitium aut temerarium quod ex palatio honorabilioribus maxime ecclesiis procurat antistites.» Cf. Staudenmaier. s. 117.

staan, dan zouden metropolitaan- en andere bisschoppen, clerus en volk van de genade des konings afsmeeken, dat hij der kerke Gods een waardigen herder geven mocht. ¹⁾

Ook Lotharius handelde vaak zeer wederrechtelijk. Zoo bevestigde hij den abt Hilduinus op den zetel van Cambray; doch Hincmar, metropolitaan-bisschop over deze gemeente, weigerde hem te ordenen en trachtte in een klaagschrift den koning de onwaardigheid van Hilduinus te be-
toogen. Ook paus Nicolaus trachtte in hetzelfde jaar 863 door brieven aan Hilduinus zelve, alsmede aan Lotharius en de bisschoppen zijns rijks, de verwijdering van Hilduinus te bewerken. ²⁾ In een later schrijven bedreigt de paus den koning, in geval van ongehoorzaamheid, met den ban.

De geschriften van Hincmar van Rheims zijn kostbare gedenkstukken van de wijze, waarop in zijn tijd de vacante bisschopszetels vervuld werden.

Zóo vernemen wij uit een brief van Hincmar aan koning Lodewijk 't volgende omtrent de vervulling van den bisschopszetel van Beauvais. ³⁾ Na den dood van bisschop Odo hadden clerus en volk een zekeren Rodulf, en na verwerping van dezen, Honoratus gekozen, die evenzeer onwaardig werd geacht. De electie-acte werd ter bevestiging opgezonden naar de synode, die onder praesidium van Hincmar in de kerk van St. Macra te Fimes gehouden werd; maar de synode verwierp Honoratus en verklaarde, dat de gemeente en de clerus van Beauvais in het onderhavige geval hun stemrecht wegens misbruik verloren hadden, en de vervulling van den vacanten zetel nu aan de naburige bisschoppen toekwam.

¹⁾ Cf. Hefele. Conciliën-gesch. IV. s. 187.

²⁾ Cf. Hefele IV. s. 255 en 285.

³⁾ Vg. Hefele IV. 523. Wat Staudenmaier, s. 119, hieromtrent mededeelt, is onvolledig en gedeeltelijk onjuist.

Ter kennisgeving aan den koning, zoowel van dit besluit als van de overige door haar gemaakte bepalingen, vaardigde de synode twee gezanten tot hem af; maar Lodewijk verhief eigenmachtig den hofgeestelijke Odoacer tot bisschop van Beauvais, ondanks den hevigen tegenstand, dien Hincmar hem met groote vrijmoedigheid bood. Deze laatste schreef aan den koning een brief dringend en dreigend om hem te bezweren zijn besluit terug te nemen. Doch de koning bleef onverzettelijk. Nu sprak Hincmar met zijne suffraganen den ban over Odoacer uit, zoodat hij in de rei der bisschoppen in het geheel niet medeggeteld wordt.

Als een staaltje van de merkwaardige stoutheid waarmede Hincmar den koning bij voorkomende gelegenheden durfde terechtwijzen, verdient zeer de aandacht een fragment uit een brief aan den koning, dat Staudenmaier ¹⁾ ons mededeelt, en waarheen wij den belangstellenden lezer verwijzen.

Ook onder Karloman, Karel den Eenvoudige enz. duurde de koninklijke invloed steeds voort.

Dat over het geheel in deze periode de vorsten een' grooten invloed uitoefenden, blijkt ook voor een deel uit de privilegiën, welke zij van tijd tot tijd aan enkele kerken verleenden, waardoor haar de vrije keus harer bisschoppen werd toegestaan. ²⁾ Krachtens zulk een privilegie was een gemeente bevoegd om vrij en zonder iemand te ontzien een bisschop te kiezen. Zulk een privilegie schonk Lodewijk de Vrome in 't jaar 814 aan Worms, Karel de Dikke in 855 aan Paderborn, Lodewijk het Kind in 906 aan Freisingen en Karel de Eenvoudige in 913 aan Trier.

¹⁾ S. 120.

²⁾ Even als soms vroeger plaats vond: zie boven, bl. 105.

Ook hertogen en graven oefenden vaak grooten invloed uit op de verkiezing der bisschoppen; ook stelden zij een enkele maal zelve bisschoppen aan. Zoo bracht de machtige graaf Herbert van Vermandois de kerk van Rheims in groote ongelegenheid. Hij dreef zijne gewelddadigheid zóo ver, dat hij clerus en volk, bisschoppen en zelfs den paus, (Johannes X), gelijk Flodoardus van Rheims uitdrukkelijk verzekert, dwong zijn vijfjarigen zoon Hugo als bisschop, (d. i. op dezen zetel als aartsbisschop) te erkennen. Herbert trok al de goederen van 't bisdom aan zich en liet de geestelijke zaken aan de zorg van bisschop Abbo van Soissons over.¹⁾

Over de gevolgen, die deze zaak na zich sleepte, den strijd tusschen graaf Herbert en koning Rudolf (den tegenkoning van Karel den Eenvoudige) gevoerd, later met den zwakken Lodewijk IV vernieuwd en door Otto I van Duitschland beslecht; de tusschenkomst der pausen; de besluiten der synoden achtereenvolgens te Soissons (941) Verduns (947) en Ingelheim (948) gehouden, kunnen wij hier niet uitvoeriger handelen, maar verwijzen hiervoor naar Hefele,²⁾ die een en ander in het breede bespreekt.

VI. Duitschland.³⁾

Zoolang Duitschland onder het bestuur van frankische vorsten stond, vinden wij er ongeveer dezelfde toestanden als in 't Gallische rijk aanwezig, heerschten er dezelfde misbruiken, golden er dezelfde rechten en gewoonten. De koninklijke invloed liet zich overal gelden. Staudenmaier⁴⁾

¹⁾ Cf. Hefele IV, 554. Staudenmaier s. 123 ff.

²⁾ Conciliëngeschiede IV, 567 ff.

³⁾ Cf. Rettberg: Deutsche Kirchengeschiede Bd. I. II Göttingen 1846—48. Staudenmaier. Gesch. der Bischofswahlen s. 92 ff. s. 124 ff. enz.

⁴⁾ A. w. s. 125.

deelt ons eenige uitdrukkingen mede uit oude oorkonden opgezameld, die dit overvloedig bewijzen: »Auf Rabanus folgte Carl, mehr nach dem Wille des Königs und der Hoffinge, als durch Wahl des Clerus und des Volkes erhoben.» Van Luithbert wordt gezegd, »dat hij door koning Lodewijk onder den bijval van clerus en volk tot bisschop van Mainz werd aangesteld» en van den aartsbisschop Sanderold (Sunzo) heet het: »Nach dem Beifall des Herzogs Poppo von Thüringen und des Königs Arnulph zum Bischof erhoben.»

De keizers van Saxischen stam benoemden vaak zelve de bisschoppen, en lieten op de benoeming aanstonds de investituur volgen. ¹⁾ Doch vele keizers, hadden als stichters van nieuwe bisdommen in streken van Duitschland, waar vroeger 't christendom noch niet was, patronaatrechten daarover verkregen.

Voorts waren er ook hier onderscheidene kerken, aan welke door de keizers als een privilegie het recht van vrije keus verzekerd was. De kerk van Hamburg o. a. verkreeg dit voorrecht in 937 van keizer Otto I en die van Maagdenburg in 979 van Otto II.

Gewoonlijk nu ging het met de bisschopsverkiezingen aldus toe: Als een bisdom vacant geworden was, kwamen de kanoniken van het domkapittel met de overige hooge geestelijkheid benevens de vasallen en gezanten des keizers samen om over de keus te beraadslagen. Als men het over een persoon eens geworden was, maakte men het volk en de lagere geestelijkheid met de volbrachte keuze bekend, opdat zij hunne toestemming geven zouden. ²⁾

Vervolgens zond men uit de kanoniken en vasallen afgezanten naar het keizerlijk hof om ring en staf van

¹⁾ Over de investituur en den strijd hierdoor zoo dikwijls tusschen keizers en pausen ontstaan, spreken wij in een volgend tijdvak.

²⁾ Het laatste was intusschen maar al te vaak een bloote formaliteit.

den overleden bisschop over te brengen en den keizer te verzoeken daarmede den nieuw gekozene te willen begiftigen. Viel deze nu in den smaak van den keizer, dan bevestigde hij den nieuwen bisschop, krachtens het investituur-recht, met ring en staf, en 't vacante bisdom was vervuld. Doch vaak keerde men onverrichter zake terug en zond de keizer aan de vacante gemeente een herder naar zijne eigene keuze. Zóó weigerde Otto I de keus van Gero, broeder van den markgraaf, tot bisschop van Keulen te bekrachtigen, omdat hij op dezen laatsten verstoord was.

Het waren meestal politieke oogmerken, die op de handelingen der keizers invloed oefenden: de voornaamste bisdommen zagen zij gaarne bezet door bloed- en aanverwanten, of door vrienden op wier trouw zij rekenen konden. Immers de kerkvoogden der middeneeuwen waren wel degelijk ook wereldlijke machthebbers en vertoonen zich derhalve aan ons oog in een zeer dubbelzinnig karakter. Ook zij waren leenmannen, vasallen der vorsten, daar zij door dezen bevestigd of geïnvesteerd werden in het bezit van de goederen en rechten der kerken, die zij vertegenwoordigden. Krachtens den leeneed, dien zij moesten afleggen, hadden zij ook al de verplichtingen te vervullen, die hiervan het uitvlocisel waren. Van daar dat 't meest geheel van den keizer afhing, wien hij met den herderstaf (*baculus pastoralis*) en den ring (*annulus*) wilde begiftigen.

Deze toestand — die ook geheel voor ons vaderland gold, daar onze graven allen leenmannen waren van den Duitschen keizer — duurde voort tot het jaar 1122, toen er tengevolge van het concordaat van Worms een belangrijke wijziging plaats had, gelijk wij straks — in ons volgende hoofdstuk — zien zullen.

Achtereenvolgens hebben Otto II en III, Hendrik II enz.

krachtens het investituur-recht, een grooten invloed op de verkiezing der bisschoppen doen gelden, en, het moet gezegd worden, dat zij vele vacante gemeenten van waardige en uitstekende herders hebben voorzien, die voor de verbreiding van beschaving en godsdienstzin van onberekenbaar nut zijn geweest.

VII Nederland.

Ofschoon de toestand der Nederlandsche kerk en kerkvoogden niet principieel verschilt van dien van 't Franckische en Duitsche rijk, waartoe ons land achtereenvolgens behoorde, willen we — om het belang der zaak — toch reeds in deze periode afzonderlijk de aandacht vestigen op de berichten, die omtrent de verkiezing of aanstelling der bisschoppen van Utrecht voorhanden zijn.

Dit wordt ons mogelijk, althans gemakkelijk gemaakt door den arbeid van den Nederlandschen kerkhistoricus, onzen hooggeschatten leermeester, Prof. W. Moll, wiens verdiensten verre boven onzen lof verheven zijn, maar van wiens belangrijke en nauwkeurige mededeelingen wij een ruim en dankbaar gebruik hebben gemaakt ¹⁾.

Gedurende het tweejarig tijdperk, waarin Willebrord, als regionaar-bisschop te Utrecht en in de omstreken, veler harten voor het jeugdige christendom won en hier en daar nieuwe gemeenten stichtte, werd de grond gelegd van het toekomstig bisdom van Utrecht ²⁾.

Toen Pepijn Willebrord naar Rome gezonden had, opdat paus Sergius hem »tot aartsbisschop van het volk der Friesen» zou wijden en hij teruggekeerd was »remissus ad

¹⁾ Zijn werk is verschenen onder den titel „Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming,” 1864—1869.

Het eerste deel loopt tot in 't begin der elfde, en 't 2de dat in 4 afzonderlijke stukken, van ongeveer denzelfden omvang als 't eerste verdeeld is, tot in de eerste helft der 16de eeuw.

²⁾ Vgl. Moll. a. w. bl. 285 vlg.

sedem episcopatus sui" gaf hij hem in zijn kasteel te Utrecht »plaats voor zijn bisschopszetel." Met Willebrord was dus het bisdom van Utrecht gevestigd en hij zelf moet als de eerste bisschop der dioecese aangemerkt worden.

Wie de naaste opvolgers van Willebrord geweest zijn, is onbekend. In 739 stierf Willebrord en weinige jaren, nadat Karloman in 741 opgetreden was, stond de stoel ledig. Karloman gaf aan Bonifacius de opdracht, voor Utrecht een bisschop te ordenen; en deze voldeed aan dien last en was verder tot aan zijn dood de verzorger der friesche kerk, wier rechten hij tegenover den bisschop van Keulen, die oude aanspraken op den zetel van Utrecht trachtte te doen gelden, bij paus Stephanus III nadrukkelijk verdedigde ¹⁾).

Na den gewelddadigen dood van den grooten apostel van Duitschland, nam *Gregorius* de friesche kerk in zijne hoede, doch, evenmin als Bonifacius, met den rang van bisschop van Utrecht.

Nadat de abt Gregorius op den 25sten Augustus 775 gestorven was, kwam het bestuur der friesche kerk, volgens den wensch van den overledene en zijne geestelijken, in handen van *Alberik*. Hij aanvaardde eerst later de bisschoppelijke waardigheid, waartoe hij waarschijnlijk door de Utrechtsche geestelijkheid verkozen was en door den aartsbisschop van Keulen geordend werd ²⁾).

Deze ordening is het bewijs, dat de zelfstandigheid des Utrechtschen bisdoms door den kerkvoogd van Keulen erkend werd, en van dien tijd dagteekent dan ook 't zelfstandig bestaan van den Utrechtsche stoel, wiens bisschoppen elkander meer of min regelmatig opvolgden ³⁾).

Van Alberik's drie naaste opvolgers, *Theodard*, *Hamokar*

¹⁾ Zie Moll; a. w. Deel I. blz. 288, 89.

²⁾ Zie Moll; a. w. I 256.

³⁾ Zie Moll; a. w. I 290.

en *Rixfried* weten wij zeer weinig, van hunne aanstelling in het geheel niets.

Rixfried's opvolger was de in de roomsche kerk als heilige vereerde *Frederik I*¹⁾, die "door zijne godvruchtige moeder reeds vroeg naar de school te Utrecht gezonden en onder de bijzondere zorg van Rixfried geplaatst werd." Nauwlijks was Rixfried begraven, of »de geestelijkheid en het volk, het laatste vertegenwoordigd door de aanzienlijken, kozen hem bij acclamatie." ²⁾

Aanvankelijk weigerde hij, maar Lodewijk de vrome, die hem bij zich had ontboden, »reikte hem den herdersstaf toe en deed hem in zijne tegenwoordigheid tot bischop ordenen."

Na den dood van *Frederik* ontstond onder de geestelijken te Utrecht spanning over de keus van zijn opvolger. Men koos nl. zekeren *Craft*, een tragen van geest, die zijne benoeming afwees met het woord: »ik heb overvloedig veel goed; waarom werpt gij mij zulk een last op de schouders." De tweede verkiezing viel gelukkiger uit; men benoemde *Alfrik*, een broeder van *Frederik* en een man van grootc vroomheid. ³⁾ Van *Eginhard* en *Ludger*, de opvolgers van *Alfrik*, vinden wij bijna niets dan de namen vermeld.

Hoe *Hunger* en *Odilbald* tot het bezit der kathedr kwamen, ligt in 't duister. Beiden, maar vooral de eerste zijn overigens genoeg bekend. ⁴⁾

Radboud, *Odilbalds* opvolger, »van 's vaders zijde afstammeling van een aanzienlijk frankisch geslacht, maar van de zijde zijner moeder een zoon van den stam des

¹⁾ Zie Moll; a. w. I 298 vlg.

²⁾ „Clerus et populus, sancto spiritu inspirati, dicunt se non alium eligere aut superponi [velle] episcopum, quam Fredericum." Vita s. Frid. Bolland. ad d. 18 Jul. p. 461.

³⁾ Zie Moll, a. w. I. 261.

⁴⁾ Zie over hen: Moll, a. w. I. 265—65.

frieschen konings, wiens naam hij droeg," opgevoed aan de hofschool van Karel den Kale, nam omstreeks den aanvang van Augustus des jaars 900, op ongeveer vijftigjarigen leeftijd de utrechtse kathedr in.

Zijn biograaf bericht, dat niet alleen de geestelijkheid en het volk hem begeerden, maar ook koning Arnulf, wiens invloed zich bij de keus dan ook wel zal hebben doen gelden. ¹⁾

Balderik, een man van hooge afkomst, was, toen hij als jong edelman de graafschappen van Twenthe en Bentheim bestuurde, de vertrouwde vriend van bisschop Radboud. Deze beval hem aan zijne geestelijken gedurig met aandrang als zijn opvolger aan, en 't schijnt, »dat het kapittel gaarne gedaan heeft, wat de overledene zoozeer gewenscht had": zij begeerden Balderik tot zijn opvolger. ²⁾

De twee naaste opvolgers van Balderik behooren weder tot de minder bekenden onzer kerkvoogden. ³⁾

Maar dan ontmoet ons oog nog aan het einde van dit tijdvak met welgevallen een man, die, even als Frederik, Radboud en Balderik »eene eere onzer middeneeuwsche kerk is geweest en een weldoener onzer voorvaderen." Wij bedoelen *Ansfried* ⁴⁾ Boudewijns opvolger.

Boudewijn I stierf omstreeks 994 in een tijd, dat het sticht van Utrecht van de rampen, die het van de Noormannen geleden had, nauwelijks eenigermate hersteld was en groote behoefte had aan een krachtigen en wijzen regent. Dezen meende Otto III, na raadpleging met bisschop Notker van Luik, in Ansfried gevonden te hebben

¹⁾ Zie over Radboud: Moll, a. w. I. 265 vg., die met groote ingenomenheid over hem spreekt en een monografische behandeling wenschelijk acht.

²⁾ Zie over Balderik: Moll, a. w. I. 269.

³⁾ Het waren *Volkmar* (ook Poppo genoemd) en *Boudewijn I*.

⁴⁾ Zie over Ansfried: Moll, a. w. I. bl. 275—82.

en hij koos hem zonder ruggespraak met het utrechtsche kapittel. Hij ontbood den graaf naar Aken en begon hem het priesterambt aan te bieden. Ansfried verontschuldigde zich wegens zijn hoogen leeftijd en trachtte den keizer te overtuigen, dat hij, als krijgsman, voor zulk eene hooge geestelijke waardigheid geheel ongeschikt was. Alles te vergeefs, de keizer wilde van geen bedenkingen hooren. Nu begaf zich de vrome grijsaard in de eenzaamheid om zich te beraden en te bidden. Thietmar verhaalt, dat hij de heilige Maagd bad, »dat zijne verheffing, zoo zij geschieden moest, volgens de bepalingen des kerkrechts zou plaats hebben." Hij schijnt dus eene verkiezing van de zijde der utrechtsche geestelijkheid begeerd te hebben, die zeker niet achterwege bleef. ¹⁾

Zijne ordening had plaats door den aartsbisschop van Keulen, Evergerus, die, met de andere bisschoppen, te dien einde naar Aken was gekomen.

Uit het bovenstaande zagen wij, dat de overoude bepaling van het kerkrecht, dat de bisschoppen niet door wereldlijke machthebbers aangesteld, maar door gemeente en geestelijkheid moesten gekozen worden, niet zelden veronachtzaamd werd, terwijl we tevens 't onvolledige der berichten, die tot ons kwamen, hebben te constateeren.

En hiermede stappen wij voorloopig van Nederland af.

Met Adelbold, die in 1010 Ansfried als bisschop opvolgde, beginnen wij onze mededeelingen omtrent Nederland gedurende het volgende tijdvak.

B. De Oostersche Kerk. ²⁾

Onder de regeering van keizerin Irene, werd in het

¹⁾ Zie Moll, a. w. I. bl. 300.

²⁾ Zie Standenmaier, Gesch. d. Bisschofswahlen, s. 158 ff.

jaar 787 te Nicaea het zevende oecumenische concilie gehouden, waarop in can. III ¹⁾ eene bepaling gegeven werd, die de strekking had, elke van wereldlijke vorsten uitgaande keus, 't zij van bisschop, presbyter of diaken, nietig te verklaren en 't recht der bisschopskeuzen alleen aan bisschoppen toe te staan.

't Eerste gedeelte dezer bepaling was eene vernieuwing van *apost. can.* 31 en 't tweede eene herhaling van 't op 't eerste algemeene concilie (Nicaea a. 325) gegeven voorschrift can. IV ²⁾.

Op 't tweede gedeelte komt het hier eigenlijk aan; immers hier wordt voor 't eerst *officieel* het *volk* — de *gemeente* — van *elk aandeel* in de verkiezing der hoogere geestelijkheid *uitgesloten*.

Evenwel gelukte het onze synode niet aan de inmenging der keizers in de verkiezing der bisshoppen een einde te maken.

In 't jaar 813 — 't was toen in de hitte van den *beeldenstrijd* — kwam Leo de Armeniër aan de regeering. Wie onder de bisschoppen het met hem niet eens was in de kwestie der beelden — en Leo was er tegen — werd afgezet en door een ander vervangen. Zoo moest de patriarch Nicephorus plaats maken voor den leek Theodotus Kassiteras.

Diens opvolger was zekere Antonius, aangesteld door keizer Michaël II, sedert 820 aan 't bewind.

¹⁾ Con. Nic. a. 787, can. III: „Omnis electio a principibus facta episcopi aut presbyteri aut diaconi irrita maneat, secundum regulam, quae dicit: si quis episcoporum saecularibus potestatibus usus, ecclesiam per ipsos obtineat, deponetur.” Oportet enim ut, qui promovendus est in episcopum a episcopis eligatur, quemadmodum a sanctis patribus qui apud Nicæam convenerunt, definitum est. Cf. Hefele, Conciliën-geschiede III, 444.

²⁾ Het geheel is in 't Corp. iur. can. opgenomen als c. 7, D. LXIII. Zie boven bl. 70 vgl.

Theophilus en Theodora, die achtereenvolgens aan de regeering kwamen, handelden eveneens.

Door Michaël III werd Ignatius, patriarch van Constantinopel, afgezet en, in zijne plaats, Photius aangesteld.

De geschiedenis van den strijd, dien deze aanstelling ten gevolge had, is genoeg bekend, en behoeft hier ook niet verder ter sprake te komen. Wij wijzen alleen op het feit dat door de strijdende partijen de hulp en tusschenkomst van den Paus van Rome ingeroepen en door dezen geschonken werd.¹⁾

Voorts gaf deze zaak aanleiding tot het houden van een concilie te Constantinopel in 869²⁾ — het achtste oecumenische concilie³⁾ — dat ook omtrent de aanstelling der bisschoppen nieuwe verordeningen gaf, of liever, de oude bepalingen vernieuwde.

In can. XII vernieuwde deze synode den 31sten *apost. canon* »dat, zoo wie door list of geweld eens vorsten een bisdom verkregen heeft, zal afgezet worden. En de 22ste canon herhaalt de bepaling, door 't 7de alg. concilie van Nicaea gemaakt, dat »een bisschop slechts door 't collegie der bisschoppen gekozen mag worden,» er bijvoegende, »dat geen wereldlijk groote zich in die verkiezingen mag mengen, tenzij hij door de kerk zelve daartoe werd uitgenoodigd,⁴⁾ op straffe des anathema's. Doch ook de goede bedoeling dezer bepalingen werd niet bereikt. Ook na de besluiten dezer synode bleef de keizerlijke inmenging voortduren.

Leo VI, Alexander en andere keizers stelden op cigen

¹⁾ Photius wendde zich tot Nicolaas I om hulp, en Basilius I trachtte bij Paus Hadrianus II, de herstelling van Ignatius in zijn ambt te bewerken.

²⁾ Cf. Hefele IV, 404 ff.

³⁾ Dit was 't laatste oecumenische concilie, dat in het Oosten gehouden werd.

⁴⁾ Om vrede en orde te handhaven, wat nog al eens noodig was.

gezag bisschoppen aan; *Romanus Lekopenus* bevorderde zijn jongsten zoon tot patriarch der hoofdstad.¹⁾

Doch het is voor het doel dat wij ons voorstelden overbodig, dit verder in bijzonderheden na te gaan. Wij eindigen daarom onze beschouwingen omtrent de Oostersche kerk, en hiermede besluiten wij tevens dit hoofdstuk, met de vermelding van het feit, dat in 1054 — onder de regeering van Constantinus Monomachus — de scheuring der Oostersche en Westersche kerk plaats had, toen de legaten van den bisschop van Rome op het altaar van de Sophiakerk te Constantinopel een formeel excommunicatiegeschrift nederlegden, hetwelk Michaël, in vereeniging met de overige Oostersche patriarchen, plechtig beantwoordde. Sedert dien tijd was de scheuring een volbracht feit, en de kruistochten vermeerderden nog de wederzijdsche verwijdering.³⁾

¹⁾ Zie Staudenmaier, a. w. s. 163.

²⁾ Vgl. Dr. J. H. Kurtz, Leerboek der Kerkgesch. § 46.

HOOFDSTUK V.

VAN GREGORIUS VII TOT DE HERVORMING.

Aan het begin van dit laatste hoofdstuk achten wij ons verplicht ons onderwerp allereerst meer nauwkeurig te bepalen.

Wij moeten dan al aanstonds herinneren, dat wij geene geschiedenis der bisschopsverkiezingen schrijven, maar slechts een onderzoek instellen naar het aandeel dat de leeken — dus ook de wereldlijke machthebbers — aan die keuzen gehad hebben. Hieruit volgt, dat wij er van moeten afzien om verder de verschillende landskerken afzonderlijk te bespreken en ons eenvoudig hiertoe bepalen, de groote momenten in het oog te vatten en te ontwikkelen, die de geschiedenis der hierarchie beheerschen. Door het hierarchisch verband, waarin elke landskerk met Rome staat, zijn de toestanden der eene meestal soortgelijk als die der andere.

Wij hebben derhalve te spreken 1° over het *patronaat-recht*; 2° over het *investituur-recht* en 3° over de *pauselijke reservatiën*; waarbij als van zelve de pauselijke decreten en de uitspraken der conciliën hierop betrekking hebbende ter sprake zullen komen.

Eindelijk zullen wij volledigheidshalve en met het oog op het tweede gedeelte van ons werk, waarin we bijna uitsluitend de Nederlandsche kerk zullen behandelen, — bij wijze van aanhangsel — de geschiedenis der bisschopsverkiezingen in Nederland afzonderlijk bespreken.

I. Het patronaatrecht. ¹⁾

Welke was de oorsprong van het patronaatrecht?

Wanneer worden de eerste sporen van dit recht aangetroffen?

Deze beide vragen plegen zeer verschillend beantwoord te worden. De gewone meening omtrent het eerste punt is wel deze: De kerk erkende en vervulde den plicht der dankbaarheid jegens hem, die uit zijn geldelijk vermogen een kerk gegrondvest of een kerkelijk ambt begiftigd had, hierdoor, dat zij hem ook zekere rechten, nl. een, regelmatig en blijvenden invloed op de vervulling van dit ambt, toekende. Men vergunde hem dan om voor die kerken dienstdoende geestelijken te verkiezen, te benoemen en aan den bisschop der dioecese, waartoe zij behoorden, te presentereeren, om door dezen kerkelijk geordend te worden.

Dit geschiedde vooral ter aanmoediging voor de leeken, om uit godsdienstigen zin hunne goederen aan God en zijnen dienst toe te wijden.

Wat eerst uit gunst gegeven werd, is later in volstrekten zin recht geworden. In de oudste tijden der kerk, hadden de stichters van bedehuizen wel enkele privilegiën, maar nog geen bizondere vergunning tot de benoeming der geestelijken gekregen.

¹⁾ Vgl. over het patronaatrecht o. a. 't bekende werk van A. Ypey, „Geschiedenis van het patronaatrecht” enz. 2e uitg. Gron. 1840; voorts J. H. Böhmer, „Jus parochiale” en de verschillende handboeken over kerkrecht van Eichhorn, Walter, Phillips e. a.

Eerst in de 5de eeuw, en ziedaar tevens de tweede vraag beantwoord, werd in Gallië op 't concilie van Orange ¹⁾, in 441, tijdens Leo den Grooten, gehouden, aan den bisschop, die in eene naburige dioecese eene kerk gesticht had, vergund geestelijken voor die kerk te *begeeren* en aan den bisschop, in wiens sticht de nieuw gebouwde kerk stond, te presenteeran. De wijding der kerk en de ordening der geestelijken moest aan dezen laatsten verblijven. Dezelfde canon kende aan een leek in hetzelfde geval hetzelfde voorrecht toe.

De gemelde regel werd in de tweede kerkvergadering van Arles a^o 443 s. 452 vernieuwd.

Verder verdienen nader beschouwd te worden twee onderscheidene verordeningen omtrent dit recht door keizer Justinianus gegeven.

Er waren vele misbruiken ingeslopen; vele stichters van kerken vergenoegden zich niet, de geestelijken voor die kerken te *verkiezen*, maar stelden ze ook zelve in, vaak zonder voorafgegane kerkelijke wijding. Justinianus nu achtte het van zijn plicht, »door wetten van staat de geschondene kerkorde te herstellen.» ²⁾

De eerste verordening is te vinden in de 123ste Novelle, c. 18 ³⁾ en bepaalt, dat de geestelijken door de *patronen*, de stichters van bedehuizen, of hunne erfgenamen *gepresenteerd*, maar door den *bisschop geordend* moeten worden en dat, ingeval de patroon onwaardige personen had voorgesteld, de bisschop verplicht zou zijn te zorgen, dat

1) Conc. Araus. a. 441, can. X. Cf. Hefele, Conciliengeschichte, II. s. 276.

2) Vg. Ypey, a. w. bl. 199.

3) «Si quis oratorii domum fabricaverit et voluerit in ea clericos ordinare aut ipse, aut eius heredes: si expensas ipsis clericis ministrant, et dignos denominant, denominatos ordinari, si vero qui ab eis eliguntur, tanquam indignos prohibent sacrae regulae ordinari: tunc sanctissimus episcopus quoscunque putaverit meliores ordinari procuret.»

de zoodanigen geordend worden die hij oordeelde geschikter te zijn. Het verdient zeer de aandacht, dat het patronaatrecht hier als *erfelijk* recht erkend wordt.

De tweede verordening (Novelle LVII c. 2)¹⁾ — door den keizer aan den aartsbisschop van Constantinopel, toegezonden — kent uitdrukkelijk aan den patroon het *presentatierecht* toe, zonder dat hem het recht der *aan-* of *instelling* der goestelijken toekwam, die even als de wijding den bisschop was voorbehouden.

Merkwaardig is 't, dat hier in de plaats van »bedehuizen" reeds van »kerken" — »ecclesiae" — gesproken wordt. Wij hebben hier waarschijnlijk te denken aan eene landkerk, welke oorspronkelijk een bedehuis was geweest, maar door vergrooting of geheele herbouwing eene parochiale kerk was geworden.²⁾

Tot de uitbreiding van het patronaatrecht — waaronder wij in de eerste plaats de erfelijkheid rekenen — werkten voornamelijk twee omstandigheden mede. De eerste was: het eigenaardig karakter der private bedehuizen, die de groote grondeigenaars op hunne landhoeven voor zich en hunne onderhoorigen oprichtten. Deze golden natuurlijk als hun volkomen en erfelijk eigendom, terwijl het van zelf sprak, dat zij hunne huisgeestelijken naar goeddunken aanstelden.

Na verloop van tijd werden deze private bedehuizen tot parochie-kerken uitgebreid, op welke wel is waar de eerste bezitters hun eigendomsrecht verloren, maar

¹⁾ Illud quoque ad honorem et cultum sedis tuae decernimus, si quis aedificans ecclesiam aut etiam aliter expendens in ea ministrantibus alimenta, voluerit aliquos clericos statuere: non esse ei fiduciam ullam quos vult per potestatem deducere tuae reverentiae ad ordinandos eos sed examinari a tua sanctitate: sententiaque tua et qui pontificalem sedem rexerit, semper hos suscipere ordinationem, qui tuae beatitudini et qui postea opportuni videbuntur existere, et Dei ministerio digni, ut" cet.

²⁾ Vgl. Ypey, a. w. bl. 217.

waaraan voor hunne opvolgers toch belangrijke voordeelen verbonden bleven.

De andere grond was hierin gelegen, dat de Frankische koningen, door den nood gedrongen, zich vaak het kerkelijk eigendom toeëigenden en enkele kerken aan leeken als *leen* afstonden.

Het gevolg hiervan was, dat deze zich als eigenaars beschouwden, het grootste deel der inkomsten voor zich behielden en bij de benoeming van geestelijken, niettegenstaande het verzet der bisschoppen, zelve handelend optraden.

Voorts behoort men in 't oog te houden, dat dit recht onafscheidelijk was van de landgoederen zelve en met al de onroerende goederen een wezenlijk deel uitmaakte van de, tot die goederen betrekkelijke, heerlijke rechten.

Het patronaatrecht kon derhalve nooit afzonderlijk, afgescheiden van de heerlijkheid zelve, aan anderen overgaan. Indien de laatste in handen van ongeloofigen of kettters overging, werd dit recht echter door de kerk niet erkend.

Dat de kerken met de geestelijken en verdere beambten door den patroon geheel onderhouden moesten worden ligt voor de hand.

Een kort overzicht te geven van de geschiedenis van het patronaatrecht, voornamelijk op onzen bodem, is wellicht niet ongepast. De voornaamste bijzonderheden hieromtrent ontleenen wij aan het boven genoemde werk van Dr. A. Ypey.

Het patronaatrecht berustte deels bij de edelen en vorsten, deels bij de geestelijkheid en ook wel bij de kloosterlingen en werd eindelijk ook door de gemeentelieden gezamenlijk uitgeoefend.

Tot in de zestiende eeuw hadden de graven van Holland en Zeeland een aanzienlijk aantal kerken te begeben;

vaak stonden zij echter dit recht aan geestelijken en geestelijke corporatiën af. Hetzelfde deden meermalen adellijke grondbezitters die kerken wenschten te stichten of bestaande kapellen tot parochie-kerken wenschten te zien uitgebreid. Door de aanbieding van het collatierecht werd hun wensch door de kerkelijke overheden gaarne vervuld.

De abdij van Egmond had reeds vroeg de vergeving van een vijf-en-twintigtal kerken. Graaf Willem II, de koning van Rome, stond zijn collatierecht bij de gemeente van Pijnacker en andere plaatsen aan de abdij van Middelburg en aan andere gestichten af ¹⁾.

In Friesland droegen eigengeërfd en edelen vaak hun collatierecht aan klerken en kloosterlingen over. Ypey deelt er onderscheidene voorbeelden van mede. Zoo ver eerden de zoons van jonkheer Frederik van Burmania, ten jare 1300, het eigendommelijk patronaatrecht van Oldehove aan het vermaarde klooster Mariëngaard te Hallum. De schenkbrief is nog, in afschrift, bewaard ²⁾.

Somtjids wendde men zich tot den paus zelven om eene kapel tot den rang van parochie-kerk verheven te zien en in het patronaatrecht erfelijk bevestigd te worden. Dit deed o. a. ridder Gerrit van Poelgeest ten opzichte van de kapel van Hoogmade, eene ambachtshoerlijkheid in Rijnland. Paus Eugenius IV voldeed aan zijn wensch en vaardigde eene bulle uit, waarvan ons de inhoud door Ypey wordt medegedeeld ³⁾.

»Op vele plaatsen in Friesland ⁴⁾, en hier en daar elders in ons vaderland berusste het kiesrecht bij de gemeentelieden, voor zooverre zij eigengeërfd en stemge-

¹⁾ Zie Moll, kerkgesch. van Nederl. II, 1 blz. 330.

²⁾ Zie Ypey, a. w. blz. 387.

³⁾ Zie blz. 399 vlg.

⁴⁾ Zie over het patronaatrecht in Friesland en Groningen: Dr. E. Verwijs: „De abdij van Corvei en de kerk van Leeuwarden,” 1864; Mr. Boeles: „De geestelijke goederen in de provincie Groningen,” 1860.

rechtigden waren, wier voorvaderen gezamenlijk het patronaatrecht verkregen hadden." ¹⁾

Niemand der grondbezitters, indien hij slechts een zekere hoeveelheid onroerend goed in eigendom had, was uitgesloten. Hoe groot die grond moest wezen om stemrecht te geven, is niet met zekerheid uit te maken. Ook de *mingeooden*, zoo als een Brief van 't jaar 1459 zegt, »stemmen in de keur even als andere rijke lieden." ²⁾

Dat de Friesen, tuk op hunne rechten en vrijheden, het patronaatrecht zeer op prijs plachten te stellen is overbekend. Toen, b. v. de ingezetenen van Westergo, ten jare 1498, wel genegen waren, om Albert, hertog van Saxen, als hunnen heer te huldigen, en deze vorderde, dat zij hem het patronaat- en collatierecht over alle kerken zouden afstaan, braken zij onmiddellijk de onderhandelingen af door den hertog op staanden voet met verontwaardiging den rug toe te keeren. ³⁾

Zoo als bekend is werd, na de twaalfde eeuw, het patronaatrecht door de pausen, die het voor een privilegie verklaarden dat slechts bij gunst kon of mocht verleend worden, van zijne oorspronkelijke waarde beroofd; evenwel bleef dit recht in Friesland ongeschonden voortbestaan. Ook de vorsten handhaafden de Friesen in hun recht, dat zij tot de zestiende eeuw ongestoord uitoefenden. ⁴⁾

Er bestaat nog een brief, Ypey deelt ons een fragment mede, waarin Karel, hertog van Bourgondië, a^o. 1470, hun dat recht met de volgende woorden bevestigt: »Alle Vriezen, zoo wel de kerkelijken als de wereldlijken, zullen blijven in het gerust bezit van hunne regten en vrijheden, van hunne oude gewoonten en voorregten en van het

¹⁾ Moll, a. w. blz. 331.

²⁾ Zie Ypey, a. w. blz. 448 vlg.

³⁾ Ypey, blz. 471.

⁴⁾ Ypey, blz. 468 vlg.

patronaatregt. Zij zullen bovenal behouden de magt om prelaten, kureten, priesters en kosters te kiezen en te presenteren; en wel voornamelijk uit dien hoofde, omdat het menschelijk geheugen er geen voorbeeld van kent, dat, onder hen ooit een paus, een keizer, of een van derzelver legaten eenig beneficie gekonfereerd heeft of gewoon is geweest te konfereren ¹⁾.”

Doch, zoo als gezegd is, ook hier en daar elders, hadden de gemeenteleden het recht, hunnen pastoor te kiezen. Zóó in Zuid-Holland de gemeenteleden van 't Woud, nadat zij in 1277 van graaf Floris V, ten gevolge der beschikkingen van Bartholomaeus van der Made, den vermoedelijken ambachtsheer der plaats, het „ius patronatus” hadden verkregen. ²⁾

Eene geschiedenis van het patronaatrecht in al onze provinciën wacht nog op haren bewerker.

Wij willen thans ons overzicht over het patronaatrecht besluiten met de mededeeling van hetgene de kerkvergadering van Trente hieromtrent heeft bepaald.

Het werd door de daar vergaderde vaders gehandhaafd en in zijne oorspronkelijke waarde en kracht hersteld. »Onbillijk zou het zijn,” aldus verklaarden zij, „de wettige rechten van het patronaat weg te nemen. Dit zou een schandelijke inbreuk zijn op den godvruchtigen wil der geloovigen van welke die rechten herkomstig waren.” ³⁾

Voorts werden alle reservatiën den paus ontzegd; elk, die voorgaf bij een kerk of kapel het patronaatrecht te bezitten, werd verplicht uit authentieke akten dit zijn recht te bewijzen en de bezitters van dit recht, die de

¹⁾ Deze brief is te vinden in het Vriesche Charterboek I blz. 637.

²⁾ Zie Kist, Nederl. archief, II, 205 vlg.

³⁾ Vid. *Conc. Trid.* Sess. XXV c. IX (in Coll. Concil. ed. ab Hard. X p. 183.)

goederen der kerken ten hunnen behoefte gebruikten, werden van hun bezit vervallen verklaard.

Eindelijk nam dit concilie, ten opzichte van het patronaatrecht nog het volgende besluit: »Het patronaatrecht kan en *moet* bekomen elk, die van welken rang of stand ook, hetzij hij een kerkelijk of wereldlijk persoon is, eene kerk of kapel gegrondvest of gebouwd of een beneficie gevestigd heeft, ja ook eene reeds gebouwde kerk of kapel, doch die geene toereikende goederen nog bezat, uit zijne eigene en patrimonieele goederen behoorlijk begiftigd heeft. In al deze gevallen verblijft echter de *instelling* aan den bisschop,» enz. ¹⁾

Ook werd het friesche patronaatrecht door de vaderen van het Trentsche concilie tegen de aanmatigingen van paus Paulus IV, die het volstrekt vernietigd wilde zien, in bescherming genomen.

Men vond het hard »dat men den Friesen een recht zou ontnemen, hetwelk zij, sinds het christendom onder hen was ingevoerd, bezeten hadden.» ²⁾

II. De keizerlijke investituur.

Zoo als wij gezien hebben waren het de vorsten, van wie schier overal de benoemingen der bisschoppen uitgingen. Zij waren het ook die aan de kerken en hare geestelijken voor hun onderhoud verschillende schenkingen deden. Deze bestonden in landerijen, tienden, tol- munt- visch- jachtrechten, enz., onder toepassing van de beginselen van het heerschende leenstelsel.

De bisschoppen als vertegenwoordigers hunner kerken bezitters der verkregen goederen en rechten geworden,

¹⁾ Cf. *Conc. Trid.* Sess. XIV c. XII, XIII ed. Hard. X p. 105.

²⁾ Verg. Ypey, a. w. bl. 482 vlg.; Brandt, *Historie der Reformatie*, IV, bl. 774 vlg.

waren hierdoor in volstrekten zin als leenmannen tegenover de vorsten geplaatst. Hierdoor was de grond gelegd tot de wereldlijke macht der bisschoppen, die in alles gelijk met, ja soms boven de graven stonden, behalve hierin dat hun leen uit den aard der zaak niet erfelijk was.

Van oudsher waren »ring en staf" de teekenen der bisschoppelijke waardigheid, oorspronkelijk alleen met betrekking tot het geestelijke ambt. Het genot van rijksgoederen en andere heerlijke rechten, stond natuurlijk aan de vorsten te begeben: en nu werden ook deze kerkelijke teekenen door hen aan de bisschoppen uitgereikt. De plechtige uitreiking van »ring en staf" heette *investituur* en hiermede werd de bisschop door den keizer in zijn ambt bevestigd.

Gelijk bekend is, werd dit investituur-recht de groote twistappel tusschen pausen en keizers.

Gregorius VII gaf den eersten stoot. Eerst wist hij de groote beginselen, die hij, nog geen paus zijnde, bij zich omdroeg, over te storten in zijne voorgangers Leo IX, Nicolaas II, Alexander II, om ze daarna zelf met krachtige hand in toepassing te brengen.

Dit nu was het programma van Gregorius en zijne aanhangers: »de kerk moest worden genezen van de kwalen waaraan zij dreigde te sterven, de »onbevleete duive" gereinigt van de vuile smetten welke op haar kleefden, opdat zij haren titel weder waardig wierd; den invloed der duitsche vorsten op de verkiezing der pausen had men voor altijd te fnuiken, de vrijheid der kerk bij de investituur van bisschoppen en abten te herstellen, de simonie en het huwelijk der klerken door afzetting en kerkban te weren." ¹⁾

Men zal van ons wel niet verwachten, dat wij den gang

¹⁾ Moll. a. w. II, 1. bl. 65.

van dezen merkwaardigen strijd in bizonderheden zullen schetsen. Zulks is ten eenenmale overbodig na de uitvoerige berichten hieromtrent in de grootere en kleinere werken van algemeene- en kerkgeschiedenis en in verschillende monografiën te vinden. ¹⁾ Wij bepalen ons tot de vermelding van enkele hoofdmomenten.

1°. De vergadering door keizer Hendrik IV den 24sten Januari 1076 te Worms geopend, die in een brief aan den paus, dezen alle gehoorzaamheid opzeide en hem met smaad overlaadde. ²⁾

2°. De banvloek, die in hetzelfde jaar de paus over den keizer uitsprak, waarbij hij hem van de keizerlijke waardigheid vervallen verklaarde en zijne onderdanen van den eed van gehoorzaamheid ontsloeg. ³⁾

3°. In de kathedraalkerk van Utrecht werd wederkeerig door den keizer, bij monde van onzen bisschop Willem I, het anathema geslingerd naar het hoofd van den roomschen bisschop.

4°. Na den dood van Hendrik IV en Hildebrand had er een korte wapenstilstand plaats tusschen Hendrik IV en Paschalis II. Doch de nieuwe uitbarsting was des te heviger en Hendrik trok met zijn legermacht weldra Rome binnen. De paus moest toegeven en gaf den keizer het recht om bisschoppen en abten met ring en staf te investeren, terug. ⁴⁾ Later deed hij hem evenwel in den ban.

5°. Intusschen was Calixtus II paus geworden en werden de onderhandelingen met den keizer weder aangeknoopt. Deze leidden tot het beroemde *concordaat van Worms*. Het werd den 23sten September 1122 gesloten.

¹⁾ Gieseler en Staudenmaier leveren belangrijke bijdragen; ook Hefele in 't 5e deel van zijne Conciliëngeschiede.

²⁾ Zie Hefele, a. w. V. 57 ff.

³⁾ Zie Hefele, a. w. V. 62 ff.

⁴⁾ Zie Moll, a. w. bl. 82.

De keizer deed afstand van de investituur door ring en staf, beloofde de electie en ordening van bisschoppen, en abten door de kerk vrij te zullen laten geschieden en stelde al de goederen en regaliën, die der kerk, óf door zijn vader, óf door hem zelve waren ontnomen, weder aan »de heilige roomsche kerk» ter hand. De paus vergunde van zijne zijde aan den keizer om, wanneer over de verkiezing van bisschoppen en abten geschil ontstond, na den raad en het oordeel van den metropolitaan en de medebisschoppen der provincie ingewonnen te hebben, te beslissen, en den verkozenen de regaliën op te dragen *door den scepter*.¹⁾ Dit verdrag werd het volgende jaar in een door denzelfden paus uitgeschreven concilie in 't Lateraan plechtig bekrachtigd.

Sedert het concordaat van Worms trad nu weder de kanonieke electie overal op den voorgrond.

Waren door de uitoefening van het investituur-recht de kapittelen en het volk beiden van hunne rechten beroofd; nu werden wel de kapittelen, maar niet het volk in hunne rechten hersteld.

Wie waren nu tot de uitoefening van het kiesrecht bevoegd?

Hierop geeft ons Staudenmaier²⁾ het antwoord. Wettige kiezers bij de vacature eens bisschoppelijken zetels zijn de stemgerechtigde kanoniken des domkapittels; echter kunnen ook vreemde, d. i. niet tot het domkapittel behoorende geestelijken aan de electie deelnemen, krachtens eene oude gewoonte of eene wettelijke overeenkomst, of als zij door het kapittel eenstemmig daartoe uitgenoodigd

¹⁾ Zie dit concordaat in zijn geheel medegedeeld bij Staudenmaier a. w. s. 231 ff. en bij Ypey, a. w. bl. 306 vlg.

²⁾ S. 261, waar de bewijsplaatsen uit het *Corpus iuris can.* aangehaald zijn.

worden. Uitgesloten van het verkiezingswerk zijn: de leeken, alle geëxcommuniceerde of gesuspendeerde geestelijken en zij die tot straf hun stemrecht voor ééne of voor alle volgende keuzen verloren hebben; vervolgens zij die nog niet tot subdiakenen gewijd waren, de leekbroeders en de bedelmonniken, die in eene andere orde waren overgeplaatst.

Hoe nu de verkiezing zelve bewerkstelligd werd, kunnen wij hier niet in bijzonderheden nagaan, maar hiervoor verwijzen wij den belangstellenden lezer naar de aangehaalde werken van Staudenmaier ¹⁾ en Moll, ²⁾ waar men vele belangrijke mededeelingen ontmoeten zal.

Het kiesrecht der kapittelen werd door keizer Frederik II in een te Eger in 1213 uitgevaardigd stuk de »gouden bul» geheeten, bekrachtigd, terwijl paus Honorius II in 1220 nogmaals elk aandeel aan de leeken ontziede.

III. De pauselijke reservatiën. ³⁾

Wij hebben thans voor een oogenblik de aandacht te vestigen op de pauselijke reservatiën.

De eerste aanleiding hiertoe was wel deze, dat men gewoon was bij 't begeven van kerkelijke ambten dikwijls den raad des pausen in te roepen. Zelfs koningen wendden zich dienaangaande in sommige gevallen tot den paus. Hierdoor verkregen de pausen van zelf reeds eenig recht om zich bij voorkomende gelegenheden in de verkiezingszaken te mengen.

Maar dit was niet de eenige oorzaak. Sedert het concordaat van Worms was men gewoon »de geschillen der kapittelen, bij de verkiezing ontstaan, voor de curie te

¹⁾ S. 261—265.

²⁾ Bl. 246 vlg. Tweede deel. 1^e stuk

³⁾ Men vergelyke hieromtrent G. Phillips, Kirchenrecht, V. § 223, 224.

brengen en de pausen over de aanspraken van tegenover elkander staande kandidaten te laten beslissen." ¹⁾

Doch vóór de helft der 12de eeuw mengden zij zich niet ongeroepen in het verkiezingswerk. ²⁾

Intusschen reeds in de dertiende eeuw werd het gebruikelijk, dat, als een vreemde prelaat, om een of andere reden te Rome vertoevende, dáár stierf, zijn opvolger aanstonds door den paus zelven benoemd werd. ³⁾

Clemens IV sprak dit als een vasten regel uit, en verbood ieder ander in zulk een geval de benoeming te bewerkstelligen. Door *Bonifacius VIII*, *Clemens V* en *Johannes XXII* werd deze reservatie herhaald en bekrachtigd.

Voorts begonnen de pausen bij voorkomende gelegenheden aan bisschoppen en kapittelen zoogenaamde *beden* (*preces*) te richten ten voordeele hunner gunstelingen. Wat eerst een »bede» was, werd weldra een bevel en reeds in 't jaar 1210 verklaarde *Innocentius III*, dat krachtens de volheid der pauselijke macht den paus het recht toekwam, ten gunste van zulke geestelijken als zich jegens den roomschen stoel bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt, over alle beneficiën te beschikken. ⁴⁾

Honorius III greep 't optreden van de kettersche secten der Waldenzen en Albigenzen als eene welkome gelegenheid aan, om voor de naastvolgende jaren de vervulling der vacante zetels in die dioecesen, waar zij zich vooral voordeden, aan zich te houden. ⁵⁾

Clemens V, die in 1309 den pauselijken stoel naar Avignon verplaatste en zich steeds in groote geldverlegen-

¹⁾ Moll, a. w. II, 138.

²⁾ Staudenmaier, a. w. s. 277.

³⁾ Een afstand van twee dagreizen van de heilige stad werd ook nog als een aanwezig zijn aldaar aangemerkt.

⁴⁾ Zie Staudenmaier, a. w. s. 279.

⁵⁾ Zie Moll, a. w. II, 1 bl. 189.

heid bevond, vaardigde een besluit uit volgens 't welk den paus de volledigste en meest vrije beschikking over alle kerkambten toekwam.

Van paus *Johannes XXII* ging de beruchte bul »*Exsecrabilis*» uit.¹⁾

Voorts maakten al de pausen gedurende het groote schisma, waardoor »de roomsche kerk in tweeën gesplitst en roomsche en avignonsche pausen tegenover elkander geplaatst werden,» zich op de meest schaamteloze en verregaande wijze aan simonie schuldig.²⁾ Hierdoor wordt het begrijpelijk, hoe — gelijk Staudenmaier³⁾ ons mededeelt — *Johannes XXII*, in achttien jaren 25 millioenen goudgulden kon verzamelen. Hoe diep was de kerk in verval en welk een behoefte aan hervorming!⁴⁾

Zien wij de pogingen, die hiertoe in het werk gesteld werden.

Er heerschte allengs een algemeen verzet tegen de willekeurige handelingen der pausen, dat zich op allerlei wijze lucht gaf. Mannen als Nikolaas de Clemangis, Pierre d'Ailly, Jean Gerson en anderen verhieven hunne stem tegen de pauselijke reservatiën en ijverden vurig en onverdroten voor »de reformatie der kerk aan hoofd en leden.»

De conciliën van Pisa, Constanz en Bazel moeten als pogingen aangemerkt worden om aan die klachten te gemoet te komen.

Het concilie van Pisa werkte niets uit; dat van Constanz drong op beperking van het reservatie-recht des

1) Cf. Walter, Kirchenrecht § 232.

2) Verg. Moll, t. a. p. bl. 140.

3) S. 282.

4) De treurige toestand van de kerk dier dagen en de pogingen tot hervorming worden zeer uitvoerig en welsprekend beschreven door Staudenmaier, a. w. s. 283 ff; s. 327 ff.

pausen aan tot het verleenen van die beneficiën als hem in het »corpus iuris" toegestaan was.

Het concilie van Basel (a^o 1431) vernietigde in zijne 12de »Sessio" alle pauselijke reservatiën en de oude vrijheid werd hersteld, terwijl de paus voortaan dit besluit bij zijne krooning bezweren moest.¹⁾

Intusschen hebben de besluiten dezer synode niet de vruchten gedragen, die men meende er van te mogen verwachten. In lateren tijd werd de zaak door concorden met de vorsten geregeld. Doch hierover uit te weiden behoort niet tot onze taak.

IV, Overzicht der bisschopsverkiezingen gedurende dit tijdvak in de Nederlandsche kerk.

Wij openen de rei der bisschoppen wier verkiezing wij gaan bespreken — ingevolge ons plan² — met *Adelbold*.³⁾

Hij verkreeg de bisschoppelijke waardigheid waarschijnlijk door de gunst van keizer Hendrik II en aan de mededeeling van Beka: »quidam Adelboldus electus est episcopus," mag niet veel gewicht gehecht worden. »Wij kunnen er niet aan twijfelen", zegt Prof. Moll,⁴⁾ »of ook Adelbold werd buiten medewerking der Utrechtsche geestelijkheid aangesteld, omdat hij den keizer behaagde."

Adelbold's opvolger, *Bernulf*, werd, wegens zeer bijzondere omstandigheden, door keizer Koenraad II tot de hooge waardigheid verheven. De keizer was korten tijd na Adelbolds overlijden naar Holland gereisd om in persoon voor

¹⁾ Sie Staudenmaier a. w. s. 338.

²⁾ Zie boven blz. 119.

³⁾ Zie over Adelbold, behalve 't medegedeelde door Prof. Moll in zijne »kerkgeschiedenis van Nederland." IIde deel 1ste stuk blz. 52—57 eene monografie van dien Hoogleraar in het »kerkhist. archief," III, blz. 161 vgl. en de academische dissertatie van Dr. P. J. B. C. Simon van der Aa. »Adelbold, bisschop van Utrecht", Groningen 1862.

⁴⁾ A. w. bl. 54.

de vervulling van den vacanten zetel zorg te dragen. Gisela, zijne schoone gemalin, vergezelde hem. Daar zij in hoogst zwangeren toestand verkeerde was het noodzakelijk, dat zij te Oosterbeek achterbleef. Bernulf parochiepriester der gemeente aldaar, genoot de hooge eer, de vorstin onder zijn dak te herbergen en 't was te zijnen huize, dat Gisela haar kind ter wereld bracht. Aanstonds spoedde Bernulf zich naar de kathedraalstad en bracht er den keizer de heuglijke tijding van de bevalling zijner gemalin. Koenraad, die 't met de Utrechtsche kanoniken over de keus van Adelbold's opvolger nog niet eens geworden was, wilde nu, verheugd als hij was over dit verblijdend bericht, Bernulf tot bisschop van Utrecht verheven zien. En zóó geschiedde het. »Bernulf werd tot bisschop mitgeroepen en straks »met ring en staf" in zijne nieuwe waardigheid bevestigd." ¹⁾

Omtrent de aanstelling van *Willem I*²⁾, (1056) beroemd of liever berucht door zijn aandeel in den strijd tusschen Gregorius VII (Hildebrand) en Hendrik IV, is ons niets met zekerheid bekend geworden.

Zijn opvolger *Koenraad de Schwaab* schijnt door den keizer (Hendrik IV) aangesteld te zijn.

Omtrent *Burchard* (1099—1112) bericht Royaards ³⁾ »dat hij wettig verkozen werd, zoodat de pauselijke invloed of bekrachtiging hier niet zal ontbroken hebben. Moll ⁴⁾ intusschen acht het zeker, »dat Hendrik IV daarbij niet werkeloos zal geweest zijn."

Of de keizer (Hendrik V) bij het optreden van *Gode-*

¹⁾ Zie Moll, a. w. bl. 58.

²⁾ Zie over hem de hoogst belangrijke mededeelingen van Prof. Moll, a. w. bl. 62—73.

³⁾ „Geschiedenis van het christendom en de christelijke kerk in Nederland gedurende de middeleeuwen." Utr. 1849, 2 dln. Vg. I bl. 198.

⁴⁾ A. w. bl. 80.

bald (1113—1120) zijn herkregen investituur-recht gebruikt heeft blijkt niet. 1)

Ten gevolge van het concordaat van Worms (1122) zijn de twee naaste opvolgers van Godebald, *Andries van Kuik* en *Herbert* waarschijnlijk langs den kanonicken weg tot het bezit hunner waardigheid gekomen, zonder dat zich de invloed van den keizer of van kleinere machthebbers deed gelden. 2) Doch sedert begonnen de graven zich in het werk der bisschopsverkiezing te mengen en door hunne zoogenaamde *beden* (*preces, preces supplicatoriae*) dwang te oefenen op de geestelijkheid. De »vrije electie» bleek al ras eene illusie geweest te zijn.

Na den dood van Herbert waren stad en land, klerken en leeken in twee partijen verdeeld. De graven van Holland, van Gelder en van Kleef verklaarden zich voor *Herman van Hoorn*, terwijl de lagere adel, de burgers van Utrecht en Deventer en de landbewoners *Frederik van Havel* voorstonden. Herman zegevierde door de hulp van keizer en paus. 3)

Zijn opvolger, *Godfried van Rhenen*, werd door tusschenkomst van Barbarossa gekozen.

Boudewijn, broeder van graaf Floris III en Dirk, domproost van Utrecht, werd door gemeenschappelijke samenwerking gekozen. 4)

Na den dood van Boudewijn ontstonden er nieuwe onlusten. Holland en Gelder stonden wederom tegenover elkander. Van gewapende benden verzeld drongen de graven binnen de poorten van Utrecht, om den kapittelleden met het zwaard in de hand hunne beden op te

1) Zie Moll, a. w. bl. 82.

2) Zie Moll, a. w. bl. 86 en 87. Royaards, a. w. I bl. 204, meent evenwel, dat, bij de verkiezing van Andries van Kuik vreemde en wel geldersche invloed in het spel zal geweest zijn.

3) Zie Moll, bl. 93 vlg.

4) Royaards, a. w. I, 212.

dringen. De beide kandidaten waren *Dirk*, de broeder van den overleden Boudewijn en *Arnold van Isenburg*, proost van Deventer. De keizer, Hendrik VI, begunstigde den eerstgenoemde en wees hem den stoel toe en gaf het wereldlijk bestuur in handen van den graaf van Holland, totdat de paus den strijd der beide electen beslist zou hebben.

Beide pretendentes reisden nu naar Rome. Innocentius III benoemde Arnold tot bisschop, doch deze stierf te Rome. Hierop schonk de paus de waardigheid aan Dirk, die echter in hetzelfde jaar op de terugreis naar zijn bisdom overleed.¹⁾

Dirk van der Are, naar het schijnt met eenparige stemmen gekozen, trad nu als bisschop op.

Allengs begonnen de graven schier onbeperkten invloed op de verkiezing der bisschoppen uit te oefenen.²⁾

Om de graven Gerard III van Gelder en Willem I van Holland te believen, ontzag zelfs de aartsbisschop van Keulen zich niet den achttienjarigen *Otto* tot bisschop te wijden. Na zijn dood verbonden zich de graven van Holland en Gelder om een vreemdeling, *Otto van Lippe* te doen verkiezen; de kapittelleden waren volgzzaam. Deze Otto verloor in den krijg het leven; hij werd jammerlijk vermoord en verminkt. Om zijn dood te wreken stelde Floris IV van Holland aan het kapittel voor zijn neef *Willebrand*, toen bisschop van Paderborn, te kiezen. Zóó geschiedde het en de paus (Gregorius IX) gaf gereedelijk dispensatie.

Otto van Holland, broeder van graaf Floris IV, die als *Otto III* Willebrand's opvolger werd, behoorde tijdens zijne verkiezing niet tot den geestelijken stand, maar bestuurde namens zijn broeder het graafschap van Oost-

¹⁾ Zie Moll, a. w. bl. 101 en 102.

²⁾ Zie Moll, bl. 104 vlg.

friesland. Hij zal eenparig door het kapittel als bisschop gekozen zijn. ¹⁾

Nadat graaf Willem II door Innocentius IV tot roomsch koning verheven was, hadden de kanoniken de handen vrij, bij de verkiezing van een nieuwen kerkvoogd.

Deze vrije electie had echter een treurigen uitslag.

Gosewijn van Amstel maakte als bisschop eene treurige figuur en weinige maanden na zijne verheffing deed hij gedwongen afstand van zijne waardigheid.

Hendrik van Vianden werd in zijne plaats op voordracht van den aartsbisschop van Keulen op den zetel verheven. ²⁾

Zijn opvolger was *Jan van Nassau*, die, als hun bloedverwant, waarschijnlijk aan den invloed der graven van Holland, van Gelder en van Kleef zijne verheffing te danken had. Met toestemming van den paus werd hij in 1228 in eene kapittel-vergadering te Utrecht afgezet. Bij de keuze van zijn opvolger, *Jan van Zyrik*, schijnt pauselijk gezag voorgezeten te hebben. ³⁾

Misschien had ten opzichte van *Willem II* hetzelfde plaats.

Na den dood van Jan I, graaf van Holland, trad met Jan II, in 1299, het huis van Henegouwen in de plaats van het Hollandsche.

De graven uit het henegouwsche huis handelden omtrent de electie even als hunne voorgangers.

Zóó wist Jan II al aanstonds in de plaats van Willem II, die in den krijg gesneuveld was, zijn broeder *Guy van Avesnes* tot bisschop verheven te zien. Bonifacius VIII was hem hierin behulpzaam.

¹⁾ Zie Royaards, a. w. I, 220.

²⁾ Zie Moll, t. a. p. bl. 115 vlg.

³⁾ Moll, bl. 121.

Zijn opvolger, *Frederik van Zyrik*, werd door de roomsche curie, onder Johannes XXII te Avignon geordend. ¹⁾

Na Frederik's dood begaf zich graaf Willem met zijne gewapende benden naar Utrecht om bij de keuze van een opvolger werkzaam op te treden. *Jacob van Denemarken* was zijn gunsteling; hem stond hij bij de Utrechtsche kanoniken met alle macht voor. Doch ditmaal te vergeefs. De kapittelleden, den dwang der graven eindelijk moede, vestigden, bij meerderheid van stemmen, hunne keus op *Jarob van Oudshoorn*, sedert eenige jaren deken van het domkapittel.

Ten koste van aanzienlijke sommen gelds, verkreeg men voor dezen de pauselijke confirmatie van Johannes XXII. Doch de benoemde stierf nog in hetzelfde jaar, volgens sommigen door vergifliging. ²⁾

Al deze bisschoppen waren nu aangesteld niet door de keizers maar langs den weg der kanonieke electie, ofschoon niet zonder invloed der graven. De keuzen zijn er waarlijk niet beter op geworden. Het waren meendeels zeer middelmatige, vaak zeer onheilge bestuurders van staat en kerk, sommigen heerschzuchtige en wraakgierige krijgslieden. ³⁾

»Het werd tijd dat aan dien staat van zaken een einde kwam.» Doch nu stond eene autocratie voor de deur, drukkender dan vroeger die der keizers; ⁴⁾ sedert 't midden der eerste helft van de veertiende eeuw beschikten de pausen »der dioecese van Utrecht eigenmachtig hare bisschoppen en oefenden over den zetel van Willebrord rechten uit, die wij met de tijdgenooten collatie-rechten

¹⁾ Moll, bl. 132.

²⁾ Moll, bl. 133 vlg.

³⁾ Moll, bl. 136.

⁴⁾ Zie wat wij boven over de pauselijke reservatiën in 't midden brachten, bl. 135 vgl.

mogen noemen, hoezeer zij onbeprekter waren dan die waarop ooit eenig kerkpatroon zich beroemen kon." ¹⁾

De eerste maal dat de paus, met vernietiging van de keus des kapittels, eigenmachtig een bisschop benoemde, was na den dood van Jacob van Oudshoorn (Sept. 1322). De Utrechtsche kanoniken hadden dadelijk eenparig *Jan van Bronkhorst* tot zijn opvolger gekozen. Maar de paus, de hebzuchtige Johannes XXII, weigerde de vereischte approbatic te geven en benoemde op aandrang van de graven van Holland en Gelder en van den hertog van Brabant, een vreemdeling, *Jan van Diest*, proost van Kamerijk, tot bisschop. ²⁾

Na het afsterven van Jan van Diest was het Utrechtsche kapittel verdeeld tusschen de twee kandidaten van Holland en Gelder, *Jan van Arkel* en den vroeger reeds genoemden *Jan van Bronkhorst*. Benedictus XII stoorde zich daaraan geenszins en deed of er te Utrecht niets gebeurd was. Hij beriep zich op zijn reservatie-recht, schoof beide kandidaten op zijde en benoemde *Nicolaas de Caputio*, een romeinsch edelman. Deze nam de benoeming aan, maar toonde zich weinig genegen het zonnige zuiden voor ons nevelachtig en vochtig klimaat te verwisselen en zond zijn vikaris naar Utrecht. Toen hij echter vernam, dat de uitoefening van het wereldlijke gezag en de jurisdictie zijne tegenwoordigheid aldaar eischten, deed hij binnen een jaar tijds na zijne benoeming afstand van zijne rechten op den Utrechtschen stoel. ³⁾

Om in de vacature te voorzien, benoemde paus Clemens VI, die zich ook weder op zijn reservatie-recht beriep, *Jan van Arkel* tot bisschop, die reeds vroeger door een gedeelte van het kapittel was benoemd geworden.

¹⁾ Moll, bl. 137.

²⁾ Royaards, a. w. II bl. 26 vlg.

³⁾ Moll, a. w. bl. 143 vlg.

Paus Urbanus V, ofschoon hij vele kerkelijke misbruiken herstelde, was echter onmachtig of onwillig van zijne eigene aangematigde rechten afstand te doen en hield de reservatiën in stand. Hij gebruikte ze ook ten nadeele van het bisdom van Utrecht en benoemde bij het aftreden van Jan van Arkel, zonder ruggespraak met de utrechtse geestelijkheid, *Jan van Virneburg*, bisschop van Munster.

Na diens dood ontstond er een hevige kapittelstrijd over de keus van zijn opvolger. ¹⁾ De vier kapittelen postuleerden *Arnold van Hoorn* buiten het domkapittel om; men zond brieven naar den paus, Gregorius XI, die »den postulaat» met de collatie begiftigde, in spijt van de bemoeiingen van het domkapittel, dat te Deventer »na de viering der plechtige mis van den II. Geest,» *Zweder Uterlo* tot bisschop gekozen had. Waarschijnlijk is het, dat Gregorius, die gewoon was bij de begeving der beneficiën vooral naar eigen voordeel te vragen, aan Arnold van Hoorn voornamelijk om finantieele redenen de voorkeur gaf.

In 1378 werd Arnold door paus Urbanus VI naar Luik verplaatst en *Floris van Wevelinkhoven*, bisschop van Munster, op den stoel van Utrecht verheven. Een en ander had plaats in hetzelfde jaar van het groote schisma, dat de westersche christenheid in twee deelen splitste. Twee-en-zeventig jaren had het Roomsche hof te Avignon verblijf gehouden en na de vruchteloze pogingen van sommigen zijner voorgangers had eindelijk Gregorius XI den stoel van Petrus van Avignon weder naar »de eeuwige stad» gebracht.

Na zijn dood, die een jaar later plaats had, ontstond nu een scheuring; te Rome koos het volk te midden van

¹⁾ Zie Royaards. a. w. II bl. 39 vlg.; Moll, bl. 154 vlg.

een oproer Urbanus VI, terwijl vele kardinalen, inzonderheid de fransche en franschgezinde, Clemens VII tot paus uitriepen, die zijn zetel te Avignon vestigde.

Sedert stonden bijna vijftig jaren lang twee pausen tegenover elkander, die »de een den ander in Godes naam vloekten en ieder het zijne deden om de theocratische ideën, welke zij van Gregorius VII geërfd hadden, te verstoren, zoodat hare verwezenlijking meer en meer onmogelijk werd.”¹⁾

In dezen strijd verklaarde zich Nederland met geheel Duitschland, Denemarken, Zweden, Engeland en Polen voor den roomschen paus.

Na den dood van bisschop Floris (1393) werd *Frederik van Blankenheim*, bisschop van Straatsburg, door de meerderheid der utrechtische kanoniken gepostuleerd, door het volk begeerd, door den paus (Bonifacius IX) met de collatie begiftigd en door den metropolitaan van Keulen bevestigd.²⁾ Hij regeerde gedurende een tijdvak van dertig jaren, waarin hij »zijne beste krachten met onverpoosden ijver aan de belangen van staat en kerk wijdde.”

Bij de keus van zijn opvolger was Utrecht wederom het tooneel van een hevige kapittelstrijd.³⁾ Een groot aantal kandidaten, gesteund door de naburige geestelijke en wereldlijke vorsten deed zich voor: *Rudolf van Diepholt* vereenigde de meeste stemmen op zich en was derhalve de gepostuleerde kandidaat. De paus (Martinus V) weigerde de bevestiging van den elect, beriep zich op zijne reservatie-rechten, verwierp Rudolf als een onwaardige en schonk de collatie aan *Rhabanus van*

¹⁾ Moll, t. a. p. bl. 161.

²⁾ Zie over zijne verkiezing, die niet dan na hevigen strijd plaats had, Moll, a. w. bl. 169—171; Royaards a. w. II bl. 62 vlg.

³⁾ Zie de nadere bijzonderheden bij Moll, bl. 180 vlg.; Royaards, bl. 74 vlg.

Helmstadt, toen bisschop van Spiers. Deze gevoelde echter weinig lust om de nieuwe waardigheid te aanvaarden, en aanstonds maakte nu *Zweder van Kuilenburg* van deze aarzeling gebruik om met hem in onderhandeling te treden.

Hij bood Rhabanus de inkomsten zijner domproostdij aan, onder voorwaarde dat hij zijne rechten op den bisschopszetel zou afstaan en *Zweder* zelve bij den paus nadrukkelijk aanbevelen. Rhabanus stemde hierin toe.¹⁾ Bij den paus bereikte *Zweder* voor goud mede zijn doel; krachtens zijn reservatie-recht benoemde Martinus hem tot bisschop van Utrecht. Z66 werd *Zweder* dus de tegenbisschop van Rudolf; gene door pauselijke, deze door kanonieke benoeming gesteund.

Het Sticht verkeerde in een hoogst treurigen toestand. Ten laatste zegevierde de partij van Rudolf, na menige worsteling en vaak hevigen strijd.

Rudolf van dezen vijand bevrijd was echter daarom nog niet ontslagen van tegenstanders. De partij van *Zweder* bleef voortwerken en verkoos *Walraven van Meurs*, den eersten tegenstander van Rudolf.²⁾

Deze werd door Felix V, den tegenpaus van Eugenius IV, in zijn ambt bevestigd, doch, slechts door een kleinen aanhang gesteund, beproefde hij te vergeefs aan het bestuur te komen, totdat hij, mede door bemiddeling van Rudolf, in 1450 afstand deed van zijne aanspraken op den Utrechtschen zetel en dien van Munster verwierf.

Nu was eindelijk het schisma, dat vijftientig jaren lang onze kerk beroerd had, opgeheven, en Rudolf werd door het gansche bisdom als wettig hoofd erkend. Hij stierf den 24sten Maart 1455.

De Utrechtsche kapittelleden bepaalden eenparig hunne

¹⁾ Zie Moll, bl. 183.

²⁾ Zie Royaards, bl. 84.

keus op Gijsbrecht van Brederode ¹⁾. Hij aanvaardde het bestuur, maar werd door den paus in den ban gedaan, die David, den natuurlijke zoon van Philips van Bourgondië, heer der Nederlanden, die, even als ook Karel de Stoute, hem met zijn voorspraak steunde, tot bisschop van Utrecht benoemde. Den 6den Augustus 1456 deed David zijn plechtigen intocht in de kathedraalstad, en Gijsbrecht was gedwongen als domproost mede in den stoet op te trekken en hem mede in staatsie op den bisschoppelijken zetel te plaatsen.

Na den dood van bisschop David (1496) werd door de eenparige keus der kapittelleden *Frederik van Baden*, kanonik van den dom te Utrecht, tot zijn opvolger verheven. Ook de pauselijke goedkeuring liet zich niet wachten.

Hij was de laatste in de reeks der bisschoppen, die gedurende de middeneeuwen aan het hoofd der nederlandsche christenheid hebben gestaan. ²⁾

¹⁾ Vgl. Moll, bl. 217. vlg. Royaards, bl. 86 vlg.

²⁾ Vgl. Moll, a. w. bl. 230 vlg.

STELLINGEN.

I.

Jesaia VII : 14 wordt door den eersten Evangelist verkeerd opgevat en toegepast. (Matth. I: 22, 23.)

II.

I Cor. XV : 19 moeten de woorden *έν Χριστῷ* niet volgen na *ήλικιώτες εἰσμέν*, maar aan deze vooraf gaan.

III.

Zoowel Rom. XV : 19 als 2 Cor. XII : 12 zijn niet van de hand van Paulus afkomstig.

IV.

De pericope I Cor. XIV : 33^b—35 is onecht.

V.

De 2de alg. Zendbrief van Johannes mag niet ge-

acht worden gericht te wezen aan eene geheele gemeente, die onder het beeld eener vrouw zou zijn voorgesteld en toegesproken.

VI.

De leer eener bovennatuurlijke geboorte doet aan de waarachtige menschheid van Jezus te kort.

VII.

Het aannemen van berichten omtrent historische feiten mag geen bestanddeel van het godsdienstig geloof uitmaken.

VIII.

De erkenning zoowel van Gods almacht als van Zijne alwetendheid sluit het aannemen der menschelijke wilsvrijheid volstrekt uit.

IX.

Onvoldoende is de definitie, die Prof. Scholten (*Vrije wil*, bl. 216) geeft van het geweten: „het geweten getuigt alleen of de mensch goed of kwaad, d. i. al of niet naar hetgeen de zedewet hem leerde goed of kwaad te zijn, gehandeld heeft.”

X.

De overtuiging van een persoonlijk voortbestaan is een gevolg van zedelijk godsdienstige ontwikkeling;

evenmin godsdienst als zedelijkheid mogen in het geloof aan onsterfelijkheid haren grond vinden.

XI.

Waar de moderne richting hoofdzakelijk met de eischen des verstands te rade gaat, verdient zij afkeuring.

XII.

Het aanwezig zijn van een ethische en een intellectualistische richting onder de modernen geeft geen genoegzamen grond om op eene scheuring in hunne gelederen te hopen. (Dr. J. Cramer. *Stemmen voor Waarheid en Vrede*. Maart, 1870, bl. 265 vlg.)

XIII.

Ten onrechte beweert Renan (*Les apôtres*, p. 128) „Le couvent est la conséquence nécessaire de l'esprit chrétien.”

XIV.

Bij de Evangelieprediking verdient de gewoonte om daaraan een tekstwoord ten grondslag te leggen, goedkeuring.

XV.

Het improviseeren is de beste preekmethode.

XVI.

Het is wenschelijk, dat de officieele en door kerkelijk spraakgebruik geijkte benaming van „Herder

en Leeraar" door die van „Voorganger" worde vervangen.

XVII.

Aan het beginsel in Art. 23 Alg. Synod. Regl. nedergelegd, is geene voldoende uitvoering gegeven, zoolang niet verplichtend is vastgesteld, dat in elke gemeente de stemgerechtigde lidmaten rechtstreeks invloed uitoefenen op de verkiezingen.

XVIII.

Het is wenschelijk, dat bij het proponent's-examen de kennis van de wetten en reglementen der kerk voor de aanstaande leeraren verplichtend zij.

XIX.

Voor den bloei der maatschappij is de handhaving der tegenwoordige wet op het lager onderwijs wenschelijk.

XX.

Als middel tegen schoolverzuim is leerplichtigheid goed te keuren.